

Praepos. Praes. V. M. S. J.

D E
HEBRAICAE TYPOGRAPHIAE
ORIGINE AC PRIMITIIS
S E U

ANTIQUIS AC RARISSIMIS
HEBRAICORUM LIBRORUM
EDITIONIBUS SEculi XV

DISQUISITIO
HISTORICO-CRITICA

JOHANNIS BERNARDI DE-ROSSI

S. T. D. NECNON PUBL. LINGUAR. ORIENT. PROFESSORIS
AC VICE-PRAESIDIS FACULT. THEOLOGICAE
IN REGIA PARMENSI ACADEMIA.

P A R M A E
—•—•—•—•—•—•—
EX REGIO TYPOGRAPHEO
M. DCC. LXXVI.

G
III
1224

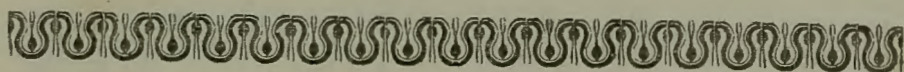

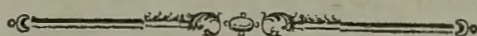
PHILOLOGO PHILEBRAEO
ATQVE ERVDITO CVLIBET RARIORIS
AC SECRETIORIS BIBLIOGRAPHIAE
CVLTORI .

Hebraicae typographiae incunabula illustrare aggredior, lector humanissime, vix hucusque ab iis eisdem scriptoribus delibata, quorum studia vitaeque omnis in hebraicorum librorum cognitione versata est. Buxtorfium intelligo, Plantavitium, Hottingerum, Bartoloccium, Scabtaeum, Christophorum Wolfium, qui hebraicas vel rabbinicas bibliothecas ediderunt, quorumque auctoritati Chevillerius, le Longius, Mattairius, Orlandius, Marchandus, alique si qui sunt, videntur potissimum stetisse. Cujus rei ea sane est praecipua ratio quod praeclarissimi illi auctores, uno excepto Bartoloccio, extra Italiam nostram scripserint, unde luculentiora quaeque peti poterant ac debebant hujusce generis monumenta. Hinc vix constitueram de hebraicis xv seculi edi-

tionibus absolutissime agere, quod eas primum an-
quirere undique magnoque mihi studio ex italīs ju-
daeorum synagogis comparare conatus sum, ut
cetero mihi exemplo illarum omnium, si fieri pos-
set, ratio & fides innotesceret. Spem non fefellit
eventus, brevique factum est ut non modo an-
tiquiores omnes ac praestantiores consequerem, sed
ea etiam copia consequerem ut paucissimae mihi
deessent. Rarissima hac suppellectile gravissimoque
praesidio fretus manum operi admoveere non dubi-
tavi, eo quidem ordine, ut primum quae auspica-
tissima esset hebraicae typographiae origo quique
primus ejusdem foetus, investigaretur; dein vero
singuli qui xv seculo ex ea prodierunt, codices
pari diligentia ac brevitate recenserentur, certas ab
incertis, ac veras a falsis supposititiisque editionibus
accuratissime distinguentes. Pari, inquam, brevita-
te; ne prius fastidire haec operis volumine, quam
legere inciperes. Perperam porro viderentur haec
studiose a nobis quaeri, nisi de singulari etiam ha-
rum editionum praestantia, raritate & usu tam-
quam coronidis loco differerem selectisque confir-
marem exemplis. En institutum hujusce meae qua-
liscunque lucubrationis quam tibi, nisi φιλαυτία me de-
cipit, nec inutilem fore confido nec prorsus ingratam.

SERIES CAPITUM
TOTIUSQUE OPERIS CONSPECTUS.

CAPUT I.

De hebraicae typographiae origine variae judaeorum ac christianorum sententiae expenduntur. Vera origo primusque illius fœtus statuitur. Pag. 1

CAPUT II.

Primus qui superest, liber hebraice impressus recensetur atque illustratur. 7

CAPUT III.

De caeteris hebraicorum librorum editionibus ab hebraicae typographiae origine usque ad annum MCCCCLXXX. 10

CAPUT IV.

De libris hebraice impressis ab anno MCCCCLXXX usque ad annum MCCCCLXXXV. 14

CAPUT V.

Annales typographici hebraici ab anno MCCCCLXXXV ad annum MCCCXC. 24

CAPUT VI.

Annales hebraeo-typographici ab anno MXD usque ad annum MD. 45

CAPUT VII.

De hebraicis editionibus seculi XV certam anni notam non habentibus. 58

CAPUT VIII.

De hebraicorum librorum editionibus ab eruditis hucusque relatis ad XV seculum, quae falsae prorsus sunt ac supposititiae.

70

CAPUT IX.

De singulari hebraicarum editionum seculi XV raritate, praestantia & usu.

83

CAPUT X.

Selecta loca exhibentur, in quibus hodiernae hebraicae editiones ex veteribus editionibus sec. XV emendantur atque supplentur.

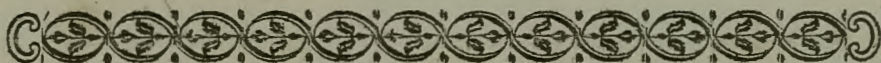
87

CAPUT XI.

Usus editionum sec. XV in confirmanda hodiernarum lectionum veritate statuitur; ubi de integritate nuper controversa I Sam. VI 19 de bethsamitarum caede ejusque adversus incredulos divinitate.

95

SERIES CHRONOLOGICA
HEBRAICARUM EDITIONUM SECULI XV
QUAE IN HAC DISQUISITIONE
RECENSENTUR ET ILLUSTRANTUR.

Quae designantur asterisco, eae in auctoris bibliotheca reperiuntur.

	Pag.
* I. <i>R. Levi gersonidis Commentarius in Jobum</i> in 8 an. 237, Christi 1477	7
* II. <i>Psalterium heb. cum comm. Kimchii</i> in 4 an. 237, Chr. 1477	10
* III. <i>R. Jacob fil. Ascer Arbà xurim seu IV ordines</i> in fol. Plebisacii an. 238, Chr. 1478	12
IV. <i>Iidem IV Ordines rab. Ascer</i> in fol. Soncini an. 241, Chr. 1481	14
* V. <i>Pentat. heb. cum tharg. & com. Jarchi</i> fol. Bononiae an. 242, Chr. 1482	16
* VI. <i>Miychar appeninim cum comm.</i> in 4 Soncini an. 244, Chr. 1484	18
VII. <i>Tract. Berachod & Betza cum comm.</i> in fol. Soncini an. 244, Chr. 1484	20
* VIII. <i>R. Jedaia appenini Bechinad olam cum comm.</i> 4 Sonc. an. 245, Chr. 1485	22
* IX. <i>R. Jacob ben Ascer Orach Chaiim</i> in fol. anno 245, Chr. 1485	23
* X. <i>Prophetæ priores, Josue, judices ec. cum com. Kimchii</i> fol. Sonc. an. 246, Chr. 1486	24
* XI. <i>Prophetæ poster., Isaias, Jerem. ec. cum com. Kimchii</i> fol. ibid. eod. anno	26
* XII. <i>R. Jos. Albo Sefer ikkarim</i> in fol. Soncini an. 246, Chr. 1486	26
* XIII. <i>Machazor ital. seu jud. precum breviar.</i> 4 Sonc. & Casali maj. an. 246, Chr. 1486	28
* XIV. <i>Psalter. heb. cum comm. Kimchii</i> in 4 Neapoli an. 247, Chr. 1487	29
* XV. <i>Reliq. Agiographa, Prov., Job ec. cum comm. varior.</i> 4 Neap. eod. anno	31
* XVI. <i>Biblia hebr. cum punctis & acc.</i> in fol. Soncini an. 248, Chr. 1488	32
* XVII. <i>R. Mosi nachmanidis Comm.</i> in pentat. fol. Ulyssipone an. 249, Chr. 1489	35
* XVIII. <i>R. Mosi Kotzensis Liber magnus praeceptorum</i> fol. an. 249, Chr. 1489	36
* XIX. <i>Pent. heb. absque punctis cum tharg. & comm. Jarchi</i> fol. in inf. Sorae an. 250, Chr. 1490	36
* XX. <i>Maimonidis Jad achazachà seu manus fortis</i> fol. Soncini 250, Chr. 1490	39
* XXI. <i>Nachmanidis Comm.</i> in pentateuch. fol. an. 250, Chr. 1490	40
* XXII. <i>Kimchii liber Scarascim seu radicum</i> in fol. Neapoli an. 250, Chr. 1490	41
XXIII. <i>Bechai Chovad allevavod seu obligatio cordium</i> 4 Neap. 250, Chr. 1490	42
XXIV. <i>Nachmanidis Sahar aghemul seu porta retributionis</i> 4 Neap. eod. anno	42
XXV. <i>Jossifon seu Josephus gorionides</i> in fol. Constantinopoli eod. anno	43
* XXVI. <i>Pentat. heb. cum tharg. & com. Jarchi</i> 4 2 vol. Ulyssipone an. 251, Chr. 1491	45
* XXVII. <i>Kimchii liber Scarascim seu radicum</i> fol. Neap. an. 251, Chr. 1491	47
* XXVIII. <i>Avicennae Canon hebraice</i> in fol. Neapoli an. 252, Chr. 1492	47
* XXIX. <i>R. Immanuel Mechabberod seu compositiones poet.</i> 4 Brixiae 252, Chr. 1492	49
XXX <i>Miscnà cum comm. maimonidis</i> fol. Neapoli an. 252, Chr. 1492	53
* XXXI. <i>Biblia heb. cum punctis</i> in 4 min. vel 8 Brixiae an. 254, Chr. 1494	50
XXXII. <i>Pentat. heb. cum v meghillod & aftarod</i> in 8 Brixiae eod. an. 1494	52
XXXIII. <i>Psalter. hebr. cum punctis</i> in 24 Brixiae eod. an. 1494	53

XXXIV. Prophetæ priores cum tharg. & com. Kimchii & gersonid. fol. Leiriae eod. an. 1494	54
XXXV. R. Isaac alphesi Opus alphesi cum animad. fol. Constantinopoli eod. ann. 1494	54
XXXVI. R. Ascer Arbà turim seu 17 ordines fol. Constantinopoli eod. anno 1494	55
* XXXVII. R. Dav. Avudraham Seder tesilod seu ordo precum fol. Ulyssip. an. 255, Chr. 1495	56
XXXVIII. Proverb. cum comm. gersonid. & meiri fol. an. 257, Chr. 1497	57
XXXIX. Isaias & Jerem. heb. cum com. Kimchii fol. Ulyssipone eod. anno	58
* XL. Maimonidis Morè nevochim seu doctor perplexor. fol. absque anno & loco	58
* XLI. Biblia heb. cum punctis in fol. absque anno & loco	60
* XLII. Gersonidis Comm. in pentat. in fol. absque loco & anno	63
* XLIII. R. Jeh. Leonis Nofed tufim seu distillatio favorum in 8. absque anno & loco	64
* XLIV. R. Nathan Liber Aruch seu lexicon talm. fol. absque anno & loco	65
* XLV. Arisbà Quaesita & responsa in 4 absque anno & loco	66
* XLVI. Nachmanidis Comm. in pentat. fol. absque anno & loco	66
XLVII. Pent. heb. cum aftarod & meghillod in 4 absque anno & loco	67
* XLVIII. R. Jos. Albo Sefer ikkarim in 4 absque anno & loco	68
XLIX. R. Kalonymi Even bochen seu lapis lydius 4 absque anno & loco	68
* L. Maimonidis Jad achazachà seu manus fortis fol. 2. vol. absque anno & loco	69

EDITIONES FALSAE AC SUPPOSITITIAE

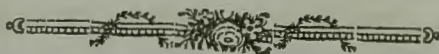
HEBR. LIBROR. SEculi XV.

I. Sulchàn aruch vel Arbà turim fol. Venetiis an. 1428	70
II. R. Salom. ben Melek Miclal jophi in 4. Amstel. an. 1445	71
III. R. Bechai Comm. in pentat. fol. an. 207, Chr. 1447	71
IV. Moysi Kimchii Maalach scevilè adahad seu gram. heb. 8 Ortonae 1461 1476 1486 1496	72
V. Biblia hebr. in 8 Venetiis per Gersonem an. 226, Chr. 1466	74
VI. R. Obad. Sforzi Or ammim in 4 Bononiae anno 1471	74
VII. R. Sal. ben Adered Toledod Adam fol. Bononiae an. 1478	75
VIII. Maimonidis Morè nevochim in fol. Thessalonicæ an. 1479	75
IX. R. Jos. Albo Ikharim in 4 Arimini anno 1486	75
X. R. Bechai Comm. in pentateuch. fol. Pisauri an. 247, Chr. 1487	76
XI. Makrè dardekì vel lectio parvulorum in fol. an. 248, Chr. 1488	76
XII. Aben Ezra Comm. in pentat. in fol. Neapoli an. 248, Chr. 1488	77
XIII. Traç. talm. Berachod & Betrà fol. Soncini an. 249, Chr. 1489	77
XIV. R. Meir Franci Mascal akkadmoni seu prov. antiquum in 4 an. 1491	78
XV. Biblia heb. Venetiis per Bombergium an. 1491	78
XVI. Pirkè seu capita rabbi Eliezeris in 4 Constantinopoli an. 252, Chr. 1492	79
XVII. Prophetæ priores cum com. Abarb. fol. Neapoli, Venet., Thessal. an. 253, Chr. 1493	79
XVIII. Biblia hebr. in fol., in 4 & in 8 Pisauri an. 1494	80
XIX. R. Abarb. Zèvach pèsach seu sacrif. pasch. fol. Constantin. & Monopoli an. 256, Chr. 1496	81
XX. Abarban, Comm. in Dan. cui titulus Mahjenè jescuah in 4 Neap. an. 1497	82
XXI. R. Biniamin Zeçv Quaesita & responsa Venetiis anni 1499	83

D E

HEBRAICAE TYPOGRAPHIAE ORIGINE AC PRIMITIIS.

C A P U T I.

*De hebraicae typographiae origine variae judaeorum
ac christianorum sententiae expenduntur. Vera
origo primusque illius foetus statuitur.*

Cum multa eaque praeclarissima sint hominum inven-
ta, tum nullum est communi existimatione typo-
graphia praeclarius, nullum illustrius, qua nostra
omnia quotquot sunt, posterorum aetati transmittuntur, nosque ipsi qui commorandi diversorium, non habitandi a natura habemus, ad immortalitatem nitimur. Haec una, ut rectissime afferebat Bodinus, cum omnibus omnium veterum inventis certare facile potest, digna profecto, de cujus inventionem tot nobilissimae urbes certatim contendant, deque ejus origine, progressibus, auctoribus primisque conatibus splendide ac copiose disputent quamplures praestantissimi viri. Qui si tam accurate de hebraicis typis ac primigeniis hebraico-

rum librorum editionibus scripsissent, ut de latinis fecerant, vix ullum arbitrarer disquisitioni huic meae historico-criticae locum relinqui. Sed dolendum summopere est levissime provinciam hanc ab illis pertractari, certa pro incertis obtrudi, eaque quae traduntur, tot esse tenebris involuta, tot aberrationibus commixta, ut doctioribus etiam philologis ac bibliographis nulla ratione consent hebraicae typographiae primordia, ac raro prorsus antiquissima ejusdem monumenta. Judaeos ne ipsos excipiam, a quibus eorum res magni Augustini effato exquirendae primum sunt? At vero quis cum Abrahamo Arié hebraicos typos Jobo ac fere mundi ipsius creationi coevos putet (a)? Quod non video quam luculenter colligi autumet vir judaicarum caeteroquin antiquitatum scientissimus, ex iis Jobi verbis, quibus sermones ipse suos in libro exsculpi peroptat stylo ferreo ac plumbeo, vel plumbi lamina, contendatque posterioribus hisce vocabulis, quae ex accentu sensuque ipso cum prioribus jungenda esse vult, typographicam artem manifeste innui. Aliud namque est ferreo stylo super plumbeis tabulis litteras exculpi, quod receptissimum apud veteres scribendi genus intelligere videtur Jobus, aliud longe characteres chalybeos incidi, tum insculpi aere ac fundi, ex iisque fufis, connexis atque atramento obductis libros imprimi, in quo totum illum situm est typographiae artificium, quod omnium primi in Europa adhibuerunt Faustus & Guttenbergius. Hoc in impressione potissimum consistit, vetustissimum illud in sola חקיקה seu sculptura, ut Jobus ipse designat. Quis iterum cum rabbi Josepho Coèn referat typographiae originem ad annum 1428, eaque aetate coeptos cum Boxhornio hebraicos typos credat, qua communi sententia inventa adhuc non erat ars typographica? Quis demum cum Davide Ganzio clarif-

מלאכת הדפוס הייתה גלויה לנו למאות ולא לפנים של שנים וכמעט סמוך (a)
 • לבריאת עולם. Schiltè aghibborim fol. 183. V. Job. xix 23, 24.

fimo altero judaeorum historico, omiffis atque ignoratis penitus tot celeberrimis editionibus quae exeunte feculo xv factae sunt, tanquam primariam hebraicorum bibliorum editionem, veneram quamdam statuat anni 1511 quae nunquam extitit (a)? Quibus accuratiora quidem sunt, non tamen veriora quae docuit rabbi Ghedalias in scalsceled akkabbalà seu catena traditionis, circa annum videlicet octuagesimum xv feculi coepisse soncinates judaeos omnium primos hebraicos libros imprimere. His si addis, quas sparsim in suo sciftè iescenim vix post Bartoloccium delibare visus est horum librorum editiones Scabtaeus, omnia habes quae in hoc genere judaeorum scriptores tradiderint.

Utinam nostri ut sunt pleniores multo, essent etiam perpetuo accuratiores! Nescio sane qua fide Buxtorfius, vir hebraica eruditione clarissimus, anno 1613 quo rabbinicam bibliothecam edidit, conscribere potuerit Josephum Scaligerum hebraicam grammaticam rabbi Mosis Kimchii habuisse in Sicilia impressam ante annos centum quinquaginta duos, anno scilicet 1461 (b). Etenim ipsissimum exemplar quod possidebat Scaliger memoratque Buxtorfius, inter mss. scaligerianà reperitur in bibliotheca lugduno-batava, diciturque in edito ejusdem catalogo, *Mosis Kimchì grammatica, editio tertia, Ortonae in Sicilia tempore Caroli imperatoris*. Ergo ne anno 1461 quo nondum in Italiam ipsam invecata adhuc fuerat typographiae ars, in Aprutium ubi urbs illa quaerenda est, vel in Siciliam usque ea penetraverat, tamque defixam illic sedem posuerat, ut tres eo anno reperirentur perfectae illius libri editiones? Mirum est quot hallucinationes, confusis praecipue Carolis, Scriverius, Chevillerius, Heinsius, de Dieu, Buxtorfius, Wolfius alique auctores

פס

(a) דפוס הראשון לספר הקדש ע"י דניאל בומבירגא בויניציאה היה בשנת ר"עא.
Tzemach David fol. 43 ad an. 271.

(b) Buxtorf. *biblioth. rabb.* pag. 302 ed. Basil. 1613.

in celeberrima hac memoranda quae apud me est, editione commiserint. Eas nos capite VIII detegemus, ubi aperte demonstrabimus tantum abesse ut Ortonae eo anno absoluta sit, ut potius ad XVI seculi initium sit necessario referenda. Quod idem porro de editione Obadiae Sphorni or ammim seu lucis populorum, dicendum est, quam affert Beughemius tanquam Bononiae absolutam anno 1471. Ea enim supposititia est perinde ac ortonensis, ex falsa incongruaque annorum supputatione enata, ut commemorato superius capite invicte ostendetur. Itaque quum in posteriorem aetatem necessario referendus sit hebraicorum typorum usus, adeo ne serius eum statuemus, ut Aldum Manutium primum esse arbitremur qui eosdem adhibuerit? Unus est quod sciam, in hoc insigni defendendo anacronismo Bernardus Mallincrotius (a), quem miror, auctorem in ortum ac progressum artis typographicae studiose inquirentem, tot hebraicorum librorum editiones latuisse quae antea prodierant. In qua re turpius adhuc peccasse videtur Jacobus Basnagius non obscurus recentioris judaeorum historiae auctor, qui primum hebraicorum librorum impressorem Danielem Bombergium fuisse docuit, tum antiquius biblicorum corpus hebraice eum excudisse, eodemque prorsus aevo Venetiis ac Soncini hebraicos adhiberi typos coepisse magna fide tradidit (b). Longe aliter sentiunt auctores reliqui, qui utrumque extremum devitantes ac Ghedaliae auctoritatem secuti, soncinates suspiciunt ut primos hebraeorum typographos, ac Soncinum mediolanensis ducatus oppidulum, tanquam primariam hebraicorum typorum sedem, ubi anno 1484 mivchar appeninim, primum eorum sententia artis specimen fuit excusum. Haec est inter caeteros Bartoloccii, haec Loëscherii, Chevillerii, Mattairii opinio. Annus hic, inquit Mattairius, meruit maxime celebra-

(a) *De ortu ac progressu artis typogr.* cap. XIV. V. Wolf. *monumenta typ.* tom. II pag. 734.

(b) *Hist. des juifs* vol. XIV pag. 879 & 885.

ri, quod tunc Soncini judaeorum typographorum italorum opera hebraei characteres lucem primum adspexerint (a). Verum, reperto deinde pentateucho Bononiae impresso anno 1482, aliter in hac re sentiendum esse statuerunt cl. Maffejus atque eminentissimus Quirinius, hebraicae typographiae primatui quem mordicus mediolanensi ducatu vindicabat Saxius, commemoratum pentateuchum invictissime objicientes.

At, dum haec disputabant summi viri, non noverant celebratissimam editionem תנ"ך arbàh turim seu IV ordinum Jacobi ben Ascer, quae jam ab anno 1478 Plebifacii facta fuerat, etsi non solum eam memoraret Wolfius in postremis bibliothecae suae voluminibus, fuseque describeret ex duobus ordinibus quos sero tantum fuerat consecutus, sed & ea praeterea tanquam invicto argumento uteretur, ut veram hebraicae typographiae originem non a Soncino, sed a Plebifacio patavinae ditionis vico repetendam esse adversus communem Mattairii aliorumque opinionem evinceret. Neque enim, inquit Wolfius, memini me unquam antiquius exemplum libri hebraici a judaeis editi vel vidisse, vel ab aliis certa fide legisse commemoratum (b). Qua Wolfii auctoritate sat secure uti se posse credidit nobilissimus Foscarinius, ut ostenderet adversus Saxium non mediolanensi ducatu, sed venetae ditioni decus primae hebraicae typographiae originis essetribuendum, recte animadvertens plebifaciense illud opus tum bononiensis pentateuchi, tum soncinenfium omnium librorum editionem praecessisse. At vero qui dicere poterat Wolfius antiquius se exemplum libri hebraici non vidisse commemoratum, qui tum apud Bartoloccium, tum apud le Longium evidentissime legerat pisaurensem rabbagiani in Jobum commentarii editionem anni 1477? Legisse autem ex eo certo colligitur, quod editionem hanc ex commemoratis

(a) *Annales typogr.* tom. I pag. 152 & tom. II pag. 139 seq.

(b) *Biblioth. hebr.* tom. III pag. 446.

auctoribus ipsemet afferat in priori operis sui volumine. Oblitus est ergo vir clarissimus, dum ea scriberet, pisaurensis hujus editionis, cujus nunquam meminit in hebraicae typographiae originibus illustrandis, aut habuit tanquam sublestae fidei aeram illam, quam testatur frustra se deinde in Oppenheimeri exemplari quaesivisse. Ex quo factum est, ut nunquam a priori sententia dimoveretur. Quae quum ita essent, non haesi dubius utri credendum esset, Bartoloccio ne, an Wolfio, qui erat recentior, qui accuratior, qui nullum se librum anno 1478 antiquiorem viderat, qui demum ipsissimam Bartoloccii editionem oculis ipse suis conspexerat absque ulla anni vel loci designatione perfectam. Eo autem vel maxime credendum, quod ejus opinionem secuti recentiores omnes ac doctiores bibliographi in vindicanda Plebifacio hebraicae typographiae origine convenirent. Quid, quod Bartoloccius ipse cujus unius auctoritate pisaurensis illa editio innitebatur, suspectam, immo supposititiam eam habere videretur? Etenim non solum eam omittit ac negligit, ubi hebraicae typographiae primordia illustrat, sed aperte eadem Soncino ac soncinatibus, non Pisauro ac pisaurensi rabbi Abrahamo Chaiim illius libri editori tribuit, anno 1480, non 1477 inventos primum defendit hebraicos typos, primumque eorundem tentamen non rabagianum illum commentarium constituit, sed mivchar appenim anno tandem editum 1484. Dum haec ipse mecum disputo quae, ut cuique pater, in dubium revocant rabagianam illam editionem, commoda ac peroptata diu mihi objicitur illius acquirendae occasio, immo vero & acquirendi eodem fere tempore psalterii hebraici kimchiano commentario illustrati, ipsissimo etiam anno 1477, sed nonnullis post mensibus editi. Non uno itaque, sed duobus libris posteriorem certissimo mihi argumento constitit plebifacientem illam asceriani operis editionem, cui communi post Wolfium judicio primi hucusque delati sunt hebraicae typographiae honores.

CAPUT II.

*Primus qui superest, liber hebraice impressus
recensetur atque illustratur.*

Rabbi Levi gersonidis Commentarius in Jobum in octava, ut
ajunt, forma anno judaico minoris supputationis CCXXXVII,
Christi MCCCCLXXVII. Quum non extet, aut hucusque
saltem detectus non sit liber hebraice impressus hoc gersoni-
dis commentario antiquior, aequissimo eum nos jure tan-
quam primum hebraicae typographiae foetum statuendum esse
arbitramur. Editio incipit statim a commentario ipso, cujus
priora duo vocabula אמר רל"ב seu *Dixit Ralbag*, omit-
tuntur, ut minio seu coloribus aqua dilutis, ut ejus ae-
tatis mos erat, deinceps pingerentur. Characteres rabbinici
sunt, valde tamen rudes ejusdemque speciei cum iis, quibus
exaratus est ejusdem auctoris commentarius in legem, quem
non designato anno nec loco edidit Abrahamus Conatus.
Centum viginti quatuor foliis luculentaque epygraphie opus
absolvitur, qua ingeniosi hujus auspiciatque artificii auctor
& tempus & ratio detegitur. „ Finitum est autem opus san-
„ ctum per manum Abrahami (videat ipse semen, produ-
„ catque dies suos amen) filii rabbi Chaiim pisaurensis scri-
„ bae velocis typographici. Perfectioque ejus contigit feria
„ sexta quae est dies quarta mensis sivan anno CCXXXVII
„ sexti millenarii (a). Benedictus qui dat defesso virtutem,
„ & ei qui vires non habet, robur addit. Unicuique initio

ותכל תלככת הקדש על יד אברהם יצ"ח זכר חי' זלזה תפוצרו סופר מהיר (a)
דפוסו והשלמתו היה יום ה' ג' לחדש סיון רל"ב לחלק השישי.

„ vidi finem . Ad gloriam tuam , o Domine ! „ Decem haec
versus excipiunt , quibus grates omnipotenti Numini de ope-
ris absolutione referuntur . „ Confiteamur potenti Domino ,
„ rupi salutem , forti , magnifico ac terribili ad salvationes .
„ Amoenitas ejus dedit servo suo Abrahamo auxilium , re-
„ movens offendiculum ad absolvendum ; jamque oculus meus
„ totum opus perlustrans in eo volvendo plaudit . Egressum
„ est e via caliginis ad lucem . Stannum nostrum plenum est
„ prae mari valida substantia ac philosophia . Deus porro
„ qui dignum fecit me ut illud perficerem , circumquaque
„ ad meditandum in eo cogat me , inclinetque ad necessa-
„ riam hujusce libri ac commentarii perscrutationem . Contigit
„ perfectio ejus anno supputationis quadragesimo & nono . „
Posterior hic annus quadragesimus nonus de prima operis
perfectione per auctorem ipsum accipiendus est , qui revera
floruit composuitque commentarium hunc commemorato an-
no , qui in annum Christi incidit 1289 .

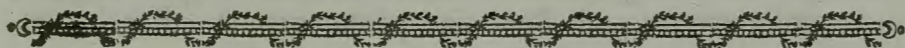
Nostram hanc editionem in pragenfi Oppenheimeri bi-
bliotheca vidisse Wolfium supra diximus , sed absque ulla
anni vel loci designatione . At mirum non est virum in he-
braica caeteroquin bibliographia versatissimum , annum non
animadvertisse , qui in ipsa eadem quam subdit , epygraphe
disertissime legitur . Eum enim in libri fronte quaesiverat ,
qua priorum illorum temporum editiones carebant . Mirabi-
tur fortasse quispiam quod in eadem epygraphe , mem pro
samech & zain pro vav praepostere accipiens , loco מפיאר
legerit מפיאר , quae vox quid sibi velit , se non assequi te-
statur , nec quam recte ex ea Bartoloccius *Pesaro* exsculpsit .
Etenim ipsissima haec recta sane appositaeque Bartoloccii
interpretatio sat Wolfium crassissimae hallucinationis argue-
bat , veraeque vocabuli illius lectionis , in quo nullum pror-
sus extabat typographiae mendum . Verum si ex epygraphe
constat annus editionis , locus certe non constat . Unde hal-
lucinatus est commemoratus Bartoloccius ac Jacobus le Lon-

gius, qui ex ea librum revera Pisauri prodiisse conscribunt. Hi enim auctores non מפאורו ex Pisauero, ut extat in textu, legisse videntur, sed בפאורי Pisauri, mem cum beati confundentes. Etsi porro diserte id non adfirmetur, verosimile tamen est, ut alibi jam animadvertimus (a), pisaurensium typographum Pisauri librum excudisse. Equidem Abrahamum ben Chaiim locum & patriam interdum mutasse negari nequit, quum quinquennio post Bononiae pentateuchum ediderit, anno vero 1488 integrum illud hebraicorum bibliorum corpus Soncini vulgaverit, cui tanta accessit celebritas. At id perfecit, non quod Bononiae aut Soncini degeret, sed quod e pisaurensi urbe Bononiam ac Soncinum fuerit a Iosepho Carvvotha atque ab Israële Nathan accitus. Quod patet luculentissime ex bononiensis ipsius pentateuchi epygraphe, in qua dicitur Iosephus Carvvotha peritos undique artifices, expeditos typographos doctosque correctores quos mercede conduceret, exquisisse, potissimum vero accersivisse peritissimum virum cui in hebraica typographia par non erat in universo orbe, virum celeberrimi nominis Abrahamum ben Chaiim ex tinctoribus regionis pisaurensis. Unde ergo accersit Carvvotha nisi ex Pisauero, ubi publici ille fullonis munere fungebatur? Itaque vix dubitari posse arbitror, quin Abrahamus noster quinquennio ante Pisauri fuerit, ibique primum hoc feracissimi ingenii laborumque suorum specimen ediderit. Edidit porro feria vi quae in iv diem inciderat mensis sivan; unde iterum hallucinatur Bartoloccius qui posteriorem numerum in epygraphe expressum negligens, librum die vi mensis sivan excusum refert. His nihil addimus de selecto hoc χειμηλίω, nisi forte quod facta ms. codicis qui apud me est, anni 1326, ac recentiorum etiam

b

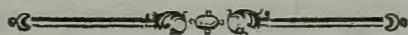
(a) *Dissert. praelim.* ad inscript. meas exotericas, quas tanto tamque incredibile typorum atque emblematum apparatu nuper in augusti principis Pedemontii nuptiis edidit cl. Bodonius, §. 8 pag. 17.

editionum collatione, multae eaeque insignes variantes lectiones deprehendantur, quodque folio LXXVI prior pagina etiam in utroque quod habeo, exemplari non reperiatur impressa. Ea autem ex una typographorum oscitantia praetervecta videtur; nec enim quicquam illic deficit rabbagiani commentarii.

C A P U T III.

*De ceteris hebraicorum librorum editionibus
ab hebraicae typographiae origine
usque ad annum MCCCCLXXX.*

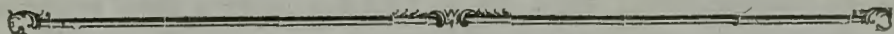
I. **P**salterium hebraicum cum commentario Kimchii in-quarto eodem anno minoris judaeorum supputationis CCXXXVII, Christi MCCCCLXXVII. Alter hic est hebraicae typographiae foetus, paucis tantum mensibus gersonidis commentario recentior. Hic enim editus est, ut supra animadvertimus, die IV mensis sivan, sub finem videlicet mensis maii anni 237, psalmi autem editi sunt die XX elul, scilicet sub initium mensis septembris. De antiquissima porro hac extremaeque raritatis editione altum est apud bibliographos silentium, primusque eam memorat clarissimus Kennicott in novo absolutissimae suae hebraici textus editionis programme quod edidit die XVI decembris anno 1772, ubi illi merito inter biblicas editiones principatus honorem detulit. Ita autem comparata est, ut unicuique versiculo hebraici psalmorum contextus kimchianus commentarius subjiatur. Ille quidem absque punctis (IV prioribus psalmis exceptis quibus ineleganter haec apposita sunt) & caractere quadratus, sed formae po-

tius germanicae, ut germanicam characterum formam ob oculos habuisse typographus videatur. Typi vero commentarii rabbinici sunt aut ad rabbinicos saltem propius accedentes, factaque collatione iidem videntur cum iis, quibus impressum est thargum ac commentarius Rasçi in pentateucho bononiensi. Ad editionem ipsam quod attinet, ea est posterioribus omnibus quae in infinitum propemodum excreverunt, absolutior, ea omnia continens integra quae Christo christianaeque religioni adversantur, in reliquis omnibus, una excepta neapolitana, summo studio rescata. Non ita porro neapolitanam excipio, ut multo plenior in plurimis locis haberi haec nostra non debeat. Exemplum habes luculentissimum in commentario in psalmum cxx 5, ubi non modo integra habetur in hac interpretatio Mescech de Cedar quae in altera illa omittitur, sed & proposita interpretatione de filiis Japhet, post verba illa gorionidis *ipsi sunt Etruriae incolae* vel itali, subditur christianae hos esse religionis cultores, & memorari Mescech propter regnum Edom, eo quod Roma sit Etruriae vel Italiae munimen. Quae in neapolitana desiderantur, in qua proinde non duo deinceps regna, sed regna universim innui a Davide dicuntur, sub quibus captivi detinentur israëlitae. Verum de his in postremo nos capite brevissime differemus, ubi de harum editionum usu. Ibi totam potius nostrae hujus quam possidemus, editionis epygraphem subjicimus, ex qua absolutissima haberi potest ejusdem notio. Ea autem partim poësi, partim soluta oratione exhibetur. Duodecim quidem versibus haec comprehenduntur. „ Tempore perfectionis artis typographicae, quo nempe in typographia mea literae ordine „ efformatae sunt, artis hujus subsidio reperta sunt tercenta „ exemplaria pulcherrima psalmorum cum expositione Kimchii, quae oculis illa intuentium excellentia visa sunt, „ splendueruntque tanquam saphiri. Quamobrem cum accincto fortitudine gloriati sumus in cantu & in voce psalte-

„ rii , & in cantico omnium poëtarum , quia dignos nos fe-
 „ cit meditari in iis , nos & omnes filios populi nostri in se-
 „ culum seculi & in omnes generationes . Discere & doce-
 „ re , custodire & facere , & confirmare omne quod scri-
 „ ptum est in illis , dignos faciat nos conditor omnium crea-
 „ turarum . „ Haec oratione soluta sequuntur . „ Et sit amoe-
 „ nitas Domini Dei excelsi , & opus manuum nostrarum
 „ dirigat super nos . Deus misereatur nostri & benedicat
 „ nobis . Splendere faciat vultum suum nobiscum in opere
 „ manuum nostrarum , quia fortunavit nos in omni extensio-
 „ ne manuum nostrarum a principio nostro usque ad finem
 „ nostrum . Die xx mensis elul anno 237 completum fuit
 „ opus nostrum (a) . Deus qui rupes est ac fortitudo no-
 „ stra , acceleret redemptorem nostrum cito in diebus no-
 „ stris . Sic enixe rogant artis hujus factores magister Joseph
 „ & filius ejus Chaiim Mordachai & Ezechias Montro . „

II. *R. Jacob ben Ascèr Arbàh turim seu IV ordines in folio Plebisacii anno CCXXXVIII, Christi MCCCCLXXXVIII.* En operis quod completum sistit recentiorum judaeorum rituum sistema, celeberrimam editionem, quam hebraicarum omnium principem Wolfius ac post Wolfium Foscarinius aliique, ut superius monuimus, arbitrati sunt. Fufius eam ex duobus postremis ordinibus, quos recenter ex bibliotheca ungeriana fuerat consecutus, descripsit Wolfius in III suae bibliothecae volumine, ubi integram etiam retulit epygraphem quae legitur sub finem IV ordinis seu choscen mîspàth. Ibi enim dicitur (b)

„ absolutum opus hoc divini cultus feria 11 die xxviii
 „ mensis tamuz, quarti videlicet mensis anni 5238 re-
 „ ceptae supputationis Plebisacii in domo rabbi Mescullàm

(a) בעשרים יום בחדש אלול בשנת ר"ל נגמרה פעולתינו.

(b) והכל מלאכה עבודה הקודש ביום שני עשרים ושמנה לחדש תמוז הוא החדש הרביעי חמשה אלפים ור"ל למספר קבועי בפייביא דישקו בנית מדר' משלם המכונה קווי יבורך מעתה ועד עולם:

„ cognomine Kozi qui benedictus sit ex nunc & usque in
 „ seculum „ . Luculentum extat hujus editionis exemplar
 in bibliotheca regia parisiensi, ac membranaceum alterum in
 taurinensi. Etenim codex quem tanquam ms. in edito mss.
 codicum taurinensium catalogo (a) describit clarissimus Pa-
 finius, est plebisfaciensis haec nostra editio typis exarata,
 quam extare revera in ea bibliotheca ex notitia quam ex
 abbate Bencini acceperat, Wolfius olim ipse monuerat. Porro
 non in hoc solum erravit doctissimus ille taurinensis bibliothecae
 praefectus, sed & in designando anno & loco. Legit enim
 literam he pro litera chet, in quem errorem lapsus etiam
 jam fuerat Moses Chaghis, unde & annum codicis refert
 in annum 5235, Christi 1475, qui referendus est in
 annum quinti millenarii 238, Christi 1478. Locum autem
 Ticinum interpretatur, proptereaquod illud בפ"י"ח quod
 de *Pieve* seu *Plebisfacio* rectissime Wolfius aliique in-
 terpretati sunt, neglectis duabus quae sequuntur, dictioni-
 bus ד"י שקו *di Sacco*, de *Pavia* seu *Ticino* acceperit. Post
 commemoratam epygraphem decem obscuriores versus repe-
 riuntur in typographiae laudem conscripti, quos quum nullus
 unquam nostrorum auctorum attulerit, latine hic ex iv ordine
 quem recentissime sumus adsequuti, exhibebimus. „ Ego sa-
 „ pientia omni sapientiae corona. Ego absconditum omnibus
 „ secretum pando. Absque calamo ac delineatione cognoscor,
 „ & absque ullo scriba componor in compositione. Una
 „ vice papyrus super me transit, & absque ulla regula di-
 „ ctio dirigitur. Magna est admiratio super sermone, qui
 „ virga scribarum disponitur. At vero si videt me in
 „ effossione, super caput ejus ponor in coronam „. Cha-
 racter est quadratus minusculus, sat luculentus ac pro
 illorum temporum ratione recte efformatus. Praeter Mar-

(a) Tom. I pag. 2 cod. v. Id etiam humanissime mihi literis suis nuperrime confirmavit hac de re a me consultus eruditissimus Berra Pasinii successor.

chandum & Albritium qui editionem hanc viderat apud Wolfium, eam ex notitiâ, ut puto, Foscarinii in epistola ad Andream Quirinium senatorem venetum suumque nepotem memorat eminentissimus Quirinius, sed non allato libri titulo. Memorat & David Clemens in curiosa rariorum librorum bibliotheca (a), ubi jure illi ac merito extremae raritatis notam attribuit.

C A P U T IV.

*De libris hebraice impressis ab anno MCCCCLXXX
usque ad annum MCCCCLXXXV.*

I. *Rabbi Jacob ben Aſcer Arbàh turim ſeu* iv ordines *Son-*
cini anno CCXLI, Chriſti MCCCCLXXXI. Haec editio unius huc-
uſque Bartolocci auctoritate fulcitur, qui loquens de aſce-
riano opere, illud Soncini a Gerſonis progenitoribus excu-
ſum aſſerit (*b*), commemorato anno ſed non commemorata
editionis forma. Plebiſacienſis editionis quae eſt antiquior,
nonnulla tum in publicis principum, tum in privatis chriſtiano-
rum ac judaeorum bibliothecis ſuperſunt exemplaria; at vero
ſoncinenſis hujus nullum prorsus exemplar extat, aut extare
ullibi dicitur, ac Wolfius qui eam aſſert, unam iſ Bartolocci
fidem ſequitur. Bartoloccium porro ipſum eam non vidiffe,
atque alterius in hac re fidei ac teſtimonio ſtetiſſe ex eo
vel maxime evincitur, quod vix eam memoret, quod edi-

(a) *Bibliothèque curieuse des livres rares* tom. II pag. 158. V. & *Leipziger gelehrte zeitung* 1727 pag. 1049.

(b) *Biblioth. rabbinica* vol. III pag. 839.

tionis formam non referat, quod editores ipsos soncinates non nominet, quod nullam denique bibliothecam producat, in qua asservetur. Fanensis autem editio anni 1516 quam Bartoloccius describit, quaeque certissime extat, dicitur editio 11, quae, si vera esset haec nostra, dicenda fuisset italarum editionum tertia, quum de plebifaciensi nullus sit ambigendi locus. Itaque Fani, seu in Italia ipsa paullo post statutam epocham soncinensis haec editio ignorabatur. Scio equidem Wolfium in earum quinque editionum numerum quae constantipolitanam anni 1545 praecesserunt, nostram hanc referre, ac si necessaria prorsus esset ad illius summae complementum; sub illius enim initium manifestissime editio ששית seu sexta appellatur. At vero id necessarium non est, quum pragensis anni 1540 a Wolfio omittatur quae nostrae huius locum tenere potest, atque alia insuper extet, si ipsi credimus, Constantinopoli etiam absque anno & loco concinnata quae priorem illam videtur antecessisse, ut ignotissimam illam primi ordinis editionem anni 1485 praetermittamus paullo infra afferendam. Atque haec non eo dicimus quod supposititiam absolute soncinensem hanc editionem existimemus, sed ut dubia saltem atque incerta habeatur, donec aliquod detegatur exemplar quo omnis suspicio evanescat certoque de illius existentia constet. Hanc certe editionem si cognovisset clarissimus Saxius, ea tanquam invicto argumento usus fuisset, ut hebraicae typographiae principatum Soncino deberi adversus Maffejum & Quirinium ostenderet, qui huic primatui bononiensem pentateuchum objiciebant. Hoc enim pentateucho qui uno anno posterior est, tenacissimum illum ac strenuum patrii decoris defensorem adeo urserunt doctissimi viri, ut illud unum quod reponeret, habuerit effugium, non agi controversiam de anno quo primum adhiberi coeperint hebraici characteres, sed de loco in quo primum fuerint inventi, quod posterius tantum ipse de Soncino defenderat.

II. *Pentateuchus hebraicus cum punctis & cum paraphrasi chaldaica & commentario rabbi Salomonis Jarchi in folio Bononiae anno CCXLII, Christi MCCCCLXXXII.* Praestantissimam hanc rarissimamque pentateuchi editionem, cujus bina apud me extant membranacea exempla, illustriores ipsi harum rerum scriptores Bartoloccius, le Longius, Mattairius, Wolfius penitus ignorarunt, primusque omnium eam detexit doctissimus marchio Scipio Maffejus qui perbreve, sed accuratam illius notitiam exhibet in Verona illustrata. Pluribus deinde Saxii & Quirinii disquisitionibus ac disputationibus locum dedit, quin alteruter ullum exemplar viderit, ne maffejanum ipsum quod Veronae servabatur. Etenim quum pro hebraicae typographiae principatu soncino ac mediolanensi ducatu asserendo pro aris & focis dimicaret Saxius, argumentum quod ex bononiensi nostro pentateucho validissime petebatur, non dissimulavit. Quamvis gratuler, inquit ipse, eruditissimo viro (Masseio nempe) de hac nova typographica mercede in lucemeducta, minime tamen dimoveor a concepta sententia. Cum enim scriptores omnes constanter asserant Soncini enatam dimissamque per Italiam & Germaniam hebraicam typographiam, nec ullus editioni bononiensi subscriptus opifex a marchione Maphaeo proferatur, perspicue quisquis intelliget non ex alia officina quam soncinate repetendum esse typographum qui Bononiae eo anno memoratum librum excudit (a). Quod quum non tanti esse roboris arbitraretur eminentissimus Quirinius, ut actum censeferi deberet de eo principatu quem Maffejus bononiensi pentateucho vindicabat, iterum in responsione ad eundem Quirinium reponit Saxius praemissos fuisse Bononiam e gremio judaeorum soncinatum opifices, qui in urbe illa primos conatus exererent. In quibus quam crasse hallucinaretur, vidisset sane vir pristinae opinionis tenacissimus, si editio-

(a) *Histor. typogr. literar. mediol.* apud Argelat. tom. III proleg. c. I p. 78.

nem ipsam consuluisse, in qua non soncinas, ut statim videbimus, sed pisfaurensis typographus memoratur. Sub eo ne porro nomine memoratur, quo eum nobis exhibet doctissimus pater Fabricy (a), qui omnium postremus ac ceteris etiam accuratius editionem hanc nostram descripsit? Quum mutilo is forte, aut non sat servato in epygraphie exemplari uteretur, loco מִשְׁטְרָא אֲבְרָם *meistra Abram* legit מִסְטְרָא יְנָרָם *Mistella Jenaram*, effecitque omnium obscurissimi nominis hebraeum typographum qui erat omnium celeberrimus. Paullo ante nostram hanc editionem memoraverat clarissimus Kennicott in eo hebraicorum codicum collationis statu, quem anno 1767 edidit, ubi principem illi inter editiones hebraeo-biblicas locum assignat. Verum quum postea editionem psalterii anni 1477 detegisset, principatus honorem huic ipsi psalterio restituit. Praeter exemplar veronense ac bina mea supra commemorata, nonnulla alia pretiosi hujus cimelii exemplaria extant. Extat scilicet etiam in bibliotheca ducis Margravii Baden-Durlac & cardinalis Zelada, in casanatensi, item in mutinensi atestina, ut monet clarissimus Tiraboschius in VI quod recentissime prodiit, suae italicae literaturae historiae volumine, ubi Maffei ac Foscarinii auctoritatem secutus vir eruditissimus, sat certo se tantorum virorum fide adfirmare posse credidit antiquiorem librum hebraice excusum esse nostrum hunc pentateuchum, qui est relatis hucusque libris recentior (b). Haec autem est editionis ratio. Hebraicus primum contextus quadratis iisque majoribus literis cum punctis & accentibus exhibetur. Proxime adhaeret rabbinico charactere exiliori chaldaica paraphrasis Onkelosi, supra vero atque infra totam iisdem prorsus rabbinicis typis paginam implet rascianus commentarius. Prolixa sub libri finem legitur rabbi Josephi Chaiim

(a) *Titres primitifs de la révélation* tom. II pag. 388 in notis.

(b) *Storia della letteratura italiana* tom. VI pag. 128.

ben Aaron argentoratenſis epygraphie, ubi accuratiſſime ſe
divinum hoc opus correxiſſe aſſerit quod ſuis impenſis,
conquiliſtis undique ac mercede conductis peritis artificibus,
expeditis typographis, doctis correctoribus, accito praeſer-
tim celebratiſſimo in ea arte viro Abramo ben Chaiim pi-
ſaurenſi tinctore, edendum ſuſceperat ſapiens atque intelli-
gens princeps Joſephus ben Abraham Karvvotha. Quibus
praemiſſis dicitur „ abſolutum opus hoc perfectum feria vi
„ die v menſis adar primi anno 242 a creatione mundi ibi
„ Bononiae (a). Felix quicumque acquirit exemplar aliquod
„ hujus libri; beatus praedicabitur poſſeſſor. Corrector por-
„ ro ejuſdem videat ſemen, prolunget dies, & voluntas Do-
„ mini in manu ejus proſperetur, & vita & pax ſit ſuper
„ Iſrael. Amen.

III. *Mivchar appeninim ſeu delectus margaritarum cum diſuſo*
anonymi commentario in-quarto Soncini anno CCXLIV, Chriſti
MCCCLXXXIV. Magnae celebritatis eſt opusculum hoc a non-
nullis rabbi Salomoni ben Gavirol, ab aliis rabbi Jadajae
appenini tributum, quod ſelectiſſima veterum ſapientum
apophtegmata, ſententias, praecepta complectitur, pleraque
a Druſio, a Plantavitio, ab Erberto latinitate donata. At
majoris adhuc celebritatis videtur eſſe iſthaec commemorati
operis editio, quam haud ita pridem tanquam hebraicarum
omnium primam primumque hebraicae typographiae tenta-
men eruditi omnes ſuſpexerunt, Bartolocci, Chevillerii, Mat-
tairii aliorumque veſtigia ſecuti. In qua quidem re quantum
hallucinati ſint clariffimi viri, ex hucuſque deſcriptis libris
luculentiffime conſtat, quorum quatuor nos ipſi poſſidemus
certa anni designatione priores. Attamen quum de ſoncinenſi
arbàh turim editione anni 1481 certo non conſtet, hic
tanquam primus celeberrimorum ſoncinatum foetus haben-

ושלמה התלככה התענינה ביום ששי בחמשה ימים לירח אדר הראשון שנת
חמשת אלפים ותחתים וארבעים ותתים לבריאת עולם פה בלוצייתא.

dus est, typorum forma omnibus quotquot hucusque vidi-
 mus, elegantior. Duplex vero extat character, alter qua-
 dratus primigenii operis contextus, rabbinicus alter fusioris
 qui ei subditur, commentarii. Sub finem libri qui quin-
 quaginta octo folia complectitur, prolixa extat editoris Sce-
 lomò ben Peretz Bonfani galli epygraphe, in qua exposi-
 tis primum libri laudibus, quem asserit ismaëlitica lingua
 compositum, a sapientibus autem suae legis translatum &
 illustratum, ita subdit. „ Jam vero audiit Josue princeps &
 „ nobilis filius rabbi Israëlis Nathan, vir soncinas, vocem
 „ dulcedinis sermonum ejus, & amoenitatem & optimam
 „ illius constitutionem perfectionemque prae omnibus com-
 „ positionibus pulchris, omnemque populum esurgentem ac
 „ sitientem bibere cum siti verba & disciplinas ejus, prae-
 „ cepitque pueris suis dicens: introite portas ejus (libri
 „ nempe qui totus in portas distributus est), confitentes
 „ Domino qui est vexillum meum, & scribite eum in ty-
 „ pographia mea, ut per eam augeatur affluentia & terra
 „ impleatur cognitione. Mihi autem praecepit ut illius
 „ exemplaria, in quibus ulla adesset imperfectio, recte ac-
 „ curateque corrigerem.... Ad vos porro, o principes,
 „ vocem meam extollam. Audite quaeso qui docetis justiti-
 „ tiam, judicium & rectitudinem. Venite iam, o fortes,
 „ aperite portas & suscipite institutionem ejus, quoniam
 „ melior est merx ejus merce argenti & mivchàr appeninim
 „ seu delectu margaritarum. A Deo autem qui est rupes
 „ mea, lumen meum ac salus mea, qui pascit me quan-
 „ diu sum, estque scutum circum me, tremendus ac for-
 „ midabilis, petam die hac (vii mensis scabat), ut in
 „ virga oris sui anno 244 (a) exurgere faciat, excitetque
 „ aurem ad audiendum &c, Salomon ben rabbi Peretz Bon-

(a) תשאלה בזה יום ה' ב'שנ"ט פיו שנת ר'דס"י

„ fani gallus (servet eum rupes ejus ac redemptor ejus) „ . Itaque libellus non per filios rabbi Josuae ben Israel Nathan , ut scribit Wolfius , sed per Josuam ipsum editus est , opera tamen puerorum suorum , videlicet opificum qui illius typographiae inserviebant . Editio haec quam possidemus , quamque praeter commemoratos superius auctores memorant etiam Orlandius , Grodeckius , Arisius aliique , servatur quoque in bibliotheca regia parisiensi , ut ex impresso ejusdem catalogo constat , eademque prorsus est cum antiqua illa in quarto , in qua Josuam soncinatam commemorari sua jam aetate rabbi Ghedalias monuerat (a) .

IV. *Tractatus talmudicus Berachod sive de benedictionibus cum commentario rasci & tosafod & piskè tosafod , & commentario maimonidis in miscnam in folio Soncini anno CCXLIV , Christi MCCCCLXXXIV.* Nihil hucusque de talmude prodierat , vastissimo notissimoque opere quod jus omne judaicum sive civile , sive canonicum complectitur . Soncinates typographi qui ceteros ingenio atque artis praestantia vicerant , vicerunt & animo , illudque edere cogitarunt selectissimis commentariis atque animadversionibus illustratum . Luculentissimum itaque susceptae gravissimae provinciae specimen dederunt in primo ipso tractatu primi ordinis excudendo , qui berachod appellatur , proptereaquod de benedictionibus agat . Editio cujus nitidissimum membranaceum exemplar prae manibus habeo , incipit a prima tractatus dictione majusculis literis ligneoque ornatu stipatis exarata . Textus gemarae qui medium locum occupat , caractere quadrato est excusus . Hinc inde binis conspiciuntur columnis distincti duo commentarii rasci ac tosafod minoribus ac rabbinicis typis . Sequuntur piskè tosafod , commentarius Mordachai ac tandem commentarius maimonidis in miscnam . Sub libri finem longiores duae

(a) *Scalsceled akkabbalà pag. 62.*

occurrunt epygraphes. In priori Josuas Salomon filius sapientis rabbi Israëlis Nathan soncinas, post peractas Deo grates de hujus operis perfectione, illud se absolvisse testatur „ hic Soncini die xx mensis teverth anno CCXLIV minoris supputationis (a) „. Deinde exorat eum cujus beneficio absolutus est hic liber, ut dignum eum faciat benignitate sua imprimere etiam ceteros talmudis tractatus eo ordine eaque perfectione, qua editus est iste. Elapsis autem xvi versibus intermediis priori illi altera succedit diffusior Gabrielis cujusdam ben Aaron argentoratenensis epygraphie, qua optimum exponit commendatque sapientis perfecti divinique viri rabbi Israëlis ben Samuelis Nathan consilium „ qui „ vocavit sapientem rabbi Josuam Salomonem inhabitantem „ urbem Soncini quae est in provincia Galliae cisalpinae, „ eique praecepit ut aedificaret aedificium mundi, extolleret cornua sapientiae, imprimeretque typographiae ope „ libros, in quibus duo haec emolumenta apertissime habebantur, unum quidem quod multiplicarentur exemplaria, „ donec impleretur terra cognitione, alterum vero quod „ nunquam eorum pretium ad mss. pretium ascenderet „. Subdit porro Gabriel domum se Josuam ut haec audiret, contulisse, atque ab hoc tractatu opus fuisse auspicatum, in quo nullum ipse ne minimum quidem mendum reperit. Absolvit autem epygraphem valere lectorem jubens pro describentis animo „ die vi mensis adar primi anno CCXLIV „ minoris supputationis (b) „. Nostram hanc editionem memorat Bartoloccius, eamque reperiri testatur in bibliotheca vaticana inter codices hebraicos impressos Soncini excusam anno ה'תרמ"ט 249, Christi 1489 (c). Sed mendosam hanc

(a) וסיימתיה פה עיר סונצין היום עשרים לחדש עבת שנת גמרא לפ"ק

(b) יום ששי לחדש אדר ראשון שנת רמ"ד לפ"ק.

(c) *Bibliotheca rabbinica* tom. III pag. 762 V. Wolf. tom. II pag. 910.

annorum enumerationem quam Chevillerius & Mattairius sequuti sunt, jam animadvertit Wolfius, ex eo enatam quod Bartoloccius in simbolica ea voce supputanda literae he rationem habuerit, quam cum scabtaeo rectius ipse putat ex recepto more omittendam. Falluntur tamen utrique, dum in ea legenda literula conveniunt quae manifestissime in commemorato illo vocabulo in nostra hac editione non reperitur, ac perperam idcirco disputat Wolfius, sit ne ea supputanda, nec ne, quam consulto Oppenheimeri exemplari dignoscere certo poterat ex una Bartoloccii indiligentia repetendam esse. In eo etiam hallucinatus mihi olim videbatur Bartoloccius quod assereret non unum, sed duos codices talmudicos berachod & betzà eo ipso anno Soncini fuisse excusos. Etenim nec in Oppenheimeri exemplari, nec in perfectissimo quod habebam ob oculos, adiectus conspiciebatur posterior hic codex, nec ulla in fusioribus illis epygraphibus ejus fit mentio, nec demum intelligitur, quare a primo tractatu ordinis zeraim ad septimum ordinis 11 moèd progressi fuerint soncinates, reliquisque praetermissis intermediis, eum selegerint quem cum tractatu de benedictionibus jungerent. Sed collato vaticano exemplari, quod eruditissimi Amadutii clarissimique Constantii opera factum est, certior nuperrime ab iisdem factus sum eum tractatum betzà illic revera reperiri adiectum.

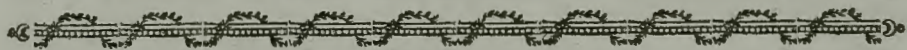
V. Rabbi Jedaiae appenini *Bechinad olam seu examen mundi cum anonymi commentario in-quarto minori Soncini anno CCXLV, Christi MCCCCLXXXV.* Qui scit quam perpolitato atque eleganti orationis genere seculi vanitatem nobis exhibeat hoc opusculum, viamque commonstret sectandi vitam beatiorum, qui scit quam dignum Philippo Aquinati, Uchtmanno aliisque praestantissimis viris visum est quod collatis studiis in latinum sermonem converterent, non mirabitur is, quod inter prima prorsus artis suae specimina primosque conatus praeclarissimum ei locum dederint soncinates typographi. Ad

editionem ipsam quod spectat quam vix memorare videntur Bartolocius, Scabtaeus, Mattairius, Wolfius, quaeque apud me extat, foliis ea constat viginti incipitque his verbis: „ epistola quam composuit sapiens magnus ac poë-
„ ta badrescita Anbonet Abram, dicta bechinad olam seu
„ probatio mundi „. Textus epistolae caractere quadratus est, rabbinicus commentarius qui illum comitatur. Ad cal-
cem haec reperiuntur. „ Ibi autem absolvit (auctor) verba
„ sua pretiosiora auro selectissimo. Id decantant poma au-
„ rea in figuris argenteis, quibus nullum est pretium. Be-
„ nedictus misericors qui adjuvit nos; hic Soncini die xxiv
„ mensis caslev anno CCXLV (a).

VI. *Rabbi Jacob ben Ascèr Sefer orach chaiim sive liber semitae vitae in folio anno CCXLV, Christi MCCCCLXXXV.* Liber hic ita inscriptus, est primus ordo seorsim editus תען arbàturim hebraeis ac christianis etiam philologis notissimus. At editio haec quam recentissime nacti sumus, tantae raritatis est tamque incognita, ut nulla hucusque ab ullo sive judaeo sive christiano bibliographo facta sit mentio. Character operis, si unos singularum constitutionum ac capitum titulos demis qui quadratis literis majusculis exhibentur, est rabbinicus hispanus, sive hispanorum atque orientalium iudaeorum more inflexus, idemque prorsus cum eo, quo Ulyssipone paucis post annis exaratus est nachmanidis commentarius ac liber avudraham. Idem est etiam quadratus character quo singulae inchoantur sectiones ac capita, eadem charta, ut dubitari non posse credam, quin Ulyssipone quoque opus hoc nostrum prodierit, sitque omnium primus liber in Lusitania vel Hispania impressus. Folia 98 complectitur, sub quorum finem perfectum atque absolutum esse librum moneatur, laudemque Creatori mundi tribuendam. Tum prolixum

ברוך רחמנא דסייען פה שוננינו כד כסליו רמז • (א)

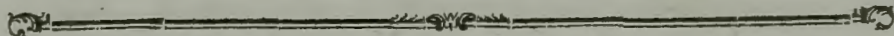
subditur xxx versuum carmen quod latine hic subijcimus.
 „ Dilecti Deo qui ei placetis, sumite vobis partem de plenitudine desideriorum. Egredimini in occursum magni excellentia & gloria, recipientes libros ejus puros. Videte librum qui est arbor vitae, cujus fructus comedentibus eum, est animae eorum lumen & vita. Titulus ejus sat indicat ejus praestantiam & rectitudinem; ideo appellatum est nomen ejus orach' chaim seu semita vitae. Ipse impressus est impressione eleganti & magnifica, cujus pulchritudo & perfectio per se patent.... Exaratus autem per manus sapientis inter artifices, cui similis non est in universa terra & in insulis, cujus opus notum est in obfignatione & cujus lineae ante nos sunt extensae. Absolutus est porro anno ccxlv mense elul, cui anno quinque superadduntur millenaria (a). Deus qui adjuvit nos ut eum exararemus, ponat nos coronam gratiae gentibus, nosque in beneplacito suo vivificet, simulque dilecti Deo & ii. qui ipsi placent „.

CAPUT V.

*Annales typographici hebraici ab anno
 MCCCCLXXXV ad annum MCCCCXC.*

I. **P**rophetae priores, scilicet Josue, judices, libri Samuelis ac regum cum commentario Kimchii in folio Soncini anno ccxlv, Christi mcccclxxxvi. Sacri bibliorum codicis nihil hucusque praeter psalterium ac pentateuchum excusum fuerat. Priores ergo prophetas qui primi post Mosis libros veniunt, cum

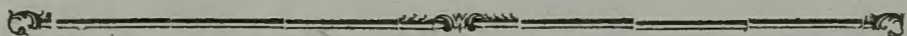
והאלם בשנת רמ"ה בחלוץ וחמשה חלק עליו ירויים • (a)

Kimchii commentario luculenter hoc anno imprimere aggressi sunt soncinates. Bartoloccium latuit praeclarissima haec editio, at non latuit le Longium, Chevillerium, Mattairium, Wolfium, Orlandium, atque e recentioribus Kennicottum ac Fabricy, qui breviter quidem, sed sat accurate de ea loquuntur, nisi quod in Kennicotti statu collationis anni 1767, atque in gallicis eruditorum ephemeridibus statuatur annus editionis 1484 pro 1486, in le Longii vero bibliotheca pro prima hebraicorum bibliorum editione venditur. Character sacri textus quadratus est absque punctis, rabbinicus autem alter commentarii kimchiani qui textui adhaeret. Incipit opus versa folii pagina a Kimchii praefatione. Eam primum Josue caput consequitur, cujus prima dictio ויהי elaboratissima lignea tabula comprehenditur, qua rursus inchoantur libri judicum ac Samuelis. Vox והמלך, qua incipit liber primus regum, iisdem majusculis ligneisque literis repraesentatur, sed nullo alio circumposito ornatu, propterea quod duae postremae literae lineam praetergrederentur. Totum opus 166 folia complectitur, in quorum postremo quaedam occurrit typographi admonitio, cujus summa haec est. Quum priores prophetae Mosem sequantur, & legem ipsam mosaicam quasi repetant, sintque traditionis custodes (ii enim sunt qui eam a Mose receperunt), ac proinde post pentateuchum necessarii, visum est typographo eos excudere cum celebratissima Kimchii expositione. Cujus praestantia cum omnibus nota sit, hinc de sola libri correctione locuturum se ibi testatur quam maximam esse contendit, non tamen ejusmodi ut ex affnibus praecipue literis una aliquando pro alia non sumatur. Eam tamen mss. ipsis codicibus correctiorem defendit, quorum multa eaque optima ac correctissima exemplaria ad manus se habuisse asserit. Reddit etiam rationem, cur ineffabile Dei nomen aliis literis imprefferit, sicque verba sua concludit. „ Fuit itaque „ libri hujus complementum anno MMMMMCCXLVI a creatio-

„ ne mundi die vi mensis marchesvan, hic Soncini in pro-
 „ vincia Galliae cisalpinae, quae est sub ditione domini po-
 „ tentis ducis Mediolani quem Dominus in vita servet ac
 „ fortificet (a). Benedictus qui dat defesso robur, & in
 „ quo vires non sunt, virtutem multiplicat. Extollatur no-
 „ men ejus super omni benedictione & laude „. Clarissimus
 Fabricy qui hanc epygraphem affert, legit הוא תחת ממשלת ,
 ac proinde de Soncino interpretans, vertit quod est sub di-
 tione ducis mediolanensis. At vero in textu habetur manife-
 stissime הוה quod est ad provinciam ipsam referendum.

II. *Prophetæ posteriores, scilicet Isaias, Jeremias, Ezechiel*
 & XII *minores cum commentario Kimchii in folio Soncini*
eodem anno CCXLVI, Christi MCCCCLXXXVI. Vix excusis prio-
 ribus prophetis, ad posteriores statim animum & operam
 converterunt soncinates. Annus quidem deest & locus, sed
 ita conveniunt forma, charta, caractere tum quadrato, tum
 rabbinico, in omnibus uno verbo posteriores hi cum priori-
 bus, ut alios aliis successisse nullus sit ambigendi locus. Nec
 sane ambigunt illustriores bibliographi, qui epocham utriuf-
 que editionis cujus duplex apud me extat exemplar, in
 eundem annum 246 summa consensione referunt. In hac
 porro editione quae biscentum ac nonaginta duobus foliis
 constat, integra prorsus reperiuntur sexcenta kimchiani com-
 mentarii loca de Christo, de Edom & Roma ac de chri-
 stianis, quae in recentioribus omnibus editionibus omissa
 sunt. Nonnulla nos postremo capite attingemus.

III. *R. Josephi Albo Sefer ikkarim seu liber fundamento-*
rum in folio Soncini anno CCXLVI, Christi MCCCCLXXXVI. Son-
 cinensem hanc editionem notissimi operis, cujus scopus est
 judaicae religionis articulos illustrare ac vindicare, Barto-

(a) ואלס היתה השלמתו בשנת חמשת אלפים ומאתים וששה וארבעים לבריאת עולם
 ביום ששה לחדש מרחשון פס סונצינו במדינת לומברדיה אשר היא תחת ממשלת האדון
 האציר דוכס מילאנו.

loccius, Chevillerius, Mattairius, Labbaeus, Wolfius, Marchandus memorant. Memorat & Orlandius in sua typographiae origine ac progressu, sed duo confundit (a). Primo quidem librum hunc cum ejus commentario, unde illum sub arboris plantatae titulo nominat. Deinde vero confundit & annum ariminensis editionis cum anno soncinenfis; hinc illam anno 1486 prodiisse asserit, quae prodiit anno 1522. Memorat & Arisius in Cremona illustrata, ubi ad eam Plantavitium provocat Soncini situm ignorantem, sed sub mendoso titulo *marim* loco *ikkarim*. Itaque editionem hanc breviter descripturi, illud in primis animadvertimus quamdam typographi praefationem sive admonitionem illi praemitti, contra ac in reliquis editionibus factum sit, in quibus typographorum ac correctorum monita si quae sunt, sub finem leguntur. In qua quidem praefatione, quum liber hic quammaximae utilitatis sit ac fructus, nec valde vulgatus, proptereaquod vix 70 anni ab ejus compositione praeterierint, operae se pretium facturum dicit typographus, si eum perfecte, accurate eleganterque imprimeret. Emolumentum autem ex eo potissimum repetit, quod mosaicae legis ac judaeae religionis praestantiam ac veritatem explanet, doceatque quid contrasentientibus judaeorum inimicis, ex quacumque tandem secta ii sint, praecipue vero epicureis sit respondendum. Atque iteratae hae libri laudes atque ad ejus lectionem adhortationes factae dicuntur „ hodie feria „ secunda, die *xxii* mensis *marchesvan* anno *ccxlv* sexti „ millenarii, hic in urbe Soncini (b) „. Character operis rabbinicus est, idem plane cum eo quo anonymi commentarii *mivchar appeninim* & *bechinad olam* exhibentur. Prima dictio indicis capitum ac praefationis auctoris, literis majusculis constat ligneis seu ligneo ornatu conclusis. To-

(a) *Dell'origine e progressi della stampa* parte II pag. 351.

(b) *יום יום ז' כב' מרחשון רמ"ז לחלק הששי פה העיר סונצין*.

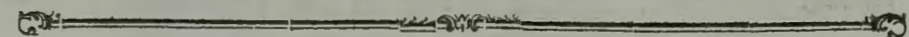
tum opus folia 106 complectitur, sub quorum finem dicitur illud accuratissime impressum „ ejusque complementum fuisse hic Soncini quod est in provincia Galliae cisalpinae, sub dominio domini potentis ducis Mediolani, quem Deus „ benedictus vivificet ac fortificet, die XXI mensis teveth „ anno MMMMMCCXLVI a creatione mundi (a). Haec porro editio integra est, seu non desunt in ea caput 25 & 26 tertii maamar sive dissertationis, in quibus auctor aperte Christum ac christianam religionem oppugnat. Ea tamen tanto inquisitorum studio non in posterioribus solum editionibus, sed in singulis soncinensis hujus nostrae exemplaribus rescata sunt, ut rarissimum sit exemplar in quo reperiantur.

IV. *Machazor italicum*, seu compendium precum quae ex italicarum synagogarum ritu receptis anni festis recitantur, in-quarto Soncini & Casali majore anno CCXLVI, Christi MCCCCLXXXVI. Illustre aliud se nobis objicit singularis soncinatum diligentiae specimen, nitidissima videlicet haec absolutissimi judaicarum precum corporis editio de qua profundissime silent omnes auctores. Exemplar quod possideo, incipit statim a consuetis verbis, *benedictum sit Creatoris nomen*. Literae quae capita inchoant, majusculis quadratis typis referuntur, majoribus adhuc ac ligneis majores sectiones. Preces, sacra poemata vel hymni, psalmi, Ruth, ecclesiastes, Esther, threni, canticum canticorum quadrato caractere cum punctis impressa sunt, rabbinico vero praefationes, tituli, notae, monita, quaestiones ac capitula patrum. Duabus autem partibus constat universum opus, sub cujus finem prolixa habetur typographi epygraphie, qua elevat se ad celebrationem Domini omnium rerum, qui dedit ei virtutem perficiendi opus hoc sanctissimum secundum ritum synagogae sanctae

והיתה השלמתו פה שונתו אשר במדינת לונדון רד"ה תחת חמשת הארון האביר (a)
דוכ"ס מילאנו יחידה ה' ית' ויאמרו בעשרים ואחת יום לחדש טבת שנת חמשת אלפים
ומאתים ושלשה וארבעים לבריאת עולם.

romanae. Commendat etiam summpere ejus dispositionem, correctionem, additamenta; deinde subdit. „ Fuit autem initium aedificii hujus libri per nos soncinates in urbe Soncini mense tistri anno CCXLVI sexti millenarii, eumque absolvimus hic Casale majori feria 11 hebdomadae, die xx mensis elul anno quinquies millesimo ducentesimo quadragesimo sexto a creatione mundi (a). Benedicatur & extollatur formans in principio qui adjuvit nos ad incipiendum ac perficiendum super omni benedictione & laude. Amen. Sela.

V. *Psalterium hebraicum cum commentario Kimchii in-quarto majore Neapoli anno CCXLVII, Christi MCCCCLXXXVII.* Inter italicas urbes hebraicorum librorum impressione celebriores referenda est sane Neapolis, ubi plurima eaque insignia enumerantur xv seculo edita hebraicae typographiae monumenta. Prodiit primum nostra haec psalmorum editio, quam statim, ipso scilicet eodem anno, consecuti sunt ceteri omnes agiographorum libri, fusiis & ipsi variorum commentariis instructi. Ea porro incipit a praefatione Kimchii. Textus psalmorum qui immediate sequitur, est quadratus cum punctis, sed sine accentibus, contextus vero commentarii qui illi adhaeret, rabbinicus. Ligna quadam tabula praefixa majoribus ornatis literis exhibetur dictio אשרי quae librum inchoat. Reliquorum psalmorum tituli majoribus plerumque literis referuntur. Totum opus quod 114 foliis constat, quadam correctoris epygraphe explicit, in qua post tributas supremo Numini laudes & gratias de illius absolutione, duabus potissimum de causis excusare conatur menda, quae in hac psalmorum editione reperiri poterunt. Primo quidem quod novus ipse ad typographiae artem accesserit;

(a) ואולם היתה התחלת בנין הספר הזה על ידיו בני שושן צעיר שושן בחדש תשרי שנת רמ"ז אלף תש"י והשלמתו פה קזאל מזורי בשני בשנת בעשרים יום לחדש אלול שנת חמשת אלפים ותשס"ה והנה וארבעים לבריאת עולם.

tum vero quod pro rei necessitate correctissimos codices non potuerit assequi. Perpaucā nihilominus menda testatur is in hosce psalmos irrepsisse, quibus correctiora se cum selectissimis commentariis editurum Deo dante pollicetur cetera agiographa. „ Haec vir typographicae correctioni praefectus, „ minimus discipulorum, Jacob Baruch filius rabbi Jehudae „ Lando felicitis memoriae, germanus, sed peregrinus nunc „ hic Neapoli. Finitus perfectusque est liber psalmorum. „ Laus ei qui excelsa inhabitat. Anno ccxlvii die iv mensis nisan, mensis egressionis ex captivitate Aegypti, per „ manum typographi peritissimi Joseph filii rabbi Jacob felicitis recordationis, germani (a). Dominus ob misericordias suas magnas egredi faciat nos ab hac captivitate citissime, ut videamus aedificationem domus electae, restituatque legem & coronam in priscum statum; tuncque erit „ nomen ejus magnum, laudatum ac tremendum in ore omnis „ creaturae „. Accuratam voluminis descriptionem dederunt pater Fabricy, ac Wolfius qui recte observat kimchianum commentarium esse recentioribus pleniorē. Etenim singula loca quae christianam religionem lacescunt, in posterioribus editionibus omissa, integerrima ibi ut in priori illa editione anni 1477, exhibentur. Immo nostra haec liberior dici quoddammodo potest, ut statim constat ex psalmo ipso 11, ubi in antiquiore illa anni 1477, sacrosancto Servatoris nostri nomine cautius praetermisso, dicuntur christiani illum interpretari על אותו האיש *de viro illo*. At in neapolitana clarissime habetur על ישו *de Jesu*. Editionem hanc, etsi suis & ipsa mendis scateat, idque candide fateatur Jacobus Lando corrector, tanquam omnium nihilominus quotquot unquam viderat, accuratissimam celebrat Wulferus in notis ad thesauriacam judaicam, eamque se nactum esse summopere gaudet.

שנת זמיר ד' ימים לחדש ניסן יציאת גלות מצרים על ידי המצחק כתר יוסף (א)
ב'ר יעקב ו'ל השכני •

Conjungenda porro ea est cum reliquis quae sequuntur agiographis eodem anno Neapoli etiam editis, quae integra exstant tum in exigua hac mea, tum in celebri casanatenfi bibliotheca.

VI. *Proverbia cum commentario rabbi Immanuel, Job cum commentario gersonidis, canticum canticorum, ecclesiastes, threni, Ruth, Esther, Daniel, Esdras ac paralipomenon libri cum commentario raschi in-quarto majore Neapoli anno CCXLVII, Christi MCCCCLXXXVII.* Vix absoluti fuerant psalmi quod alterius typographi romani opera edi caepti sunt, ut Lando promiserat, ceteri omnes qui supererant, agiographorum libri hucusque inediti. Primum itaque occurrunt proverbia cum expositione diffusa rabbi Immanuelis filii Jacobi, sub quorum finem dicitur „absolutus liber proverbiorum cum prolixo ac „praestantissimo commentario rabbi Immanuel felicitis recordationis. Decet laus equitatem & moventem se, quin „defatigetur. Amen. Ego Chaiim filius Isaaci Levitae, „germanus „. Jam vero ut proverbiorum libro praemittitur Immanuelis praefatio, ita libro Jobi qui immediate sequitur, praefigitur praefatio rabbi Levi gersonidis cujus commentario illustratur. Explicit is absque ulla peculiari epygraphie, ut expliciunt reliqui agiographorum libri, solis exceptis paralipomenis quae his clauduntur verbis. „Laudetur is cui convenit laus, qui unus est, sed non secundum unitatem nostram, perfectus omni perfectione absque „ulla profapia praeter eum, quoniam nihil est absque illo. „Ipsi dabo gloriam, quia auxiliatus est nos, ut perficemus opus sanctum die 19 mensis ettanim (septembris) „anno CCXLVII sexti millenarii in urbe Neapolis, per manus Samuelis (qui videat semen prolungetque dies suos) „filii domini patris mei Samuelis ex Roma pia memoriae (a).

בשעה לחדש האיתנים שנת ז'מר לאלף הששי במתא נאפולי על ידי שמואל (a)
יחי'א בן כמר אני שמואל כרומא זצ"ל.

„ Placeat jam Deo, ut veniat filius dejectorum (Messias)
 „ ad eruendum populum suum cito & tempore proxi-
 „ mo . Amen, amen „ . Porro in hisce omnibus libris sacer
 textus hebraicus quadrato charactere cum punctis exhibetur,
 rabbinico vero exarati sunt singulorum commentarii . Tituli,
 seu dictiones quae proverbia inchoant, Jobum ac canticum
 canticorum majoribus literis exprimuntur ligneo ornatu sti-
 patis . Totum volumen folia 252 complectitur, quorum 104
 proverbia occupant, Job 48, canticum canticorum 8, ec-
 clesiastes 10, threni 4, non 5, ut asserit Wolfius, Ruth 3,
 Esther 5, Daniel 13, Esdras 19, non 12, ut notat idem
 Wolfius, paralipomena 38, non 40, ut falso iterum extat
 apud Wolfium . Mattairius sola proverbia recenset; cetera
 omnia hujus editionis agiographa omittit .

VII. *Biblia hebraica integra cum punctis & accentibus in
 folio Soncini anno ccxlviii, Christi mccccxxxviii*. Singulae
 quidem hebraicorum bibliorum partes seorsim hucusque va-
 riis temporibus ac diversis etiam in locis cum commentariis
 editae sunt, quae si simul connectantur, ut connexas ipsi
 habemus, integrum bibliorum corpus conficiet selectioribus
 rabbinorum expositionibus illustratum. Nec alio sane studio
 bononiensi pentateucho priores ac posteriores prophetas sub-
 nectere conati sunt soncinates, nec iisdem agiographa typo-
 graphi neapolitani . At integra simul biblia cum punctis &
 accentibus, & absque commentariis edenda nemo suscepe-
 rat, hicque honos illi ipsi Abrahamo Chaiimo reservebatur,
 qui undecim abhinc annis primum hebraicae typographiae
 foetum Pisauri vulgaverat . Praestantissima hac editione, de
 qua suo loco agunt Bartoloccius, Wolfius ac le Longius, vix
 rariorem librum adesse statuunt lipsiensia eruditorum acta
 ad annum 1753, quibus adstipulatur Osmontius, Biscionius,
 Simonis in introductione in linguam hebraicam, Fabricy alii-
 que qui eam rarissimam, immo extremae esse raritatis sci-
 te animadvertunt . Clarissimus Kennicott tria tantum exempla

ria in Europa dignosci testatur in statu collationis anni 1767, duo scilicet quae Romae extant in bibliotheca barberina & divae Pudentianae monachorum cisterciensium, tertium vero Florentiae in laurentiana. Quibus quartum addendum notat eo ipso anno a docto amico suo Sanfordio acquisitum, quod idem esse puto cum eo quod fervari nunc in bibliotheca collegii oxoniensis ex cl. Brunsii literis nuperrime intellexi. Fabricy postremo hoc praetermissio, ejus loco alterum nominat quod fervari asserit in bibliotheca Margravii Baden-Durlac. His exemplaribus duo alia addenda sunt, alterum quod Viennae in bibliotheca imperiali servatur (a), alterum vero luculentissimum quod recentissime Florentiae detexi in bibliotheca divi Marci (b). Extat & apud me, sed non integrum hujus editionis exemplar, quod priores omnes ac posteriores prophetas continet. Horum biblicorum codicem penes se habebat etiam Arisius, ut ipse testatur in Cremona literata, ubi falso eum impressum asserit per Josuam filium rabbi Israël Nathanis qui solas impensas, ut infra videbimus, suppeditavit. Opus hoc quod binis columnis sacrosanctum textum sistit, incipit versa folii pagina ab ipsissimo illo ornatu qui soncineni priorum prophetarum editioni praemissus est. Singuli libri majusculis, ligneis ornatisque dictionibus ac literis inchoantur. Folio 100 quo explicat pentateuchus, haec legitur epygraphe. „ Perfectum est autem „ opus sanctum xxiv librorum perfectione qua studuit pro- „ pagare legem in israhel clarissimus Josuas Salomon (videat „ ipse semen prolungetque dies), filius sapientis perfecti „ Israël Nathan (custodiat eum rupes ac redemptor „ ejus), hodie feria 111 die xi mensis iiar anno CCXLVIII

e

(a) Vide Lambacher *biblioth. antiqu. vindob. civ.* parte 1 pag. 2 apud Fabr. *lettre d'un romain* pag. 53.

(b) Inter codices editos sec. xv n. 107. Falso exterius annus volumini statuitur 1483.

„ minoris supputationis, per minimum ex familia sua artificem typographum Abrahamum (videat semen producat-que dies), filium rabbi Chaiim felicitis recordationis ex fullonibus pisaurensis regionis, habitantem Bononiae. Excusum Soncini (a) „. Sequitur Josue liber altera folii pagina tota ligneo circum ornatu decorata. Folio 177 expliciunt prophetae priores & incipiunt posteriores, qui absoluntur folio 165. Hos, integro relicto intermedio folio albo, excipiunt agiographa, sub quorum finem libri complementum indicatur, sed nulla alia epygraphie peculiari. In allata porro pentateuchi epygraphie vox אִימָן in significatione artificis videtur sumenda, non fidelis, ut eam sumunt le Longius & Fabricy, qui corrigendi etiam sunt in eo quod vertunt *qui Bononiae resident*. In textu namque habetur הָדָר quod non ad fullones, ut ipsi faciunt, sed ad solum Abrahamum referendum est. Corrigendus iterum le Longius aliique qui vertunt *ex piis viris terrae Pisauri*, ac si in textu non הצבועים, sed הצדיקים haberetur. Manifeste autem Soncini dicuntur biblia haec excusa, unde emendandus est catalogus bibliothecae barberinae, in quo haec editio vocatur bononiensis, ut emendandus est in eo, quod consuetam boni ominis formulam יוֹיָאָה quae viventis nomini compendiosa scribendi ratione subjicitur, pro proprio typographi cognomine accipiens, librum apud Abrahamum Jarziam prodiisse adfirmer. Ex nota porro impressionis quae clarissime ad pentateuchi calcem reperitur, jure Biscionius diligentissimum Montfauconium corrigit qui notam illam abesse scripserat. Haec dicta sufficiant de praestantissima hac biblicorum editione quae non 383, ut scribit cl. Fabricy, sed 373 foliis absolvitur.

היום יום שלישי באחד עשר לחדש אייר שנת ר"מ לפ"ק קמן על יד הצעיר (a) ממשפחתו האומן תמחוקק אברהם יו"א בנ"מ חיים ו'ל בן הצבועים מארץ פיסירו הדר בגלוגייה נחקק בשונצינו.

VIII. *Rabbi Mosi nachmanidis Commentarius in legem seu pentateuchum. in folio Ulyssipone anno CCXLIX, Christi MCCCCLXXXIX.* Ex exemplari quod possidebat Jablonskius, editionem hanc describit Wolfius in quarto bibliothecae suae volumine, ubi eam merito appellat rarissimam. At in excubenda epygraphie quae extat sub finem, gravissime hallucinatur. Etenim quum illa 36 versibus comprehendatur, binis columnis ita dispositis ut unicuique versui prioris columnae immediate versus ritmicus posterioris succedat, ut fieri solet in omnibus judaeorum poematibus, ipse simul legit & retulit versus omnes prioris columnae, deinde versus omnes posterioris sensu plane nullo vel prorsus incongruo. In eo etiam errat Wolfius quod elaboratam statuatur in domo cujusdam rabbi Arba, potissimum vero quod eandem esse putet cum editione anni 1490, propterea quod verosimile ipsi non videretur idem opus eodem anno repetita vice lucem vidisse. At vidit profecto, nosque ipsi utramque editionem possidemus, alteram quidem Ulyssipone, alteram vero sequenti anno in Italia perfectam. In ea ergo epygraphie quam consequitur prolixa quaedam nachmanidis precatio & epistola huic editioni adnexa, laudat typographus gloriosum nomen Dei excelsi ac tremendi qui multitudine benignitatis suae adjuvit eum, ut perficeret scriptum hoc pretiosum & inaeestimabile Mosi nachmanidis, & quidem perficeret perpulchra impressione rectaque correctione, „ mense av anno *mise-* „ *rebor iudae*, scilicet CCXLIX judaico in aedibus rabbi Tzor- „ ba & rabban Eliezer (a) „. Editio caractere constat rabbinico hispanicae vel orientalis inflexionis, incipitque versa folii pagina a nachmanidis praefatione, cui circumpositus est ligneus ornatus varia animalium genera repraesentans. Binarum dictionum *sepher berescid* quae commentario initium faciunt, prior majusculis ornatis literis, altera mino-

(a) בחדש אב בשנת אר"ה את יהודה בבית הרב רבי מרדכי ורנן אליעזר.

ribus quadratis exhibetur quibus exprimuntur etiam quaelibet sectionum exordia . Duplici autem columna constat opus & foliis 199.

IX. *Rabbi Mosi ben Jacob kötzensis Sefer mitzvod gaddol, seu liber magnus praeceptorum in folio anno CCXLIX, Christi MCCCCLXXXIX.* Rarissima editio, cujus nulla apud bibliographos reperiuntur vestigia. Opus quod 279 folia complectitur, in duas partes dispescitur, quarum prima praecepta mosaica negantia, altera adfirmantia exhibet. Ab ipsa porro auctoris praefatione incipit, praemissis tamen hisce tribus versiculis . „ Quam dilexi legem tuam; quotidie ipsa est „ meditatio mea. Expectavi salutare tuum, Domine, & „ mandata tua feci. Dirige me in via praeceptorum tuorum „ quia eam dilexi „. Utrique parti index praeceptorum adtextitur. Vocabula quibus praefationi atque utraeque operis parti initium fit, iis majusculis ornatisque literis exarata sunt quae in ceteris soncinatum libris conspiciuntur. Character est hebraicus quadratus sat luculentus, haecque sub libri finem leguntur. „ Jam vero absolutum est opus hoc recte dispositum ac pulcherrimum, ac finitum anno CCXLIX sexti „ millenarii die xv mensis teveth (a). Laus Deo qui dicit „ & facit, qui dedit mihi gratiam suam, dicit Gersom filius sapientis rabbi Mosi ex semine israël, vir soncinas. In qua epygraphie non habetur quidem expressa mentio loci, sed ex caractere, ex ornatuum ratione, ex typographo ipso soncinate manifestissime constat Soncini opus prodiisse.

X. *Pentateuchus hebraicus absque punctis cum chaldaica paraphrasi Onkelosi & commentario Jarchi in folio באישאר, videlicet ut creditur, in insula Sorae anno CCL, Christi MCCCXC.* In folio quidem, ut recte notat catalogus bibliothecae regiae parisiensis & Fabricy, non in quarto, ut scribit Mattairius,

זחשלם המלאכה ערוכה ויפה . . . ונשלם בשנת ר"מ לאלף הששי נחמשה (א)
עשר במנח.

le Longius ac Wolfius. Ita porro comparata est praestantissima haec rarissimaque editio, ut in medio quadrato charactere facer textus exhibeatur, hinc inde vero minoribus quadratis typis chaldaica paraphrasis, & typis hispano-rabbini-
cis isaacidis commentarius. Primae librorum ac decalogi literae ornatae sunt, subque eorumdem librorum finem ligneus quidam ornatus plerumque conspicitur qui leonem & equum veluti inter se pugnantes repraesentat. Totum volumen quod 264 folia complectitur, tribus carminibus absolvitur. Primum constat 12 versibus & incipit: „ finitus ac completus est „ liber. Laus Deo creatori universi. Benedictus misericors „ qui adjuvit nos a principio usque nunc „. Alterum totidem etiam versibus componitur, incipitque *perfectum est opus Dei & lex ejus*, & explicit *absolutum & completum est scriptum hoc anno: surge lux mea quoniam venit (a), anno scilicet 250 judaicae supputationis*. Intermediae deinde binae extant lineae quae editoris nomen pandunt. „ Sic di- „ cit laetans in effusione pecuniae suae, & profugus & „ aberrans a loco suo ob religionem Dei possessoris sui Sa- „ lomon filius rabbi Maimon felicitis memoriae Zalmathi „, non Zalmami, ut typographi mendo legitur apud clarissimum Fabricy. Postremum carmen quod incipit *Dominus omnium qui celsitudine sua cuncta tenet*, versus 32 complectitur, in quibus iterum dicitur liber „ obsignatus anno suo ccl, men- „ se av juxta nomen suum; tempore placito fuit perfectio „ ejus in Iscar vel Iscor (b). „ Ideo autem dicitur annus ille annus ejus, quia indicatur per verbum נר *ner* quod lumen denotat, sacroque huic volumini apposite congruit quod hominum mentes illustrat. Quod de nomine etiam mensis av dicendum est quod patrem ac rectorem significat, cujus quidem officio apprimè fungitur liber divinae legis. Ad locum

(a) נשלמה וגמרה זאת הכתיבה שנת קומי א"ר כ"י ב"א •

(b) נחם שנתו נ"ר בחדש אב וכאמו בעת רכון שלמותו באישאר •

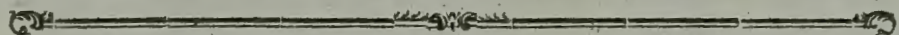
ipsum quod attinet, neglexit le Longius ac post le Longium Mattairius, catalogus bibliothecae regiae parisiensis, WOLFius alique illud כַּאִישָׁא, quod forte quid sibi vellet, haud intelligebant, unde & editionem hanc statuerunt absque ulla loci indicatione perfectam. Ast doctissimus Fabricy rectissime deinceps locum ea designari animadvertit quem certo statuit esse insulam Sorae. Cui interpretationi illud in primis obstare videtur quod neapolitana illa Sorae provincia nonnisi improprie insulae nomine donari queat, nec ullibi, quod sciam, eo donetur ab hebraeorum scriptoribus. Ad haec provincia illa aliter prorsus apud eosdem scribitur; scribitur scilicet סוּרָא, ut constat ex pisaurensi posteriorum prophetarum anni 1516 editione quae apud me est. Quid de literarum ornamentis ac de characterum forma, ejus praesertim quo exaratus est jarchianus commentarius? Haec suadent in Hispania vel Lusitania quaerendum esse verosimilius editionis locum, ubi luculentissime constat illud ornamentorum ac characterum genus fuisse adhibitum, non Neapoli, aut in neapolitano regno, aut in ulla alia Italiae provincia, ubi ex editionibus quae supersunt, patet alios ornatus aliosque characteres viguisse. Idque eo verosimilius cuipiam videri poterit, quod in epygraphie non legatur seorsim כַּאִישָׁא, sed conjunctissime unoque plane verbo כַּאִישָׁא, quodque tandem ad indicandum Sorae nomen aleph potius quam consuetum vav usurpetur. Sin vero legendum est Sor, quare potius Sorae in Italia editum putemus librum, quam Soriae in Hispania, ubi editum revera demonstrat tota editionis ratio? Quae non eo dico, quod absolute credam aut contendam extra Hispaniam edi nulla ratione potuisse, praesertim vero quum editor aperte dicatur profugus atque aberrans a loco suo. Verum nequit hoc de hispana expulsionem intelligi quae contigit duobus post annis, multominus de lusitanica quae est hispana ipsa recentior. Quare recte crediderim neapolitanam Soram tanquam certissimum hujus editionis locum statui non

posse, sique aliquis extat intra Hispaniae fines locus qui Iscar vel Iscor, vel etiam Lifcar vel Lifcor appelletur (nam & Ulyssipo utroque modo ab hebraeis scribitur *Isbona* & *Lisbona*), eum verosimilius priori illi esse anteponendum. Praeter exemplar quod exiguum hanc meam librorum collectionem exornat, extat in parisiensi bibliotheca, in casanateni & apud clarissimum Assemannum Apameae archiepiscopum ac primarium vaticanae custodem. Extat etiam ex nuperrima concessione alterius quod possidebam, exemplaris apud Mosem Biniaminum Foà regiensensem serenissimi mutinensis ducis bibliopolam.

XI. *Rabbi Mosè maimonidis Jad achazachà seu manus fortis in folio Soncini anno ccl, Christi mxd.* Soncinates quos hucusque vidimus paucorum annorum spatio celebratiora iudeorum scripta edenda assumpsisse, celeberrimum hoc maimonidis non omiserunt quod purissimo hebraico idiomate absolutum talmudis sistit compendium. Editionem hanc verè splendidissimam ex Bartoloccio afferunt Mattairius ac Wolfius, tum Chevillerius de originibus typographiae, tamquam extantem in bibliotheca Sorbonae. Habeo jam integrum exemplar, ex quo accuratissimam hic illius descriptionem suppedito. Opus cui disjuncto folio octodecim versus ac quaedam in ejus laudem Gersonis soncinatis typographi praefatio praemittuntur, incipit a verbis כל המצות, literis majusculis ornatis, quales ea aetate a soncinatibus adhibebantur. Prior pagina conspiciendum praebet eum ornatum qui tum alibi, tum praecipue sub Josue initium conspicitur in soncineni biblicorum editione anni 1488, quique angelum ad dexteram lanceam in animalis os figentem sistit, in ima vero parte vacuum quoddam stemma duosque hinc inde angelos insidentes. Sub voluminis finem haec legitur epygraphe. „ Fini- „ tum est autem totum opus, opus divinum, scilicet jad achazachà seu manus valida quam fecit Mosè in conspectu is- „ raël, fuitque complementum die xvi primi mensis nisan

„ anno lucerna est praeceptum & lex, scilicet ccl, hic Son-
 „ cini quod est in provincia Galliae cisalpinæ sub ditione
 „ domini ducis Mediolani cujus majestas decusque extolla-
 „ tur (a). Laus & confessio Deo, dicit minimus corrector
 „ Eliezer filius rabbi Samuelis (memoria iusti sit in bene-
 „ dictione) „. Character est quadratus luculentus, tota-
 „ que editio foliis 367 absolvitur.

XII. R. *Mosis nachmanidis Commentarius in pentateuchum*
in folio anno ccl, Christi mccccxc. Editionem hanc recen-
 sens Wolfius, falso eam asserit in quarto elaboratam quae
 est in folio minori. At vero in eo magis hallucinatur, quod
 putet eandem omnino esse cum ulyssiponenſi anni 1489 su-
 perius allata, quum ab ea sit distinctissima ac plane diver-
 sa. In priori enim illa annus aperte indicatur voce ארבע
 249, in altera vocabulo נר 250. Prior exarata est chara-
 ctere rabbinico hispano, posterior italico communi, illa Ulyf-
 sipone, haec absque loco, sed certe in Italia & verosimilius
 Neapoli. Versa folii pagina quae opus inchoat, libri titu-
 lum quadratis literis auctorisque praefationem cum ligneo
 quodam ornatu exhibet qui superiori parte angelum cum
 leone pugnantes, inferiori vero duos alios angelos hinc in-
 de ad vacui stemmatis latera insidentes repraesentat. Eun-
 dem prorsus ornatum exhibet etiam editio neapolitana libri
 radicum anni sequentis, unde dubitari nequit, quin Nea-
 poli quoque editio haec nostra lucem adspexerit. Sectionum
 ac librorum tituli quadratis ac majoribus typis exprimuntur,
 ac titulus primae sectionis berescid lignea insuper tabula cir-
 cumornatur. Constat foliis 243. In postremo quaedam ex-
 tat typographi epygraphe, in qua summa extollitur editio-
 nis correctio. „ Qui dicent, inquit is, mendosum esse opus

והשלם כל המלאכה מלאכת ה' היא היר החזקה . . . ג'ו ר"ח ניסן שנת (a)
 נ"ר מצוה ותורה פה שונצינו אשר במדינת לומברדיא חת ממשלת האדון דוכס
 מילאנו י"ח:

„ hoc, expiabant iniquitatem suam, & quicumque manus
 „ eorum confirmat, utrorumque manus erunt contra excel-
 „ sum. Omnes quidem libri qui imprimuntur, digni sunt
 „ qui laudentur ac celebrentur. At vero liber hic sanctus
 „ reliquos pulchritudine ac diligentia antecedit, quia codi-
 „ ces ex quibus exaratus est, correcti fuerunt per sapientes
 „ massilienses & per unum ex sapientibus hispanis. Lectione
 „ libri ipsius probabuntur quae dico, in cujus lectione non
 „ offendet lector ob menda, quum a planta pedis usque ad
 „ verticem nullus sit in eo defectus. Tota pulchra est ami-
 „ ca mea & macula non est in ea. Finitum est autem opus,
 „ subdit is, omni excellentia ornatum ad celsitudinem &
 „ laudem feria VI die XIII mensis tamuz anno *lucerna pe-*
 „ *dibus meis verbum tuum*, scilicet CCL (a). Pax fit super
 „ israël „. Jam vero editio haec, ut altera 1489 superius
 allata & tertia absque loco inferius afferenda, integrum
 nachmanidis contextum refert quoad ea loca quae Romam
 & romanos, Christum & christianos respiciunt, quaeque in
 recentioribus editionibus sunt vel ablata vel immutata.

XIII. *Rabbi Davidis Kimchii Sefer scarascim sive liber*
radicum in folio Neapoli anno ccl, Christi mxd. Binae prae-
 stantes biblici hujus kimchiani lexici duobus sibi statim suc-
 cedentibus annis in eadem neapolitana urbe factae sunt edi-
 tiones. Utraque est apud me, prior quidem quae nostra
 haec est anni 250, integra pagina conflata cum rabbinicis
 biblicorum testimoniis in margine, altera vero duplici colu-
 mna distincta insertisque in kimchianum ipsum contextum
 illis auctoritatibus. De hac inferius agemus. Nunc de
 priori quae caractere quadrato constat, ut altera, sed abs-
 que ullo prorsus ornatu ab auctoris praefatione incipit,
 cujus priora vocabula eodem plane caractere majori exhi-

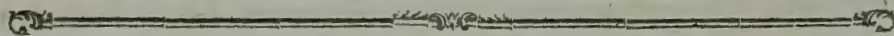
f

ותקלם העלמם . . . ביום ששי שלשה עשר יום לחדש תמוז שנת ל"ד להגלי דבך . (a)

bentur quo singulae verborum radices. Sub finem editionis quae 143 folia complectitur, quaedam occurrit correctoris rabbi Latef admonitio quam attulit Marcus Marinus in praefatione ad arcam Noe, & ex Marino repetunt Claudius Cappellanus in mari rabbinico infido, & Christophorus Wolfius in bibliotheca hebraica. In ea porro lectores monet Latefius se reperisse in hoc libro, quum eum corrigeret, nonnullos versiculos qui nullibi reperiuntur in sacra scriptura. Quae quidem loca quorum exempla profert, immutare nolens vel corrigere, propterea quod in omnibus exemplaribus haberentur, seorsim ad libri calcem ea se posuisse asserit. Quod ad reliquorum correctionem, „ Dominum ita „ brachia mea, subdit is, roborasse ac confirmasse puto, ut „ eam ad ullam perfectionem perduxerim, quod lectores „ omnes capto experimento intelligent. Ita loquitur minimus Samuel filius domini Meir Latef quem Deus fervet. „ Hic Neapoli mense elul anno 250 minoris supputationis (a).

XV. *Rabbi Bechai filii Josephi Chovad allevavod seu obligatio cordium in quarto Neapoli anno CCL, Christi MXD.* Celebratissimus est apud judaeos liber hic qui de moralibus hominis virtutibus agit. Hanc editionem describit Wolfius in tertio bibliothecae suae volumine, eamque prodiisse testatur opera cujusdam Josephi aschenazi seu germani, correctam vero fuisse per Salomonem filium Peretz. Extabat in bibliotheca Oppenheimeri, ubi eam Wolfius viderat.

XIV. *Rabbi Mosi nachmanidis Sahar aghemul sive porta retributionis in quarto Neapoli anno CCL, Christi MXD.* Sed si Wolfium audimus qui editionem hanc vidisse & habuisse prae manibus videtur, ea non complectitur nisi postremam libri torad Adam sectionem quae proprie hoc nomine inscribitur, quaeque Ferrariae etiam seorsim edita est. Ea constat foliis 34, factaque est per Josephum Guntzenheuser germanum.

פד נאפולי בירח אלול ר"נ לפ"ק (a)

XVI. *Josephi gorionidis seu Josiffonis Historia hebraice in folio Constantinopoli anno ccl, Christi mxd.* Conveniunt quidem in hac memoranda editione Bartoloccius, Ittigius, Alb. Fabricius ac Wolfius, qui propterea, si unum Bartoloccium excipis, constantinopolitanas duas recensent, alteram nostram hanc 1490, alteram anno 1510 perfectam. Non ita tamen, ut liberius dicam quae sentio, eorum verbis auctoritateque probatur hujus editionis fides ac veritas, ut nullus omnino dubitationi restet locus. Etenim unam tantum constantinopolitanam nominat Bartoloccius, unam rabbi Scabtaeus, unam Morinus ac Simonius, unam sub turcicae nomine rabbi Azarias de-Rubeis in suo meor enaim, unam denique Munsterus ipse latinus hujusce libri interpret & editor. Porro posterior illa anni 270 seu 1510, in dubium revocari nequit. Eam enim contulit Morinus; ea usi sunt Simonius, Munsterus alique, & in privatis etiam num judaeorum bibliothecis reperitur. Contra de nostra hac anni 1490 ita loquuntur auctores ipsi qui eam memorant, ut nunquam eam vidisse atque habuisse prae manibus videantur. Nullibi extat; quodque asserit post Bartoloccium Fabricius illa usum fuisse Munsterum in sua concinnanda editione hebraeo-latina, eamque decurtatam fuisse ut plane munsteriana est ad ejus fidem exacta, simplex est nec satis innixa conjectura, quam ipsa Munsteri praefatio, tum Morini ac Wolfii in hanc rem observationes evertunt. Etenim in praefatione ad editionem anni 1541 fatetur Munsterus consulto se ea omisisse quae sub initium huic auctori adjecta sunt, eo quod pleraque sint fabulosa. Quoad ea vero quae sub finem omisit, id non nisi ex eo contigisse putat Morinus quod in imperfectum mutilumque exemplar auctor ille inciderit, vel ea destinato etiamco nsilio omissa ab eo habenda sunt, ut cetera quae in limine habebantur. Non itaque ea in constantinopolitana etiam editione omitti censendum est quod putat Gagnerius, aut quum integra sit editio anni 1510, decurtata alia antiquior

pariter constantinopolitana cum Fabricio aliisque confingenda. Wolfius sane qui nostram hanc editionem in dubium non revocat, non ex ea tamen, sed ex altera posteriore editionem suam confecisse Munsterum existimat, nonnullis productis momentis quae id suadere videntur. Interim vero diligens & eruditus judaeorum scriptor rabbi Azarias in tertia sui meor enaim parte quae imrè binà dicitur, capite xix, de inauguratione quadam Vespasiani in Coesarem Romae facta praesente Josepho quae libro sexto gorionidis narratur, sermonem instituens, „ eam non invenietis, inquit, nisi in editione turcica ex qua facta est veneta. Nam in editione „ germanica, ut & in duabus prioribus Abrahami Conathi „ nihil de ea habetur „. Patet discriminis ratio inter turcicam seu constantinopolitanam, & inter germanicam seu munsterianam editionem, quin ad prioris fidem exactam posteriorem hanc negemus. At vero quatenus sunt priores illae editiones Abrahami Conathi turcica antiquiores? Aliqua erit igitur editio constantinopolitana illa anni 1510 vetustior, quae ipsissima nostra est anni 1490. Eo autem magis, quod in editione anni 1510 in animadversione rabbi Tam quae ad calcem accedit, expresse dicatur, ut observat Wolfius, illam librum hunc perfectiori methodo quam ceteras priores editiones exhibere. Ad haec editoris aetas congruit, cui binas alias nos hebraicorum librorum editiones debere supra animadvertimus, certa rudiorum typorum, chartae etiam atque epygraphis fide ad xv seculum referendas. Parum abest quin in tanta auctorum dissensione tantaque rei obscuritate conjiciam aliquam revera editionem xv exeunte seculo, non Constantinopoli quidem, ut creditum est, sed ullo absque loco, & forte ullo etiam absque anno ab Abrahamo Conatho factam fuisse. Ex rabbagiano namque commentario ac rabbi Abrahami nosed tzufim quos ipse vulgavit, constat eam fuisse hujus editoris agendi rationem & institutum, ut annum & locum perpetuo omitteret. Quod Azarias ipse con-

firmare videtur qui Conathi editiones recensens, vetustas eas tantum primasque appellat, nulla facta loci, nulla anni mentione. Atque eam quidem editionem quoddam potius gorioidis compendium exhibere crediderim, quale illud est quod anno 1529 cum latina versione Wormaciae edidit Munsterus, cujus luculentum extat apud me exemplar, non integrum illud auctoris opus quod constantinopolitana exemplaria referunt, ad quorum fidem novam deinde editionem anno 1541 Munsterus ipse adornavit; sed a se consulto mutilatam. Haec conjecturae loco habeantur, donec peroptato ac felici eventu aliquod utriusque editionis exemplar consequamur, quo fiant planiora.

CAPUT VI.

*Annales typographici hebraici ab anno MXD
usque ad annum MD.*

I. *Pentateuchus hebraicus cum chaldaica Onkelosi paraphrasi & commentario rabbi Salomonis Jarchi in quarto duobus voluminibus Ulyssipone anno ccli, Christi MXDI. Caput hoc auspicamur a celeberrima hac pentateuchi editione quam merito le Longius elaboratissimam rarissimamque appellat, meritoque judaei a typorum praestantia atque a singulari ἀκριβείᾳ summopere celebrant. Ea enim ad hispanos codices exacta est, qui communi judicio reliquis omnibus antiquiores & accuratiores habentur, perfectaue paullo ante nationis expulsionem ab hispanis ac lusitanis sapientibus qui in maxima semper apud judaeos existimatione fuerunt. Quamobrem nescio qui scribere potuerit anonymus quidam sutor ultra crepidam editionem hanc non esse exactam, nec characterum*

nitore aestimabilem, sed in vulgi gratiam sine cura editam (a). Quod non unius le Longii, sed doctorum quorumvis christianorum ac judaeorum judicio, immo & facto ipsi opponitur. Haec porro est editionis ratio. Character sacri textus ac chaldaicae Onkelosi paraphrasis quae ad ejus latus conspicitur, quadratus est cum punctis & accentibus, sed ille quidem major, hic minor. Character rasciani commentarii qui supra & infra disponitur, est hispano-rabbinicus. Incipit opus versa folii pagina. Titulus commentarii majoribus literis quadratis contexitur, quibus majores adhuc sunt eaeque ornatae binae literae quae Mosi textum & chaldaicam paraphrasim inchoant. Sub prioris voluminis finem quod foliis 215 genesim & exodum complectitur, reperiuntur tosafod seu additamenta. Altero volumine quod constat foliis 239, reliqui Mosi libri continentur. Ad eorum calcem generalis quaedam versiculorum cujusque libri supputatio ac recensio reperitur, proluxaque in legis laudem 38 versuum epygrahe, in qua sub medium dicitur Zachaeus quidam filius rabbi Eliezer librum hunc impressisse, qui „ perfectus est „ Ulyssipone mense av anno ccli ejus supputationis cui v „ millenaria adjiciuntur „ (b). Sub finem carminis extat caractere rabbinico יוסף כלטר, is scilicet qui, ut videtur, carmen ipsum composuit. Paucissima aetatem adhuc ferunt & singula membranacea magnificentissimae hujus editionis exempla. Praeter luculentum meum exemplar quod debeo beneficio eruditi Eliae Levi alexandrinae judaeorum synagogae praefecti, extat etiam in bibliotheca regia parisiensi, in londinensi, atque apud Mosem Foà regiensē bibliopolam. Ex regio britannico exemplari variantes collegisse se anno 1767 scribit clarissimus Kennicott in statu collationis ejus anni, seque grates Magnae-Britanniae regi retulisse ob usum

(a) In Richardi Simonii *bibliotheca critica* vol. III pag. 451.

(b) נשלם באשכנז שנת ר"נא באב שלש אלפים עוד עלי אלפים.

regia sibi auctoritate concessum singularissimi hujus pentateuchi qui tanquam ms. habebatur.

II. *Rabbi Davidis Kimchii Sefer scarascim seu liber radicum in folio Neapoli anno CCLI, Christi MXDI.* Editionem hanc commemorat Wolfius in bibliothecae suae volumine, eamque extare asserit in bibliotheca Oppenheimeri. Ea porro diversa omnino est ab illa quae superiori anno Neapoli etiam perfecta est, ut in praecedenti capite animadvertimus, ubi praecipua etiam tetigimus discriminis capita. Incipit altera folii pagina eo prorsus, ut diximus, ornatu circumdata qui extat sub initium commentarii nachmanidis anni 1490; explicitque ritmica quadam epygraphie in operis laudem contexta, cui soluta oratione subjicit typographus se librum hunc duplici columna appositisque singulis suo loco auctoritatibus edidisse tum ad ejus praestantiam, tum ad commodiorem legentium usum. Dein dicuntur hae radices „absolutae „hic Neapoli feria v die 1 mensis adar anno MMMMMCCLI „ab orbe condito „(a). Sequitur unius folii appendix, qua ad omnimodam libri perfectionem nonnulla suppleuntur. Studio ac beneficio clarissimi viri meique amicissimi Johannis Baptistae Gallicciolli eruditi sacerdotis veneri, extat jam apud me hujus editionis exemplar quod constat foliis 166. Membranaceum aliud reperitur Florentiae in bibliotheca medica in quo nota impressionis excidit, quodque illius catalogi auctor Biscionius putat esse nostrae hujus neapolitanae editionis (b).

III. *Avicennae Canon hebraice in v libros & partes distributus in folio Neapoli anno CCLII, Christi MXDII.* Medicinae studiis quae impense semper excoluerunt judaei, pulcherriam ac splendidissimam hanc debemus hebraicam Avicennae

(a) נשלמו פה העיר נאפולי ביום המישי ראש חדש אדר שנת חמשת אלפים ומאתים וחמשים ואחד ליצירה.

(b) *Catal. bibl. medic. laur.* tom. I plut. 88 cod. v pag. 139.

canonis editionem ac versionem, quae verosimilius auctorem habet rabbi Nathan Amathi. Mss. enim codices hebraicae versionis hujus auctoris reperiuntur in bibliotheca bodlejana ac taurinensi, tum in medicea, cujus codex dicitur conscriptus anno 4249 a creatione mundi. Sed ut animadvertit cl. Biscionius, quaedam apparet prioris numeri abrasio, unde scriptum potius fuisse autumo anno 249 sexti millenarii, Christi 1489; scriptum autem non in civitate Asbonae, ut habet catalogus illius bibliothecae, sed Ulyssipone. Hebraeos enim *Isbona* לשבונה *Lisbona* aliquando usurpare satis superque constat ex allata superius ulyssiponen-sis pentateuchi editione. Fusc editionem hanc cujus praestantissimum extat apud me exemplar, in variis bibliothecae suae voluminibus describit Wolfius, in quarto praesertim, ubi integram ipse refert praefationem atque epygraphem. Opus in v libros dispescitur quorum primus constat foliis 68, secundus 75, tertius 192, quartus 98, postremus 43, quae si simul enumerentur, efficiunt summam foliorum 476 quibus constat integra editio. Typi sunt quadrati minores, exceptis librorum, capitum, sectionum, indicum, praefationum titulis qui typis majoribus exhibentur. Incipit statim opus ab ipsa Avicennae praefatione, quam copiosus sectionum index excipit unicuique etiam libro praefixus. Sub finem ii libri haec leguntur. „Laudabo Deum possessorem meum qui in „via veritatis direxit me. Hic Neapoli in domo Domini „mei rabbi Azariae filii rabbi Josephi cujus requies sit in „horto voluptatis, qui hucusque adjuvit me ut perficerem „librum ii sapientis medici Avicennae, per manum meam „minimi Ascer filii sapientis rabbi Peretz Minza artificis „literarum, die vi mensis caslev anno cclii minoris sup- „putationis „(a). Ex his emendanda est latina Wolfii

פה נאפולי ... על ידי הצעיר אני אשר בהח"ר הפרץ מינצא מצר' האותיות
היום ו' לירח כסליו רנ"ג לפ"ק

hujus epygraphis interpretatio. Ceteri libri absque ulla epygraphie expliciunt. Raritatis notam jure huic editioni attribuunt Wolfius ac David Clemens in sua curiosa rariorum librorum bibliotheca. Kestnerus in bibliotheca medica in Avicennae canonis laudem arabicam editionem Wratislaviae, tum potissimum magnificentissimam romanam mediceam refert, quam nos una cum reliquis editionibus arabico-mediceis amplissimi secretioris hujus philologiae mecoenatis, magni Etruriae ducis munificentia ac dono possidemus. At nostram hanc hebraicam omittit, etsi in canonis honorem & ipsa mirifice cedat.

IV. *Rabbi Immanuelis filii Salomonis Mechabberod sive poëticae compositiones in quarto Brixiae anno CCLII, Christi MXDII.* Soncinates alio typographicam artem devexisse rectissime observavit Bartoloccius, & sat superque demonstrant libri Brixiae, Arimini, Pisauri, Fani, Ortonae, Constantinopoli ab illis editi. Unus ex his sunt hae nostrae Immanuelis compositiones quae illud quidem singulare habent, quod plenissime in earum epygraphie patriam, familiam, locum & annum exprefferint insignes illi judaeorum typographi. Opus quod 159 folia complectitur, ab ipsa auctoris praefatione incipit cui quadratis majusculis literis praefigitur libri titulus. Vocabulum quod praefationem ipsam inchoat, literis quadratis majoribus ornatis exhibetur, sed reliquum operis charactere constat rabbinico, exceptis plerisque poëmatibus quae typis exarata sunt quadratis minusculis. Sub finem haec leguntur. „ Et absolutum fuit omne artificium libri hujus „ dicti mechabberod Immanuel per manum minimi typographorum Gersonis typographi filii sapientis rabbi Mosi (memoria justi sit in benedictione) ex semine israël, viri „ soncinatis. Fuit autem complementum ejus hic Brixiae „ quae est sub ditione serenissimae reipublicae venetae (cujus gloria extollatur), hodie feria 11 hebdomadae die „ xxvi mensis marchesvan anno MMMMCCLII ab orbe con-

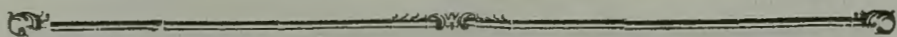
„ dito (a) . Dominus misericordiis suis dignos faciat nos
 „ inchoare & perficere reliquos libros sanctos sicut deside-
 „ ramus, laetificetque nos aedificatione arielis cum omni
 „ israël . Amen „ . Wolfius vertit die 11 sabbathi ; at cui-
 que constat judaeorum usus antiquissimus nomine etiam sab-
 bathi hebdomadam ipsam intelligendi . Bartoloccius qui exem-
 plar hujus editionis possidebat , observat in editionibus vene-
 tis multa emendata fuisse , quae in hac nostra adversus chri-
 stianos & romanum regnum habebantur . Extat tum apud
 me, tum in bibliotheca medicea laurentiana . Consulatur ejus
 catalogus , ubi multa Biscionius de libro ejusque auctore
 commentatur .

V. *Biblia hebraica cum punctis in quarto Brixiae anno*
CCLIV , Christi MXDIV . Quod ad celebratissimae hujus editio-
 nis formam attinet , in qua dissentiunt bibliographi , ex
 exemplari integro praestantissimoque quod multo olim tem-
 pore magnoque studio frustra conquistum nuperrime tandem
 sumus adepti (b) , patet eam esse potius in quarto minori ,
 ut statuit rabbi Scabtaeus , quam in octavo vel duodecimo ,
 ut statuunt le Longius , Mattairius ac Wolfius . Opus absolu-
 te incipit a 1 geneleos capite , relicto spatio quo prior di-
 ctio *berescid* ligneo includi ornatu , vel manu minioque pingi
 debebat . Character minutus est , sat luculentus . Linea ra-
 phe literae begadchefad non designantur , ut factum est in
 praecedentibus omnibus editionibus . Dei nomina Elohim &
 Jeoah , ut a bibliographis animadversum est , ne fierent pro-
 fana ac polluerentur , perpetuo efferuntur per יהוה & אלהים .
 Sub paginarum initium notantur sectiones legis & quilibet
 libri sacri , quorum exordia majoribus literis exprimuntur .

(a) ותהי השלמתו פה צריכה . . . היום יום שני בשנת כ"ו לחדש מרחשון שנת
 חמשת אלפים ור"ב לבריאת עולם .

(b) Benigne illud mihi humanissimus Moses Foà studiosus ac diligens ha-
 rum rerum collector concessit .

Psalms exceptis qui binis columnis distincti sunt, libri omnes integra pagina exhibentur. Sub finem voluminis quod foliis constat 578, habetur primo quidam rhithmus Gersonis filii Mosis typographi, ubi ait is, quum videret oblivisci legem nec esse qui ob exemplarium defectum eam legeret, se eam impressisse cum punctis correctissime. Deinde soluta haec oratione sequuntur. „ Quapropter ego Gersom filius sapientis rabbi Mosis (memoria iusti in benedictione), soncinas, „ subcinxi quasi vir lumbos meos . . . & veni hodie & im- „ pressi librum xxiv librorum sacrorum in forma parva, ut „ unusquisque eum habeat die ac nocte ad meditandum in „ eo, nec iter faciat quatuor cubitorum absque lege, sitque „ apud eum legatque illum dum cubat, & dum surgit qua- „ libet nocte ac die „. Expositisque breviter emolumentis assidue huius lectionis sacri codicis, haec subditur epygraphe. „ Fuitque absolutum singulare hoc opus, impletaque „ gloria Domini universa terra anno admirabili votum seu „ ccliv, hic Brixiae quae est sub ditione serenissimae rei- „ publicae venetae cujus gloria extollatur (a). Jam vero „ magnificetur nunc virtus Domini, dignosque faciat nos „ facere libros multos sine fine in divina lege, laetificetque „ nos adventu redemptoris cum consolatione Sion in aedifi- „ catione arielis & cum omni israhel. Sic placeat. Amen „. Ex his corrigi queunt typographica menda quae in jubilan- tem Lesserii typographiam, & in Johannis Georgii Estorii Anmerkungen über das staats- und kirchen recht irreperunt, ubi edi- ta dicuntur biblia haec anno 1490 & 1498. Cardinalis Quirinius patrii decoris vindex acerrimus multoties in suis operibus de nostra hac editione gloriatur (b), in cujus lau- dem singularem illud cedere existimat vir doctissimus, quod

(a) ותשלם כל המלאכה . . . שנת לפלא נד"ר פה ברישה אשר תחת ממשרת
השררה מוניה י"ה.

(b) V. ep. ad Sax. pag. 215 ed. ven. & ep. ad Breiting. pag. 416.

a Vogtio in catalogo historico-critico librorum rariorum vocetur rarissima, qua usus olim fuerit Lutherus in conficienda versione germanica, quodque brixianum ipsum exemplar in berolinensi bibliotheca capsulae inclusum asservari testetur. At vero quamplurimi alii bibliographi in praedicanda eximia hujus editionis raritate cum Vogtio conveniunt qui afferri a Quirinio potuissent, atque inter ceteros Hottingerus in bibliothecario quadripartito, Wolfius in bibliotheca hebraica, Schelhornius in amoenitatibus literariis, Lesserus in typographia jubilante, quibus nuper accedunt Georgius Estorius ac David Clemens in curiosa rariorum librorum bibliotheca (a). Porro ex berolinensi illo exemplari de quo ob Lutheri usum magnopere gloriantur berolinenses cives, variantes diligenter collegit publicique juris fecit clarissimus Schultzius, cui ob earum notitiam sibi transmissam multum se propterea debere profitetur Kennicottus in statu collationis anni 1765, ubi de nostra hac bibliorum editione loquitur.

VI. *Pentateuchus hebraicus cum quinque sacris voluminibus cantici canticorum, ecclesiastis, threnorum, Ruth & Esther, & cum prophetis lectionibus in octavo Brixiae anno CCLIV, Christi MXDIV.* Editionem hanc le Longio ac Wolfio incognitam commemorat clarissimus Kennicottus, simulque asservari asserit in bibliotheca Margravii Baden-Durlac. Aera tamen seu nota anni 1492 quam ipsi tribuit, recte mendosa visa est eruditissimo Fabricy qui fusam atque accuratam hujus pentateuchi descriptionem in primitivis suis fontibus revelationis suppeditat (b). Editio est cum punctis & accentibus, ac sub finem prophetarum lectionum hanc typographi epygraphem exhibet. „ Absolutum est autem totum hoc opus, „ opus Domini, lexque ejus lex Domini perfecta cum quin-

(a) *Bibliothèque curieuse des livres rares* tom. IV pag. 26, ubi ceterorum autorum loca consulantur.

(b) *Des titres primitifs de la révéll.* tom. II pag. 391 seq. in not.

„ que voluminibus & prophetis lectionibus auxilio rerum
 „ omnium Domini, cujus regni nomen gloriosum sit in se-
 „ culum atque in aeternum benedictum, hodie (a) feria 11
 „ die xv mensis caslev anno ccliv minoris supputationis,
 „ hic Brixiae quae est sub dominio seren. reip. venetae,
 „ cujus majestas augeatur, per manum minimi ex impresso-
 „ ribus Gersonis filii sapientis rabbi Mosi (memoria justii
 „ sit in benedictione) ex semine israhel, viri soncinatis, qui
 „ germanice cognominatur Meutzelan soncinas (custodiat
 „ eum rupes ac redemptor ejus) .

VII. *Mischnâ cum commentario maimonidis in folio Neapoli anno cclii, Christi mxdii.* Editionem hanc describens Wolfius (b), asserit eam factam fuisse sub imperio Ferdinandi arragonii apud Josuam Salomonem soncinatem, & quidem literis quadratis quoad textum, quoad commentarium vero caractere rabbinico crassiori. Ut nullum mihi hucusque contigit videre hujus editionis exemplar, sic fusius eam describere non possumus, nec integram asserre epygraphem. Ita tamen de ea loquitur Wolfius, ut exemplum aliquod habuisse prae manibus videatur, nosque idcirco in ejus fide auctoritateque acquiescimus.

VIII. *Psalterium hebraicum cum punctis in-24 Brixiae anno ccliv, Christi mxdiv.* Consului Florentiae integrum hujus editionis exemplar quod servatur in bibliotheca mediceo-laurentiana, in impresso ejusdem catalogo commemoratum. Editio quae caractere quadrato sat luculento cum punctis constat, incipit statim a 1 psalmo, cujus prima vox אשרי majoribus in medio literis exhibetur. Sub finem accuratus psalmodum index reperitur, post quem distincto folio haec legitur epygraphe. „ Benedictus misericors qui adjuvit nos „ a principio usque nunc. Absolutae sunt orationes Davidis

(a) היום יום ב' מ'ו להדש כסליו ונ'ד לפ"ק פה ברישה אשר חתה ממעלה
 השורה בויגזיה ירה:

(b) *Biblioth. hebr. tom. 11 pag. 883.*

„ filii Isai . Ei qui custodit truncum ejus succisum , munus
 „ offeratur . Fuit autem finis (a) libri die VII mensis teveth
 „ anno CCLIV minoris supputationis hic Brixiae per manum
 „ minimi typographorum ac minimi discipulorum Gersonis
 „ filii sapientis rabbi Mosi felicitis memoriae ex semine is-
 „ raël , viri soncinatis (memoria justi in benedictione) „ .
 Nescio quam recte cl. Biscionius ad Wolfium appellet qui
 de hoc nostro psalterio agat tomo II pagina 365 biblio-
 thecae hebraeae , conjiciatque ipsum esse partem integri bi-
 bliorum voluminis quod Brixiae eo ipso anno prodierat .
 Etenim Wolfius commemorato loco agit quidem de bri-
 xienfi bibliorum editione , sed perpetuum ubique silentium
 servat de hac editione psalterii , quam falso prorsus conjice-
 ret esse illius partem , quum illa in 4 minori , ut vidimus ,
 sit , haec vero in 24 aut saltem in 16 .

IX. *Prophetarum priores seu Josue , judices , libri Samuelis
 ac regum cum chaldaica paraphrasi ac commentario Kimchii &
 gersonidis in folio Leiriae anno CCLIV , Christi MXDIV . Wol-
 fius ac le Longius editionem hanc recensentes , eam cum
 Kimchii commentario prodiisse adfirmant , omissa prorsus ex-
 positione gersonidis & chaldaica paraphrasi (b) . At vero
 cum utraque hac lucem vidisse aperte colligitur , tum ex
 catalogo parisiensis bibliothecae qui editionis hujus partem ,
 libros videlicet regum , describens , eos esse asserit cum chal-
 daica paraphrasi ac commentario rabbi Levi Gerson , tum
 ex ipso le Longio qui altero bibliothecae suae volumine ral-
 bagianum commentarium hoc ipso anno Leiriae in Lusitania
 prodiisse constituit .*

X. *Rabbi Isaaci filii Jacobi alfesè opus Alfesè dictum cum
 variorum animadversionibus in folio Constantinopoli anno CCLIV ,*

(a) וְהָיָה הַשְּׁלֵמָתוֹ הַיּוֹם הַזֶּה עֲבַת רַבִּי פֶה בְּרִישָׁה עַל יַד צַעִיר הַמַּחְזִיקִים וְקִטּוֹן
 הַתַּלְמִידִים גְּרָשׁוֹם וְכו' .

(b) Wolf. t. I p. 301 & II p. 397 , le Long. t. I p. 75 & II p. 827 , cat. parif. t. I p. 19 .

Christi. MXDIV. Constantinopolitanam hanc talmudici hujus alfesiani compendii editionem memorat Wolfius (a), eamque se vidisse testatur in bibliotheca Oppenheimeri. Est cum observationibus rabbi Nissim filii Ruben & piskè seu decisionibus rabbi Mordachai, nec non nimukè seu animadversionibus rabbi Josephi ben Chaviva, & excerptis ex rabbi Ascer. Scabtaeus hanc ipsam editionem affert in sciftè iesce-nim, ubi eam primam asse asserit, sed anno non designato quem ex oppenheimeriano dein exemplari Wolfius excerptit.

XI. *Rabbi Jacob ben Ascer Arbàh turim seu IV ordines in folio Constantinopoli anno CCLIV, Christi MXDIV.* Inter ceteras editiones hujus operis constantinopolitanam hanc memorant Bartoloccus ac Wolfius (b), qui subdit eam nuper oculis se suis vidisse in toties commemorata Oppenheimeri bibliotheca, perfectam a rabbi Davide bar Nachman & rabbi Samuele ejus fratre, qui vocantur אומנים seu artifices typographici. Nescio tamen qua fide asserat ibidem Wolfius, quod ex calce editionis constantinopolitanae anni 305 seu 1545 patet extare & aliam constantinopolitanam ea antiquiorem quae nostra haec sit anni 1494. Habeo enim prae manibus editionem illam anni 305, quae in fronte sexta dicitur & perfecta per typographorum minimum Eliezerem filium rabbi Gersom soncinatis. Jam vero sub finem postquam perfecta asseritur feria 6 die 17 mensis elul illius anni, subditur. „ Dominus autem qui adiuvit nos ut imprimeremus librum „ hunc stylo ferreo & plumbeo, dignos faciat nos imprimere „ re ceteros libros sacros in decore donec nullus sit finis „. Voce ברך quae duobus punctis & ipsa afficitur, si ullam praecedentem editionem designat annique notam quo perfecta sit, plebisacensem potius anni 238 innui crediderim;

(a) *Biblioth. hebr.* tom. I pag. 661 & III pag. 570.

(b) *Bartoloc. biblioth. rabb.* tom. III pag. 839, *Wolf. biblioth. hebr.* tom. III pag. 446, 447 & IV pag. 465.

totidem namque annorum summam, eo neglecto qui redundat, ut fieri aliquando solet, ea nobis exhibet. Illis autem fratribus typographis multas debemus hebraicorum librorum editiones quae Constantinopoli factae sunt sub initium xvi seculi, quarum ego nonnullas possideo. At in his constantissime dicuntur filii Nachmias, non Nachman, ut asserit Wolfius. Erit itaque ascerianum hoc opus primus eorum typographiae foetus, nisi ullum extet, quod suspicor, in supputatione mendum quo ad feriozem illud aetatem amandare cogamur.

XII. *Rabbi Davidis filii Josephi Avudraham Seder tefilod seu ordo precum totius anni dictus Avudraham in folio Ulyssipone anno cclv, Christi mxdv.* De opere quidem quod perfectissimam judaicarum precum expositionem sistit, consuli possunt Bartoloccius ac Wolfius. At vero elegantissima haec editio omnibus hucusque bibliographis sive judaeis, sive christianis fuit incognita, qui tanquam omnium primam recensent editionem anni 1514 absque ulla anni designatione elaboratam. Exarata est duplici columna, & caractere hispano-rabbinico, sed sectionum, capitum, orationum initia majusculis quadratis iisque pulcherrimis typis exhibentur. Incipit pagina versa eleganti ornatu decorata varia animalium genera repraesentante ab ipsis verbis quibus auctor commentarium hunc suum in totius anni preces auspicatur. Totum opus foliis constat 170, desinitque duplici rhithmica subjecta epygraphe, altera 12 versuum ab auctore ipso contexta, qua ipse opus hoc suum Hispali anno ab orbe condito 5100 composuisse testatur, altera vero fusiori versuum 40 qua post actas Deo gratias de operis absolutione ejusque laudes, dicitur hoc „ absolutum eo die (a) quo luminaria creavit qui „ magnus est virtute ad illuminandum omnes caligines, & „ mense (sit is israëli in bonum) qui dicitur teveth qui

(a) בשלש ביום בראש מאורות גדול כה . . . והחדש לישראל לטובה שמו עבת ארוך
בלילות שנת רנ"ה בשבוע ההוא אלפים . באשכנזה

„ longas habet noctes, anno cclv quinti millenarii qui manifestis literis voce iustitia nostra indicatur, Ulyssipone, in cuius medio est synagoga quae est praecipuarum omnium synagogarum munimen & mater . . . in domo pii ac timentis Deum sapientis viri Eliezeris „. Hujus laudes virtutesque typographus sequentibus versibus persequitur, quos claudit ardentissimo voto, ut magnificet Deus folium acceleretque captivitatis terminum & benedicatur laudibus nomen ipsius gloriosum ac tremendum.

XIII. *Proverbia Salomonis hebraice cum commentario gersonidis & rabbi Menachem ameiri in folio anno cclvii, Christi mxdvii.* Non sat accuratum in hac describenda editione quam in Oppenheimeri bibliotheca viderat, se praeiit Wolfius, propria quae in epygraphie referuntur, virorum nomina mire confundens ac detorquens, ac gersonidis insuper commentarium omittens qui nobilissimum in ea locum occupat. Ac posterius hoc ipsius quidem Wolfii oblivioni videretur tribuendum; nam volumine III gersonidis commentarium hoc ipso anno 257 sed loco, inquit ipse, nescio quo editum vidisse se aperte testatur. At vero in legenda epygraphie singula fere virorum nomina primum omisit, proptereaquod prioris tantum columnae versus seu priora hemistichia legerit. Deinde ex honoris titulo הנכבד qui Samueli Dortas tribuitur, confusis plerisque literis, fictitium ac corruptissimum illud viri cognomen effecit קנספר, insolita characteris rabbinici inflexione deceptus. Quo etiam factum est ut bina Abrahami cognomina in unum illudque corruptum contraheret. Ad editionis rationem quod attinet quae Mantuae extat in publica judaeorum bibliotheca, ea constat characterem quadrato cum punctis quoad proverbiorum textum, rabbinico vero hispano seu orientali quoad utrumque commentarium. Ab ipso statim proverbiorum exordio & ipsa incipit; definit autem rhythmo quodam 22 versuum, in quo post nonnullas libri laudes dicitur is impressus in domo egre-

h

gii Samuelis Dortas e regione longinqua, exaratus per manus intelligentis Abrahami Batrak Moskas, editus jussu rabbi Samuelis Kolodri, absolutus denique „ prima die mensis av „ anno *venientque ad Sion in cantu*, scilicet CCLV I I (a) „.

XIV. *Isaias ac Jeremias hebraice cum commentario Kimchii in folio Ulyssipone anno CCLVII, Christi MXDVII.* Le Longius, Mattairius ac Wolfius editionem hanc magna fide referunt tum in hebraicarum biblicorum editionum sylloge, tum in relatione scriptorum Kimchii (b). Sed in peculiarem ullam illius descriptionem non ingrediuntur, vix annum, locum, formam attingentes quibus confecta est. Quum nullum hucusque exemplar in manus nostras pervenerit, nec ullibi saltem videre contigerit, illorum auctorum defectui supplere non possumus, cogimurque stare eorum fidei, quaeque ipsi delibant, referre. Egimus hucusque de editionibus quae certa anni nota ac significatione sunt insignitae. Agamus nunc de iis quae ea carent, sed quae ejusmodi sunt, ut dubitari nequeat quin ad hebraicae typographiae primordia ac xv seculum sint & ipsae referendae.

CAPUT VII.

De hebraicis editionibus seculi xv certam anni notam non habentibus.

I. *Rabbi Mosi maimonidis Morè nevochim seu doctor perplexorum in folio editio antiquissima absque anno & loco.* AEquum sane erat ut celebre hoc maimonidis opus, quod

(a) בראש חדש חב ואלו זיון בראש.

(b) Le Long *bibl. s. tom. I pag. 75 & II pag. 696*, Wolf. t. I pag. 301 & II p. 399.

ob summam utilitatem tot laudibus celebrare tantoque studio vertere aggressi sunt christiani ipsi, imprimere etiam aggredierentur judaei sub ipsa hebraicae typographiae primordia. Ac luculenter id quidem factum est caractere quadrato, sed absque ulla anni, loci, typographi indicatione. Haec porro editio, a qua caput hoc auspicamur, propterea quod ceteris omnibus nobis videatur antiquior, ea omnino est quam Bartoloccius, le Longius ac Wolfius memorant tanquam factam in quarto absque loco & anno. Sed in folio potius minori ea habenda est, & ita deinceps statuit Wolfius ipse volumine III, ubi ex exemplari quod ex Ungeri bibliotheca acceperat, accuratiorem illius descriptionem suppeditat. Cui porro exemplari haud intelligo quare catalogus illius bibliothecae annum statuerit 1476, ut Wolfius testatur, qui recte animadvertit nullum prorsus ejus rei argumentum ex volumine ipso colligi posse. Nescio etiam qui literarum formae Thessalonicam referre visae sint Wolfio. Extat ne ullus liber eo characterum genere Thessalonicae impressus? Immo vero extat ne liber ullus hebraice illic impressus xv seculo, ad quod est necessario referenda nostra haec editio? Constat hinc quam immerito Prosper Marchandus Ungeri ac Wolfii conjecturas secutus, corruptoque catalogi anno, editionem hanc revera Thessalonicae anno 1479 perfectam statuatur (a). Illud sane certum videtur eam in antiquioribus ac primis ponendam esse, atque in iis quae annum 1480 praecesserunt. Cujus profecto sententiae & eum fuisse video, quisquis ille sit, qui ungerianum indicem supra commemoratum contexuit. Locus incertissimus est, atque ego quidem illic verosimilius impressum librum crediderim, ubi excusi sunt etiam absque ulla epygraphie nachmanidis commentarii, liber aruch & responsiones Arisbà. Etenim singulae istae editiones eodem quadrato caractere excusae sunt, cum

(a) *Histoire de l'origine de l'imprimerie* n. LXXI pag. 72.

hoc tamen discrimine quod posteriorum character sit major ac paullo elegantior, minor vero, rudior, antiquior sit characterē morē nevochim. Idem etiam videtur chartae genus, eadem designandarum abbreviationum ratio. Opus incipit a praefatione interpretis rabbi Samuelis tibbonidis, cujus prima dictio majoribus sed aequae rudioribus typis, ut capita omnia, exhibetur, desinitque fusiore quadam rerum quae singulis capitibus pertractantur, enumeratione.

II. *Biblia hebraica antiqua cum punctis & accentibus in folio absque loco & anno.* Quum splendidissimam rarissimamque hanc hebraicorum bibliorum editionem Parisiis vidisset le Longius in musaeo domini Boissier, ex libris Dionysii Nolin parisiensis jurisconsulti pretio redemptam, fuisse ejus notas descripsit in bibliotheca sacra; non ita tamen accurate, ut in nonnullis non fuerit merito reprehensus ab Hermanno van de Wall qui integrum judaei amstelodamensis exemplar habebat ob oculos. Luculentissimum jam apud me est hujus cimelii exemplar, ex quo accuratiorem ejus notitiam hic suppeditabimus. Sacer textus literis quadratis sat elegantibus cum punctis & accentibus exaratus est, duabus columnis, nonnullis exceptis, distinctus. Wallius solum psalterium excipit cui le Longius in hac re accuratior proverbiorum ac Jobum addit. Addit & postrema duo voluminis folia, quod si de universa editione sumatur, falsissimum est; si de mutilo exemplari quod ipse prae manibus habebat quodque verosimilius folio 424 absolvebatur, verissimum. Itaque integra linea vel columna exhibetur prima geneleos ac Josuae pagina, canticum Moysi folio 37, canticum Debboe, postrema pagina libri judicum, tres in libris Samuelis folio 183, canticum Davidis folio 187, integri libri psalmorum, proverbiorum, Jobi, tria denique folia, videlicet 423 cum duobus sequentibus paralipomenon. Prima porro illa geneleos ac Josuae pagina ligneo quodam ornatu insignitur, qui in superiori parte venaticum canem repraesentat tres lepores insectantem

atque angelum qui buccinam clangit. Ad dexterum latus pavo se se cum fastu efferens supra leporem stat. Paulo infra alter angelus equo insidet; in ima vero parte vacuum quoddam stemma in medio reperitur, atque hinc canis cervum venatur, illinc angelus conspicitur, non cornicen, non equo insidens, non cornua sonans, ut ait le Longius, sed alteri cervo insidens ejusque cornua manibus arripiens. Illud autem animadversione dignum est, quod ipsissimum hoc ornamentum sub initium etiam extat constantinopolitani cujusdam pentateuchi quem possideo, anno 1522 cum chaldaica paraphrasi, quinque sacris voluminibus, sectionibus prophetis & praecipuis rabbinorum commentariis in maximo folio editi, nisi quod longo usu detritissimum in hoc pentateucho apparet. Hic ipse ornatus iterum conspicitur in fronte celeberrimi libri karraitici adered Eliav qui anno xi Solimani, Christi 1531 Constantinopoli etiam per Gersonem soncinatem fuit impressus. Prima quaelibet librorum dictio majoribus literis ornatis exhibetur. Literae begadchefad lineola raphe non distinguuntur. Folia vero quae universim sunt 431, posteriore seu versa folii pagina supra indicantur, quod singularissimum est, ut illud est quod volumen Esther nomine libri Assueri indigitetur, & quod psalmi, proverbia ac quoddammodo etiam Jobus in poëseos ac versuum formam dispositi sint; quod in nulla alia editione factum puto, in nulla sane factum reperi. Explicit opus absque ulla epygraphe; unde fallitur le Longius, ut jam animadvertit Wallius, dum scribit in ultimo pentateuchi quaternione qui in parisiensi exemplari deerat, aeram editionis & impressionis locum designatum fuisse.

Quod ad locum attinet, judaei, inquit Wallius, volunt eum impressum esse Ulyssipone in Lusitania. Rationes quas afferunt, subdit ipse, hae sunt: quod iisdem literis impressus sit quibus Nachmanidis libri quem omnes Ulyssipone impressum esse tuentur, quodque extet penes eos liber continens regulas quibus uti debebant typographi hebraei in

imprimendo pentateucho, ubi perpetuo ablegentur ad codicem Ulyssipone impressum in scribendis praecipue literis finalibus aliisque, quae ut praescribuntur & allegantur, in hoc codice extant. At meo quidem iudicio hallucinari videntur quammaxime qui sic sentiunt. Nec enim ad nostrum hunc integrum bibliorum codicem ablegantur judaei typographi ac scribae, sed ad ulyssiponensem pentateuchum anni 1491, qui linea raphe aspirandas literas accurate distinguit, qui sectiones & alia omnia ad accuratissimorum mss. ac judaicae critices leges perfectissime exacta exhibet, qui ab hispanis sapientibus tantae apud judaeos existimationis ob maiorae studium summo studio editus, correctione ac typorum elegantia ceteras omnes pentateuchi editiones longissime superat. Jam vero ut ut accuratissima esse haec nostra biblia facto experimento compererim, levioribus tamen nonnullis aliquando scatent mendis praecipue in punctis, quibus ulyssiponensis ille pentateuchus non scatet. Immo geneleos xvi 3 typographorum oscitantia sex integra verba repetuntur. Character etiam est rudior, incomptior atque ob id antiquior. Nescio autem qui biblia haec literis cum ulyssiponensi quem possideo, nachmanidis commentario convenire dici queant qui rabbinicis ac diversissimis typis constat. Si ullus conjecturae locus est, Soncini potius edita ea putaverim ob maximam affinitatem cum iis quae anno 1488 illic edidit Abrahamus ben Chaiim pisaurensis. Eadem namque est characteris, literarum, accentuum forma, eadem ruditas, idem punctorum artificium, nisi quod character in soncineni sit minor ac tenuior, contra major ac crassior in hac nostra. Canticum Debborae in libro judicum versuum ratione disponitur in soncineni, ut disponuntur in hac psalmi ac proverbia. Utraque binis columnis distinguitur, ita tamen ut nonnullae paginae vel folia una etiam columna utrobique aliquando exhibeantur. In libro Josue eadem prorsus ratione impressa extat variarum urbium regum enumeratio. Sin-

guli utriusque editionis libri eodem etiam modo absolvuntur vel nulla apposita epygraphie, vel ea sola qua liber obsignatus & completus indicatur, si unum pentateuchum excipis qui in soncinenſi loci, anni ac typographi notam ſiſtit. Eodem modo indicatur librorum medietas; idem eſt etiam chartae genus, ut conjicere liceat haec biblia ab eodem Abrahamo ben Chaiim, aut a ſoncinatibus ipſis Soncini vel paullo ante, vel paullo poſt editionem 1488 edita fuiſſe. Sed ubicunq; tandem edita ſint, illud certum eſt ea edita fuiſſe ſeculo xv, ac pretio, magnificentia, raritate, elegantia, correctione non ſolum cum ſoncinenſi illa tantopere celebrata contendere, ſed & eam ſuperare. Dixi etiam raritate. Etſi enim ſoncinenſis editio extremae raritatis nota a bibliographis omnibus inſignitur, quinque tamen vel ſex ejusdem exemplaria extant quae nos ſuperius enumeravimus, ſolaque Italia plura poſſidet ſoncinenſis editionis exempla, quam noſtrae hujus poſſideat orbis ipſe univerſus. Tria enim tantummodo eaque non integra dignoſcuntur, quorum alterum Pariſiis, alterum Amſtelodami extat. Tertium meum hoc eſt quod mutinenſis olim judaeus (a) ſervabat qui a majoribus illud judaica praefectura doctrinaque illuſtribus haereditaverat.

III. *Rabbi Levi gerſonidis commentarius in pentateuchum in folio abſque anno & loco.* Duabus columnis diſpoſita eſt elegans haec editio, charactere autem exarata rabbinico ejus generis, quo exaratus eſt commentarius hujus auctoris in Jobum anni 1477 & noſed tzufim Abrahami Leonis abſque ullo etiam loco & anno editus. Sectionum ac capitum initia quadratis literis majoribus germanicae potius inflexionis exhibentur. Sub exordium praefationis a qua opus incipit, vacuum dimidiae paginae ſpatium relinquitur, quo prima dictio **וְאֵלֶּיךָ** ligneo ornatu vel pictis literis expreſſa comprehendere debebat. Quilibet liber brevi quadam auctoris epygraphie

(a) Zaccharias Padoa qui perhumaniter mihi illud ac liberaliſſime conceſſit.

explicit, qua compositionis annus & locus innuitur. Sub finem vero totius operis quod foliis constat 408, praeter consuetam illam auctoris alia habetur typographi Abrahami Conathi quam integram hic subijcimus. „ Ad gloriam tuam, Domine. Dixit Abraham Conath filius domini Salomonis Conathi felicitis recordationis, promotus minimus eorum qui „ rabbinorum socii initiantur, multis scribens calamis absque „ ullo miro opere. Extollatur dominus beneplaciti qui dignum fecit me incipere & absolvere librum hunc, quem „ ad ejus honorem, gloriam, magnificentiam ob expositionem verborum divinae legis perficiendum curavi cum clarissimo atque in aestimandis ac magnificiendis libris saphiris „ ipsis praetiosioribus celebratissimo Abrahamo Jedidia colonienfi (quem Deus servet), qui me accersit ut socium „ me illi adjungerem ad faciendum hoc opus, Deo me adjuvante. Deus benignitate sua magna dignos faciat nos, „ ut perficiamus quod intendimus, confirmetque super nos „ textum illum qui scriptus est, dabit tibi secundum cor „ tuum & omne consilium tuum adimplebit. Ita illi placeat. „ De Abrahamo Conatho, supra egimus, ubi de constantinopolitana Josiffonis editione anni 1490. Ergo ne Constantinopoli prodiisse dicemus nostrum hunc rabagianum commentarium cum altero illo quod proxime sequitur, Leonis opere ab eo etiam edito? Incertum prorsus est. Illud tamen ex commemorata epygraphie videtur verosimilius colligi editionem hanc primum illius foetum fuisse, Eadem porro ea esse videtur cum illa absque loco & anno, quam Bartoloccius memorat tanquam extantem Romae in collegio neophitorum. Exempli haud sunt in Italia inventu difficilia, ac duo nos luculentissima possidemus, quorum alterum ad rabbi Mosem provincialem pertinebat, non obscurum judaeorum xvi^{ae} seculi scriptorem, ut ex nota ejus manu descripta constat.

IV. *Rabbi Jehudae Leonis Nofed ızufim seu favorum distillatio in octavo absque anno & loco.* Itaque, ut diximus, ab

Abrahamo Conatho perfecta etiam est editio haec quae apud me extat, quaeque eodem prorsus rabbinico caractere idcirco constat, quo nuper commemoratus gersonidis commentarius in legem. Eam afferunt Scabtaeus, Bartoloccius, eosque secutus Wolfius. Scabtaeus scribit librum impressum esse Coloniae, ex pura conjectura; nam, ut Bartoloccius ac Wolfius animadvertunt, nulla habetur in eo expressa loci vel anni mentio. Addit Wolfius in dorso exemplaris quod extabat in bibliotheca Oppenheimeri, Coloniam ipsam tanquam impressionis locum designatam fuisse, quod recentiorum quendam fecisse non dubito, Scabtaei auctoritate permotum. Liber ab opere ipso statim incipit, praemisso tamen titulo ac nonnullis versibus, quibus illius argumentum & auctor innuitur. Absolvitur foliis 172 quadam Conathi epygraphie, ubi iterum se appellat scribentem multis calamis absque ullo opere mirabili. In ea autem de laudibus summaeque libri praestantia potissimum agit typographus, quae excitatum arripuisse se illum scribit, atque exarasse calamo suo ut per eum cum multis mereretur. Hinc orationem claudit, exoptans ut ingressus libri huius in domum possessoris sit ei ejusque filiis in augmentum benedictionis, felicitatis, vitae, subjiciensque octo versiculos quibus Deum universi celebrat librique atque auctoris laudes repetit.

V. Rabbi Nathan filii Jechielis liber *Aruch sive lexicon talmudicum absolutissimum in folio editio antiqua absque anno & loco*. De elegantissima hac editione cujus bina apud me reperiuntur exempla, profunde silent Wolfius aliique bibliographi. Ea illico ab opere ipso incipit, praemissis tamen nonnullis lineis, quibus auctoris nomen & laudes ac libri argumentum exponuntur. Character est quadratus, antiquus, idem prorsus cum eo quo exaratae sunt quae sequuntur, quaestiones ac responsiones Arisbà. Talmudicae voces quae explicantur, caractere & ipsae quadrato, sed majori exhibentur. Sub finem editionis quae 304 foliis constat, nulla

habetur peculiaris epygraphe qua annus, locus, typographus indigitetur, sed communis illa הם ונשלם שבה לבוא עולם qua absolutum perfectumque opus monetur laudesque Creatori seculi esse tribuendas.

VI. *Rabbi Salomonis filii Abraham filii Adered, literarum compendio vulgo dicti Arisbà, Sceelod tescuvòd seu quaesita & responsa in quarto editio antiqua absque anno & loco.* Rarissimae hujus ac praestantissimae editionis profundissimum etiam extat apud bibliographos silentium. Testatur quidem Wolfius vidisse se in Oppenheimeri bibliotheca editionem quandam absque loco & anno; sed ex titulo quem habebat ac foliorum summa, constat ab hac nostra esse diversissimam, ejusque typos ad Ripam tridenti, atque ad recentiore aetatem Wolfius ipse retulit. Nostra haec caractere quadrato antiquo & rudi constat, eodem omnino, ut diximus, cum caractere aruch. Incipit opus a quaestionum indice qui 13 folia occupat, praemisso sub initium libri titulo תשובות שאלות לארשבא majoribus literis expresso, quibus exprimuntur quoque cujusque quaestionis ac responsionis numeri seu tituli. Quaesita ac responsa sunt numero 420. Absolvitur liber foliis 160 hacque epygraphe. „ Benedictus misericors „ qui adjuvit nos. Benedictus qui dat fesso virtutem, & cui „ non sunt vires, robur addit. Finitae sunt hae responsio- „ nes ac quaestiones rabbi Salomonis filii Adered „.

VII. *Rabbi Mosis nachmanidis commentarius in pentateuchum in folio editio antiqua sine loco & anno.* Nec Bartoloccius, nec Wolfius, nec ullus alius bibliographus memorat rarissimam ac pulcherrimam hanc editionem. Character est quadratus antiquus, ejusdem formae cum caractere quaestionum Arisbà & aruch, sed minor, subtilior, perfectior. Titulus operis ac cujusque libri, capitis, sectionis initia majoribus literis exhibentur. Sub finem levitici brevissima nota significatur exemplar ex quo editio haec facta est, exscriptum fuisse per Obadium, Manassem & Biniaminum roma-

nos. Opus constat foliis 241, quorum tria postrema in meo exemplari manu suppleta sunt. Pro certe tamen haberi potest nullam peculiarem sub eorum finem anni & loci extare epygraphem. Nam ex tribus aliis editionibus quas integras possideo, vetusto hoc quadrato caractere exaratis, patet typographum qui unus idemque omnium videtur, nullam adjicere editionibus suis consuevisse. Editio integra ea loca exhibet quae in recentioribus editionibus mutilata sunt.

VIII. *Pentateuchus hebraicus absque punctis cum prophetis lectionibus in quarto majore editio antiqua absque anno & loco*. Elegantissima editio bibliographis omnibus incognita, cujus membranaceum ac nitidissimum Florentiae in bibliotheca divi Marci servatur exemplar (a). Duplici columna ea constat incipitque pagina versa a primo geneleos capite, cujus prima litera beth eo exhibetur ornatu quo in ulyssiponensi pentateucho. Character est luculentus, major eo quo pentateuchus sorianus anni 1490 exaratus est, & paullo minor eo quo exaratus est ulyssiponensis anni 1491. Litera vau sub initium exodi, & aleph sub initium decalogi & deuteronomii eodem omnino ornatu in utroque pentateucho, nostro scilicet ac soriano repraesentantur. Idem etiam videtur character quo sub librorum finem versuum summa innuitur, ut conjicere fere liceat in uno eodemque loco utrumque pentateuchum lucem vidisse. Sub finem capitis xviii numerorum typographorum oscitantia quinque lineae bis impressae extant, quae in commemorato exemplari abrahae sunt. Quinque Mosis libros statim excipiunt astarod ac meghillod, sub quarum finem prolixum 44 versuum carmen reperitur, quo divina lex loquens introducit, quoque ejus laudes, praestantia, emolumenta fusius enarrantur. Hoc porro singulari animadversione dignum est, quod binae pagi-

(a) Is in catalogo mss. codicum illius bibliothecae n. 699 recensetur, quia hucusque tanquam ms. codex habitus est.

nae quae Mosis canticum in sectione בשלח complectuntur, eleganti quodam ornatu decorantur qui varias aves & animalia repraesentat. Ad calcem librorum Mosis & v voluminum impressa conspicitur quaedam erecti leonis imago quae extat etiam in editione orach chaim anni 1485. Haec de rara hac editione quae foliis constat 190, cuiusque reliquiae servantur etiam Romae in bibliotheca eminentissimi Zeladae.

IX. *Rabbi Josephi Albo Sefer ikkarim seu liber fundamentorum in quarto editio antiqua sine loco & anno.* Praeter soncinensem editionem anni 1486 quam supra retulimus, ariminensem anni 1522 memorant auctores, quam vidisse se in Oppenheimeri bibliotheca testatur Wolfius. Beughemius, Orlandius ac Prosper Marchand utramque hanc confundentes tertiam quamdam effecerunt Arimini perfectam anno 1486 per soncinatem. Scabtaeus ariminensis editionis annum non notat. Diversa omnino commemoratisque bibliographis incognita habenda est editio quam illustramus, quae absque ulla prorsus sive anni sive loci indicatione perfecta est. Incipit ab auctoris praefatione cuius prima dictio majusculis ornatis literis exprimitur, alio rursus ornatu circum decorata qui hinc inde duos lepores repraesentat. Character operis est rabbinicus, sed tituli sectionum & capitum literis quadratis majoribus exhibentur. Sub finem editionis quae folia 148 complectitur, Deum celebrat typographus qui adjuvit eum, ut librum hunc inciperet & perficeret. Maximam quoque editionis correctionem atque utilitatem praedicat, sicque claudit epygraphem: *dixi ego typographus Soncinas. Laus Deo creatori universi (a).* Editio integra est quoad caput xxv & xxvi tertiae partis, sed duo folia quae ea complectuntur, in meo exemplari sublata sunt.

X. *Rabbi Kalonymi Even bochen seu lapis lydius in quarto editio antiqua absque anno & loco.* Wolfius manuscriptum op-

אמרתי אני המחוקק האוניוני תל"ס: (a)

penheimeriani exemplaris notam secutus editionem hanc Neapoli anno 249, Christi 1489 prodiisse scripserat. At frustra se deinceps testatus est annum illum & locum in exemplari ipso quaesivisse, qui revera nullus habetur ipsius etiam Scabtaei fide qui eam memorat sub sola דפוס ישן seu antiquae editionis designatione. Quum tamen iisdem typis expressa sit quibus expressus est chovad allevavod Neapoli editus anno 1490, ut idem Wolfius testatur, hinc non omnino inanis & insolens habenda est ea loci & anni conjectura quam Oppenheimeri exemplar referebat.

XI. *Maimonidis Jad achazachà seu manus fortis in folio majori binis voluminibus editio antiqua absque anno & loco.* Est apud me editio haec quae a nullo scriptore memoratur. Nec enim constantinopolitana est anni 1509 quam Peringerus, Cramerus, Simonius, Wolfius recensent, tanquam commentariis instructam quibus haec nostra destituitur, quae caractere constat quadrato. Quarumlibet sectionum vel librorum ac capitum tituli quadratis etiam literis, sed majoribus exhibentur. Nullum in foliis numerorum vestigium conspicitur. Papyrus seculum xv redolet. Character etiam est rudis, & literarum compendia puncto superius posito pro vetustiorum editionum more exprimuntur. Ex quo fit ut verosimilius ad xv seculum editionem hanc referendam esse opinemur. Sub finem prioris voluminis haec leguntur. „ Et absoluti sunt „ *vii* priores libri operis religionis sanctae per manus typographorum Salomonis filii Judae & Obadiae filii Mosis. „ Dignos nos faciat Dominus incipere & perficere alteram „ partem seu alios libros in vita & in pace „. Volumen alterum in calce mutilum est; sed ex editionis ratione quae cum iis videtur congruere, quae quadratis literis nullaque apposita aera factae sunt, nullam illic epygraphem extasse arbitror quae annus & locus innueretur. Atque hic expliciunt editiones hebraicorum librorum quae sive cum certa anni nota, sive absque ea seculo xv prodierunt. Mul-

tae praeterea sunt quae si eruditos audimus, referendae sunt ad typographiae primordia, sed quae certissimis argumentis non solum tanquam dubiae, sed tanquam falsae ac supposititiae prorsus sunt habendae. Ne quid huic nostrae opellae desit, agamus jam & de his quae summam videntur auctoritatem fidemque consecutae, quaeque habemus suppositionis ac praeposteræ fidei momenta, brevissime evolvamus.

CAPUT VIII.

De hebraicorum librorum editionibus ab eruditissimis hucusque relatis ad XV seculum, quae falsae prorsus sunt ac supposititiae.

I. *Sulchan aruch vel Arbàh turim in folio Venetiis anno Christi MCCCXXVIII.* Supposititiae huic editioni quam memorat la Caille in sua typographiae historia, locum dedisse videtur rabbi Josephus Coën qui in annalibus regum Galilae librum se eo anno Venetiis impressum vidisse testatur. Testimonium hoc quod multimodis claudicare videtur, ut verbis utar clarissimi Schultensii, omnium primus innuit Josephus Scaliger, qui cum diserte Josephi Chronicon non memoraret, de Josepho Karo ejusque sulchan aruch loqui visus est Boxhornio (a). Hinc la Caille commemoratum Josephi librum cum impresso confundens, hunc eundem sulchan aruch eo anno impressum fuisse conscripsit quo ejus auctor, ut rectissime observat Prosper Marchand (b), necdum natus fuerat. De arbàh turim locutum fuisse Boxhor-

(a) *Théat. holland.* pag. 154 & *dissert. de invent. typogr.* pag. 33.

(b) *Hist. de l'orig. de l'impr.* parte II pag. 65.

nium ac la Caille scribit Wolfius in II ac IV bibliothecae suae volumine, ubi ad ea quae contra attulit Malincrotius de arte typographica, lectorem provocat. At vero qua fide asserere possunt auctores illi arbàh turim esse eum librum quem narrat judaeus ille historicus vidisse se eo anno impressum? Nec enim illum designat auctor commemorato loco quem afferunt Marchandus ac Wolfius in monumentis typographicis, nec si designaret, verosimilior aut credibilior res sola scriptoris illius auctoritate & fide efficeretur, quam sublestinissimam esse quamplures post Scaligerum auctores animadverterunt, atque e recentioribus pater Joannes de Augustinis in praefatione ad notitias historico-criticas scriptorum venetorum. Eum de editione arbàh turim Plebifacii in veneta ditone anno 1478 perfecta loqui forte voluisse non male conjicit commemoratus Marchandus, confusa videlicet, quod haud difficile est, anni indicatione, confecto ex anno 1478 anno 1428.

II. *Rabbi Salomonis ben Melek Miclal jophi seu perfectio pulchritudinis in quarto Amstelodami anno MCCCXLV.* Editionem hanc refert catalogus librorum Joannis de la Faye, sed ut jam animadvertit Marchandus, nonnisi ridiculus hic est catalogi error, sive potius insulsa ac temeraria editoris corrigendi libido, qui quum videret a docta manu notatum judaicum annum a mundi creatione 5445, judaeicae supputationis ignarus turpem in eo hallucinationem foveri credidit, mireque correxit in annum 1445.

III. *Rabbi Bechai Commentarius in pentateuchum in folio anno ccvii, Christi MCCCXLVII.* Eum memorat Wolfius primo bibliothecae suae volumine, ut primus, inquit ipse, judaeorum librorum videri possit qui typis sit exscriptus. Sed seipsum Wolfius vol. III correxit, fassusque est non solum frustra quaesivisse exemplar illud quod in Oppenheimeri bibliotheca deprehendi arbitrabatur, sed nec tam antiquam editionem ipsas pati posse typographiae origines.

IV. *Rabbi Mosi Kimchii Grammatica hebraica*, cui titulus *Maalach scevilè adahad seu iter per semitas scientiae in octavo Ortonae in Sicilia anno MCCCCLXI, MCCCCLXXVI, MCCCCLXXXVI, MXDVI*. Diversas ac tot plane celeberrimae hujus editionis epochas innuimus, quot sunt in iis designandis eruditorum sententiae. Johannes Buxtorfius omnium primus in bibliotheca rabbinica, anno quo eam vulgavit, 1613 testatus est Scaligerum hujusce operis editionem possedisse in Sicilia curatam ante annos 152. Quam annorum summam nescio quam recte supputarit Scriverius, qui nostra hac kimchiana editione tanquam invictò exemplo utebatur, ut anno 1476 in Siciliam usque typographicam artem penetrasse ostenderet, gravissimam praeterea in hanc rem Heinsii ac de Dieu auctoritatem subjiciens. Rectius annum illum in annum 1461 incidere observavit Chevillerius, qui etsi primo non videatur certam Buxtorfio fidem adhibere, ea tamen subdit quae illius testimonium mirifice confirmant. Illud porro certum est, inquit ipse, quod antiquissimae extant hujus grammaticae editiones. Est earum una in bibliotheca sorbonica Ortonae perfecta in albrutiana provincia regni neapolitani anno 11 Caroli regis Siciliae ac Hierusalem, scilicet Caroli VIII regis Galliarum, qui anno 1496 respondet. In qua quidem editione quum notetur eam esse tertiam hujus libri editionem, consequens est duas alias antiquiores editiones extitisse. At vero non animadvertit clarissimus vir editionem hanc ortonensem esse ipsissimam sicutam Scaligeri, ut ex catalogo bibliothecae lugduno-batavae, ubi ea nunc servatur, luculentissime constat, qui eam describit tanquam *tertiam & Ortonae in Sicilia curatam tempore Caroli imperatoris*. Annum editionis non recte a Chevillerio statui observavit jampri-dem Wolfius. Constat enim, inquit ipse (a), ex historiarum monumentis Carolum illum patre anno 1483 defuncto,

(a) *Biblioth. hebr.* tom. IV pag. 448 seg.

anno 1484 aetatis suae XIV Remis solemniter inauguratum fuisse. Hoc posito annus imperii ejus secundus incideret in annum Christi 1486. Verum hi omnes auctores insigniter hallucinantur, dum putant Carolum illum, sub quo perfecta est haec editio, esse Carolum VIII Galliarum regem, unde & variae illae epochae quae huic editioni statuuntur, sunt supposititiae. Sane neapolitani regni dominium ea aetate tenebat Ferdinandus filius Alphonsi, sique Carolus VIII anno 1494 ab Alexandro VI ejus regni potestatem sibi tradi curavit victorque Neapolim anno sequenti ingressus est, eam paucis post mensibus amisit. Ad haec editio de qua agimus, frontem libri praefert seu separatum titulum, & aeram, & locum, & typographum in eo designatum, quod est recentioris aetatis indicium. Falsum enim est quod asserit Wolfius, ea in calce notari. Ad recentiore etiam aetatem eam referendam esse ex eo colligitur, quod in fronte aperte dicatur III editio. Quenam porro sunt binae illae editiones quae, non dicam jam annum 1461 quod ridiculum est, sed annum 1476 vel 1486, vel etiam 1496 praecesserunt? Rectissime Bartoloccius ac Scabtaeus pisaurensis editionem anni 1508 tanquam omnium primam constituunt. Antiquiorem nemo memorat, nemo vidit. Itaque Carolum illum esse Carolum V imperatorem Hispaniae ac Siciliae regem existimo, qui regnum assumpsit anno 1517; ita ut editio haec quae perfecta dicitur anno ejus regni secundo, nonnisi anno 1519 prodierit. Eo autem verosimilius credendum hoc est, quod ipsissimo tempore Ortonae alios libros imprefferint typographi soncinates, ut constat ex Galatini arcanis catholicae veritatis quae illic anno praecedenti, scilicet 1518, edidit Hieronymus Soncinus ejusdem familiae cum Gersone kimchianae nostrae grammaticae editore. Si autem commemorati auctores antiquiorem quam par est, editionem hanc statuunt, eam nimis recentiore facit le Longius qui, nescio quo ductus argumento, illam nonnisi ad annum 1555 retulit.

k

V. *Biblia hebraica in octavo Venetiis per Gersonem anno cccxxvi, Christi mcccclxvi.* Biblia haec in mss. suis commentariis commemorat Ottius, & ex Ottio le Longius in bibliotheca sacra. Sed in anni designatione erratum esse, hancque editionem brixensem plane esse anni 1494 a Gerson concinnatam rectissime suspicatur Wolfius. Nec enim ea aetate, nec toto seculo xv liber ullus hebraice impressus aut ulli hebraici typi Venetiis visi sunt. Nullibi etiam visa est editio illa, nec Gersonis soncinatis aetas patitur, ut ab eo profectam esse credamus qui artem hanc usque ad annum 1530 exercuit. Sat ergo Ottius, dum a Gerson in octavo confectam editionem hanc asserit, ejus se nomine brixensem intelligere demonstrat, quae in ea forma a celebri illo typographo in veneta ditione perfecta est.

VI. *Rabbi Obadiae Sfori Or ammim seu lux populorum in quarto Bononiae anno mccccxxi.* Editionis hujus mentionem facit Cornelius Beughem in typographiae incunabulis, & post eum Chevillerius, qui caeteroquin, ut dubium omne tolleretur, bibliothecam aliquam sibi indicari postulabat in qua exemplar aliquod extaret. At vero merito eam suspectam, immo supposititiam habent Wolfius ac Saxius, qui in prolegomenis ad historiam typographico-literariam mediolanensem rectissime observat vix eo anno praelum vidisse Bononiam, Balthasare Azzoguidi primum in patria sua torcular condente, ut tradit Orlandius urbis suae monumenta diligenter scrutatus, Wolfius annum quo liber ab auctore scriptus est, a Beughemio cum anno impressionis confusum fuisse putat. Sed alia prorsus est suppositionis ratio, in eo videlicet sita quod supputatum sit tanquam annum indicans vocabulum *רנכ* quod sub finem legitur, cujus summa quum efficiat 231, anno judaico 231 qui nostro 1471 respondet, impressum opus creditum est. At hoc literarum compendium non indicat jam annum editionis, sed *sic fiat, sic Deo placeat*, soletque & libris impressis, & mss. codicibus subjici.

Duobus autem punctis quae superius ponuntur, ipsa verborum abbreviatio indicatur, quam suo loco refert & explicat Buxtorfius. Annus vero quo editio haec quam possidemus, perfecta est, in epygraphie manifesto indicatur dictione דורר duobus supra punctis ob id insignita. Itaque liber editus est Bononiae anno 297, Christi 1537, estque ipsissima bononiensis hujus anni editio quam recensent Scabtaeus & Wolfius.

VII. *Maimonidis Morè nevochim in folio Theſſalonicae anno MCCCCLXXIX.* Editionem hanc memorat Prosper Marchand qui ad Ungerum ac Wolfium appellat. Perperam sane; nam Wolfius eo ipso loco ab eo commemorato animadvertit, editionem illam cui catalogus bibliothecae ungerianae annum, non 1479, sed 1476 statuebat, esse editionem vetustissimam absque loco & anno quam nos superiori capite illustravimus, nullumque prorsus haberi in volumine ipso illius aerae argumentum. Quoad locum vero non asserit Wolfius eam revera Theſſalonicae prodiisse, sed quod forma literarum eam sibi urbem referre videbatur. De qua conjectura consulantur quae supra diximus.

VIII. *Rabbi Salomonis ben Adered Toledod Adam sive generationes Adami in folio Bononiae anno MCCCCLXXVIII.* Hanc editionem affert Bartoloccius (a), sed recte Wolfius eum falsum esse opinatur in supputando anno illius editionis, quae revera Bononiae prodiit anno בערר 284, Christi 1524, quamque vidisse se apud Oppenheimerum testatur.

IX. *Rabbi Josephi Albo Ikkarim seu liber fundamentorum in quarto Arimini anno MCCCCLXXXVI.* Beughemius, Orlandus ac Prosper Marchand editionem hanc commemorant, quae ex una duarum editionum, foncinenſis anni 1486, & ariminensis anni 1522, confusione enata est, ut supra animadvertimus.

(a) Bartol. *bibl. rabb.* tom. IV. pag. 367 & Wolf. *bibl. heb.* tom. III pag. 1020.

X. *Rabbi Bechai Commentarius in pentateuchum in folio Pisauri anno CCXLVII, Christi MCCCCLXXXVII per Gersonem soncinatem.* Editionem hanc non solum memorat Wolfius, sed eam vidisse se asserit in Oppenheimeri bibliotheca. At vero nemo eam praeter Wolfium memorat, nemo vidit. Immo nullus extat liber seculo xv Pisauri impressus, si ea biblia excipis quae incertissima fide illic dicuntur impressa anno 1494. Contra revera extat, estque etiam apud me hujus libri editio Pisauri perfecta per eundem Gersonem soncinatem anno 274, Christi 1514. Nisi ergo exemplar aliquod producat, ex quo manifestissime constet duas diversas tanto temporis intervallo inter se distitas ejus operis editiones Pisauri ab ipsissimo Gersone soncinatense elaboratas fuisse, ego credam Wolfium in exscribenda epygraphie anni 274 postremum numerum alteri incogitanter praeposuisse, quod facillimum est, scripsisseque annum 247 qui erat revera in exemplari a se viso 274.

XI. *Mikrè seu potius Makrè dardeki vel lectio parvulorum in folio anno CCXLVIII, Christi MCCCCLXXXVIII.* Ex exemplari quod nuperrime in manus meas pervenit, emendari ac falsitatis etiam argui queunt, quae de hac editione tradunt Wolfius ac Marchandus (a). Lexicon utique hebraicum sistit secundum literarum seriem ita dispositum, ut quadratis majusculis typis vox explicanda exprimat, rabbinicis vero quae statim subjicitur, illius expositio, quae non aliquando ut asserit Wolfius, sed perpetuo peregrino idiomate fit, & eo quidem italico. Constantinopolim locum esse impressionis nescio quo argumento Wolfius crediderit. Etenim ornatus quo titulus continetur, est idem cum eo, qui extat sub initium cujusque libri mosaici in neapolitana quadam quae apud me est, editione commentarii in pentateuchum Aben Esrae anno 1524 concinnata. Idem etiam omnino est character

(a) Wolf. tom. II pag. 1367, Marchand *histoire de Porig. de l'imprim.* pag. 83.

rabbīnicus, idem quadratus majusculus, ut unum eundemque locum utrique libro assignare non dubitem. Quoad annum vero, exemplar meum judaei manu sub finem supplementum est, qui epygraphem non exscripsit. At nunquam credam eum sola voce משה fuisse designatum, quod Wolfius fidenter testatur. Nam ille Moses filius Scem Tov, ex quo utraque videtur repetenda editio, sanctae olim ulyssiponenſis ſynagogae incolam ſe appellat, ſed peregrinum tum & exulem Neapoli religionis cauſſa. Itaque nonniſi poſt annum 1497 quo Ulyſſipone pulſi ſunt judaei, Neapolim apulit. Ad haec ſeparato libri titulo ac fronte editio haec noſtra maniſeſtiſſime inſignitur, qua editiones omnes xv ſaeculi carebant, ut ob id ſolum in maximam jure ſuſpicionem vocari poſſe videatur ſtatuta illius antiquitas, atque ad recentiorem aetatem, ad ſequentis ſcilicet ſaeculi initium, amandanda.

XII. *Rabbi Abraham ben Meir aben Ezra Commentarius in pentateuchum in folio Neapoli anno CCXLVIII, Chriſti MCCCCXXXVIII.* Neapolitanam editionem hujusce commentarii ſupra innuimus, quam anno 284, Chriſti 1524, elaboravit rabbi Joſephus germanus ejuſque filius, ſummo vero ſtudio correxit rabbi Moſes filius Scem Tov ex familia ben Chaviv hiſpanus, ex incolis ſynagogae ſanctae ulyſſiponenſis, Neapoli tunc commorans. Sed eam recensens caſanatenſis bibliothecae catalogus, ad xv ſaeculum refert, videlicet ad annum 1488. Cujus rei ratio eſt, quod ex duabus diſtinctionibus אברהם אבינו quae aeram denotant, poſteriore neglecta quae punctis ſuperius perinde ac altera maniſeſte inſtruitur, ſolam priorem clariſſimi illius auctores in ſupputationem aſſumpſerint.

XIII. *Tractatus talmudicus Berachod & Betza in folio Soncini anno CCXLIX, Chriſti MCCCCXXXIX.* Memoratur haec editio a Bartoloccio, a Chevillerio, a Mattairio etiam in annalibus typographicis. Sed ea ſuppoſititia prorſus eſt, ut ſuperius innuimus, ubi de illius tractatus editione anni

1484 egimus; ex eo scilicet enata quod illi auctores in vocabulo נמ"ד quod annum denotat, literam he quae non extat, supposuerint ac supputarint.

XIV. *Rabbi Meir ben Jacob Franci Mascal akkadmoni seu proverbium antiquum in quarto anno MXDI absque loco.* Supposititia certe est editio haec ab Orlandio allata in suo tractatu de origine typographiae. Libri auctor est rabbi Isaac filius Salomonis Sahola, non Meir ille Francus vel Franzoni qui non est nisi illius editor. Ejus porro editio quam nos possidemus, etsi locum & annum non referat, dubitari tamen nequit quin Venetiis perfecta sit circa dimidium seculi xv, quo illic florebat ille typographus, quem recte suspicatur Wolfius eundem plane esse cum Meir ben Jacob ex filiis Franzo, cujus studio Venetiis editus est more nevochim anno 1555 ac responsa rabbenu Ascer anno 1552. Duos alios libros ipse possideo ab hoc eodem typographo editos eodem prorsus caractere eademque forma qua editus est noster hic mascal akkadmoni, librum scilicet cuzari & sahar ascamaim. Ille dicitur editus Venetiis anno non designato; sed alter aperte perfectus illic innuitur anno 307, Christi 1547. At vero undenam repetenda est Orlandii hallucinatio? Certe ex vocabulo מ"ד Meir quod in commemoratis omnibus editionibus punctis superius insignitur, ac si annum indicaret. Etenim si illud supputatur, annum dat judaicum 251, Christi 1491. Atqui vox illa non ad anni, sed ad proprii editoris nominis designationem punctis ornatur. Itaque dubitari nequit, quin toto caelo aberret Orlandius qui editionem hanc ad xv seculum retulit.

XV. *Biblia hebraica Venetiis anno MXDI per Bombergium.* Supposititiis editionibus hanc accensendam esse quam protulit Hodius in suo tractatu de textibus originalibus, sat recte animadverterunt Wolfius ac Fabricy (a). Prima enim edi-

—

(a) Wolf, *bibl. heb.* t. II p. 365, 366. Fabr. *des titres primit. de la rév.* t. II p. 385.

tiō bombergiana, inquit Wolfius, facta est anno 1518, & ipse Bombergius literas hebraeas post annum 1515 a Felice pratenfi didicit, quod ex praefatione ad biblia anni 1518 patet.

XVI. *Pirkè seu capita rabbi Eliezeris in quarto Constantinopoli anno ccli1, Christi MXDII*. Editio haec quam Wolfius non modo memorat, sed vidisse testatur in Oppenheimeri bibliotheca, supposititia est atque ex prava annorum supputatione enata. Rarissimam enim hanc eandem editionem quam possidebat pragensis ille judaeorum doctor, quaeque Constantinopoli per Jehudam ben Josef Sason, ut Wolfius innuit, perfecta est, & ego possideo, quae sub finem aperte dicitur „absoluta feria 111 (a) die x111 mensis Jiar anno „MMMMMCLXXIV ab orbe condito (Christi MDXIV) in „civitate magnae Constantinopolis, quae est sub dominio „domini nostri sultani Selimi cujus majestas exaltetur „. Sed Wolfius in aerae designatione solam dictionem ב"רן ad calculum revocans, alteram quae sequitur י"ה"ר, omnino neglexit. Porro non modo ea punctis superius instruitur, ut prior illa, ex quo intelligitur eam in annorum supputationem esse necessario assumendam; verum & ex subiecto Selimi imperio ejusque aetate evidentissime patet nulla ratione posse editionem referri ad annum 1492. Patri namque Bajazetho quem imperio renunciare sibi que cedere coëgit, anno tantum 1512 successit Selimus; ex quo fit, ut eo anno posterior statui debeat liber hic qui eo jam regnante lucem adspexit.

XVII. *Prophetæ priores cum commentario Abarbanelis in folio Neapoli anno ccli11, Christi MXD111, Venetiis item ac Thessalonicae eodem anno*. Priorem illam neapolitanam editionem recenset Scabtaeus in sciftè iescenim, le Longius in bibliotheca sacra, Mattairius in annalibus typographicis, Wolfius in bibliotheca hebraica & nuperrime David Clemens in bibliotheca curiosa librorum rariorum. Sed annus

וזהו הסתמך יום שלישי י"ג ימים לחדש אייר ... שנת ה' בר"ן יחד לציור. (a)

ille, ut recte jam suspicati sunt le Longius, ac casanatenſis bibliothecae catalogi eruditi auctores, eſt annus compoſitionis, non editionis. Eſt enim auctor ipſe Abarbanel qui loquitur, *perſeci anno* כ"י גר"ם, nec niſi eo anno Neapoli regum expoſitionem abſolviſſe tradunt diligentiores ejus vitae ſcriptores, anonymus judaeus in fuſa praefatione ad illius commentarium in Daniele ſeu majienèh ajefcuàh, & clariffimus Majus in Abarbanelis vita quam latinae verſioni maſcmia jefcuàh ſeu praeconis ſalutis ſubjunxit. Hinc tanquam ſuppoſititia habenda eſt non ſolum editio theſſalonicenſis ejusdem anni quam memorat Orlandius, David Clemens, & ante eos index bibliothecae barberinae, ſed & altera veneta quam in commemorata Abarbanelis vita attulit Majus, & de qua ipſemet ſtatim ſubdit nunquam ſibi contigiſſe eam videre. Nec porro ulli contigit, quum nemo quod ſciam, praeter Majum illius mentionem faciat, nullumque eſſet adhuc Venetiis ejus commentarii exemplar, immo nulli typi quibus excuderetur. Itaque ſi annus ille compoſitionis eſt, non editionis, quonam tempore quove loco vetuſtum hunc Abarbanelis commentarium editum fuiſſe arbitramur? Certo eum nos Piſauri a ſoncinatibus ſub initium ſaeculi xvi editum ſtatuiſſimus, quippe qui iisdem omnino typis, ut jam animadverterunt commemorati caſanatenſis bibliothecae catalogi auctores, exaratus eſt, quibus exarati ſunt prophetae priores anno illic 1511 cum Kimchii commentario a celeberrimis illis typographis in lucem educti.

XVIII. *Biblia hebraica Piſauri in folio, in quarto & octavo anno MXDIV.* Multi iique graviffimi auctores in hac memoranda ac recenſenda editione conveniunt, quam ego falſam ac ſuppoſititiam habere non dubito. Omnium primus habendus eſt Conradus Pellicanus, qui quum brixienſium bibliorum exemplar naſtus eſſet poſtremo folio, ubi ſola ſeorſim impreſſa conſpicitur epygraphie, mutilum, Piſauri illud in ditione venetorum excuſum fuiſſe ad illius calcem conſcri-

psit. Pellicani exemplar servatur etiamnum Tiguri in bibliotheca carolina, ut jam animadvertit le Longius, illudque in manibus se olim habuisse ea nota instructum suis mihi literis testatus est cl. Brunsius. Pellicanum sequutus est Gesnerus, utrumque magna fide Buxtorfius, Buxtorfium Scriverius, Hottingerus, Chevillerius, le Longius, Wolfius, Mattairius, Carpzovius alique qui auctoritate sua pisaurensen hanc bibliorum editionem confirmarunt, etsi nullum unquam videre illis contigerit illius exemplar nec in folio, nec in quarto, nec in octavo impressum. Itaque biblia brixienfia quae eo ipso anno eademque forma, in quarto videlicet minori vel majore octavo edita sunt, innuere auctores illos voluisse, & Pisaurum illis Brixiae loco excidisse pro certo tenendum est, constatque etiam luculentissime ex verbis ipsis quae subjiciunt, in *ditione venetorum* quae de Brixia quidem dici possunt & dicuntur reapse in editione brixienfi, de Pisauo non possunt. Non absimili ratione Chamberius & gallicae encyclopediae auctores, dum asserunt antiquiores hebraicorum bibliorum editiones esse eas quae a judaeis italis Pisauri potissimum ac Brixiae sunt editae, vel Pisauri nomine Soncinum intelligere videntur, vel de illis editionibus loquuntur quae revera Pisauri prodierunt sub initium seculi xvi.

XIX. *Rabbi Isaaci Abarbanelis Zèvach pèsach seu sacrificium paschatis in folio Constantinopoli anno cclvi, Christi MXDVI & Monopoli eodem anno.* Constantinopolitanam editionem nominat Scabtaeus, & ex eo Wolfius in priori bibliothecae suae volumine. At volumine tertio recte animadvertit, eam non anno 256, sed 266, Christi 1506 una cum ros amanà & nachalàd avod apud Davidem & Samuellem filios Nachmias fuisse perfectam, Scabtaeum vero annum quo liber ab auctore conscriptus est, cum anno editionis confudisse. Haec porro anni nota reperiri debet sub finem nachalàd avod; nam in vetustissima editione quam possideo,

que plerumque detritum ac mutilum ad nos pervenerit. Singularem sane harum editionum raritati luculentissimum testimonium ad annum 1753 reddidere eruditi lipsienses, tum le Longius, Vogtius, Wolfius, Quirinius, Burius, David Clemens aliique qui rariorum librorum indices vel bibliothecas confarinarunt. Mattairius ipse qui in illustrandis annalibus typographicis diligentissimam operam posuit, testatur se paucissimas vidisse, & paucissimae profecto extant in instructioribus ipsis principum bibliothecis. Quod praeclarissimi viri auctoritate sua plenissime confirmant, experimento ipse didici in ea assequenda serie quam possidemus. In harum porro editionum laudem cedit, non modo quod rarissimae sint, sed etiam quod sint praestantissimae. Optima enim est papyrus, margo amplissimus, elegantissimi plerumque typi, atramentum lucidissimum, ut elegantia ac magnificentia quotquot deinde prodierunt, superare videantur. Quam elegantiam auget etiam quamaxime membranarum nitor, quibus excusa saepe reperiuntur illarum editionum exemplaria. Sed praecipua ac major earum aestimatio & pretium ex usu insigni quem praestant, repetendum est. Antiquissimas xv seculi editiones quoad usum, magnificiendas esse ac manuscriptis codicibus aequiparandas doctiores omnes critici consentiunt, adeo ut desideratis jam, inquit Cavius in prolegomenis ad historiam scriptorum ecclesiasticorum, plerisque codicibus mss., editiones istae non immerito mss. vicem supplere possint. Earum auctoritatem aliis omnibus esse praeferendam statuit Mattairius, quippe quae sola mss. fide nitatur. Cui quidem iudicio perperam se opposuisse Marchandum opinor, qui contendit eas ex mendosis depravatisque codicibus perfectas fuisse, corruptasque insuper typographorum inscitia qui inventum celantes, inconsultis doctioribus, suo tantum, ut ait Schellhornius, iudicio utebantur. At vero quum exscriptores omnes illud in primis in exscribendis codicibus caverent, ut accuratioribus exemplaribus uterentur, qui primum factum esse

putat Marchandus, ut typographi artem adhuc suam celantes pessimos sibi codices exarandos inconsulti susciperent? Ponamus suscepisse. Diu ne inventum celarunt, ut inconsultis doctioribus suo tantum judicio uterentur? Effet ergo vitium nonnullarum tantummodo editionum quae primis inventae typographiae annis perfectae sunt, immo esset unius editionis bibliorum quae primum inter annum 1450 & 1455 Faustum & Guttenbergium edidisse putant eruditi, ac Parisiis tanquam mss. venditasse. Nec enim conjunctis viribus suamque artem celantes quidquam aliud, quod sciam, ediderunt. Quidquid vero de ea sit, detectum deinceps artificium, typographos ipsos adauctos, doctiores consultos, aptissimos in typographias correctores adscitos editiones ipsae luculentissime produnt. Produnt autem potissimum, si eas Marchandus consulisset, hebraicae editiones, in quibus ferre omnibus quaedam ad calcem adnexa est quandoque typographi, quandoque correctoris admonitio, in qua optimos se codices, accuratos, antiquos adhibuisse, atque editiones ipsas summo se studio ac diligentia correxisse testantur. Quid vero, si non testarentur? Annon editiones ipsae, facta collatione, eorum praxim impensamque ἀκριβέως demonstrant? Quae quidem ejusmodi est ut in multis locis, ne ipsis quidem exceptis sacrosancti hebraici textus editionibus, hodiernae editiones ad vetustiores illas adigendae sint ut emendantur ac suppleantur. Ex judaeis novit id perfecitque inter ceteros rabbi Jedidiā Norzius, qui in criticis suis notis ad mantuanam hebraici textus editionem anni 1742 saepissime ad editiones xv seculi appellat quas vocat nomine דפוסים ישנים seu *vetustissimarum editionum*. Earum auctoritatem & fidem plenissime exaequat auctoritati & fidei ספרים מדויקים *accuratorum codicum mss.*, eaque ubique utitur, non solum ut variantes lectiones hodiernis opponat, sed ut hodiernas ipsas lectiones prioribus emendet ac suppleat. Quod ipsum inter christianos doctiores critici fecerunt, fa-

cirque actu in celeberrima sua exornanda hebraicorum bibliorum editione doctissimus Kennicott, qui inter probatior ac praecipuos variantium fontes amplissimum nostris his editionibus locum concessit. In qua porro re recte sentire clarissimos viros prudens quisque colliget qui vetustiores editiones cum hodiernis conferat, cuique ex collatione ipsa vel minimum constet utrarumque editionum ratio. Quot in hodiernis lacunas, corruptiones, mutilationes reperiet ex vetustioribus supplendas? Magni interest theologi quae de nobis nostraque religione, vel sanctissimo ejus auctore sincere sentiunt celebriores judaeorum auctores, quaeque ipsi adversus Messiae nostri characteres ac missionem, vel ejus doctrinae veritatem plenis buccis emovunt, apposite dignoscere. Ea ne ex hodiernis, an vero ex vetustissimis editionibus hauriet? At vero notum cuique est loca singula quae Romam, Christum, christianos ac christianam religionem respiciunt, in editionibus seculi xv, integra ac plenissime exhiberi, ut ab auctoribus primitus conscripta sunt, contra in hodiernis omnibus vel omissa penitus fuisse, vel mutilata, vel contra auctorum fidem omnino immutata. Si porro de sacro textu loquimur, is quidem universim integerrimus est ut gravissima momenta suppeditant fusc a nobis allata in elenctica disquisitione de praecipuis causis ac momentis neglectae hebraicarum literarum disciplinae. Sed ita ne integrae, ita accuratae habendae sunt hodiernae illius editiones ut multiplex adhuc esse nequeat ac latius patens sive in restituendis nonnullis qui desiderantur, versiculis, sive in emendandis mendis atque anomaliis, sive demum in suppeditandis melioris notae lectionibus vetustissimarum editionum usus? Haec ne dici perperam videantur, selectissimis productis exemplis breviter confirmemus.

C A P U T X.

*Selecta loca & exempla exhibentur, in quibus
hodiernae hebraicae editiones ex veteribus
editionibus seculi XV emendantur
atque supplentur.*

I. Paralip. 111 2 hodiernae hebraici textus editiones habent השלישי לאבשלום; editio vero in folio absque loco & anno, tum & brixienfis anni 1494 legunt השלישי אבשלום. Sensus manifestissime postulat posteriorem lectionem eamque confirmant vetustissimae omnes versiones. Non ergo antiquarum editionum lectio mendosa habenda est, ut in notis ad hunc locum una Kimchii auctoritate fretus putat Norzius, sed potius hodierna quae ex sola amanuensium oscitantia videtur emanasse.

I. Paralipom. xx 4 מילידי הרפא. Editio antiqua absque anno, neapolitana anni 1487 & brixienfis in plurali legunt הרפאים, ut in accuratissimis omnibus mss., & in commentario Raschi & in meir nediv etiam legi testatur Norzius, & ut vetustiores omnes interpretes legisse videntur. Lxx namque vertunt από τῶν ὑπὸ τῶν ῥαφαῖν, vulgatus de genere raphaim, syrus ܠܡܢ ܠܚܦܐܝܡ, thargum seu chaldaica Iosephi paraphrasis מן בני גבריא, arabs من اولاد الجبابرة.

Isaiae 111 26 in recentioribus editionibus legitur והגלינים. In editione posteriorum prophetarum anni 1486, in integris bibliis soncinenfis anni 1488, in editione brixienfi anni 1494 & antiqua absque anno & loco habetur והגלינים. Inter mss. hebraici textus codices quos possideo, unus extat

posteriorum prophetarum anno 1255 in Hispania conscriptus, cunctasque hispanorum codicum qui reliquis omnibus merito hucusque accuratiores ac rariores habiti sunt, notas & characteres exhibens. In eo vau recentiore tantum manu deletum conspicitur, sed aperte legitur in ms. altero codice instructissimae hujus nostrae regiae bibliothecae, & in correctioribus omnibus codicibus reperiri testatur Norzius qui tum codicum mss., tum antiquarum editionum auctoritate ductus in sua illud editione restituit.

Josue v 1 hodiernae ipsae editiones monent in margine pro mendoso עברנו quod est in textu, legendum esse עברם, uti legunt editio soncinenfis posteriorum prophetarum anni 1486, editio integra bibliorum anni 1488 & brixienfis anni 1494 & uti absque ullo variantis indicio legit commemoratus bibliothecae regiae codex. Sic 111 16 kerì hodiernarum editionum monet legendum, non כאדם ut est in textu, sed מאדם, ut habetur plane in editione soncinenfis priorum prophetarum anni 1486 & in integris bibliis tum soncinenfis anni 1488, tum brixienfis anni 1494. Et Isaiae x 32 mendosa textus lectio בית a kerì corrigitur in בת, ut prorsus legitur in editione posteriorum prophetarum anni 1486, & in commemoratis bibliis anni 1488 & 1494. Innumera sunt vetustarum editionum loca quae accuratam lectionem hodierni kerì in textu ipso exhibent. Immo vero ejusmodi est illarum editionum ratio & character, ut paucissimas varietates notasque masorethicas habeant, quod demonstrat ex antiquioribus eas meliorisque notae codicibus factas fuisse, in quibus communi sapientum judicio paucissimae extant. Non extant etiam tot literae majusculae, minusculae, inversae, suspensae quae reperiuntur in hodiernis editionibus, quasque aliquando rejicere non dubitant judaei ipsi, mss. codicum nostrarumque editionum auctoritate freti. Sic Norzius Josue xv rejicit caph majusculum in נכחי, quod in mss. & antiquis editionibus a se consultis majusculum non reperitur.

Josue xxi in recentioribus editionibus plerumque omiffi sunt celeberrimi duo versiculi 36 & 37 'וממטה ראוכן ונו'. Hi reperiuntur in editione antiqua absque anno & loco, in editione priorum prophetarum 1486, in editione bibliorum 1488 & in brixienfi anni 1494, ex quarum fide eos in editione sua, sed paullo aliter restituit Norzius.

Pfal. xvi 10 hodiernae editiones habent חסידך. Ne contra Davidis fidem putet quispiam litera jod pluralem ibi numerum designari, ubi de uno sancto et quidem de uno Messia agitur, in illarum margine monetur literam illam redundare. Editio psalmodum anni 1477, neapolitana anni 1487, antiqua biblia absque anno, brixienfia anni 1494, habent חסידך absque jod, quibus accedunt bini iique sat vetusti mss. codices quos possideo, alter agiographorum, alter psalmodum, & reliqui omnes quotquot extant, accuratiores, quorum nonnullos protulit jam clarissimus Kennicottus. Vetustae versiones omnes ita conveniunt, ut ne minimum quidem praeseferant variantis in hoc lectionis vestigium.

I. Paralipom. i 17 in hodiernis editionibus in voce ומשך habetur segol cum sof pasùch, quod contra communem grammaticae atque accentuum rationem est, ut ia margine notatur. In editione antiqua bibliorum absque anno et in brixienfi extat kametz. Ita iv 15 alia habetur anomalia in editionibus recentioribus, padach scilicet cum sof pasùch in vocabulo וקני, quum contra rectissime cum kametz legatur in utraque illa antiqua editione & in neapolitana agiographorum anni 1487. Atque hae variantes quae analogam accentuum lectionem exhibent, sexcentae ac propemodum innumerae in vetustis nostris editionibus reperiuntur.

In recentioribus editionibus commentarii Raschi vel rabbi Salomonis Jarchi in cap. viii exodi habetur מכת בכורת. Quamvis porro ita legendum esse defendat ad hunc locum Elias misrachì, et ita legat editio constantinopolitana quae apud me est, anni 1522 et ms. membranaceus xv seculi

m

codex quem possideo, eam tamen lectionem mendosissimam esse manifeste arguit ipse contextus. Editio soriana anni 1490, ulyssiponensis anni 1491, bononiensis anni 1482 legunt recte **מִכָּה בְּצוֹרֶת**. Ita etiam legit ms. alter meus codex membranaceus priori illo antiquior, Guardiae in Lusitania an. 106, Ch. 1346 conscriptus & accuratiores reliqui omnes codices.

In editione anni 1477 kimchiani commentarii in psalmos ad psal. II 12 multa reperiet theologus fuse adversus nos disputata, quae in hodiernis omnibus editionibus frustra requireret. „ Christiani porro, inquit Kimchius, psalmum „ hunc interpretantur de eo viro (neapolitana anni 1487 „ clarius habet, ut monuimus *de Jesu*), & versiculus ex „ quo argumentum ducunt cuique innituntur, est ille: *Do-* „ *minus dixit mihi, filius meus es tu*. Jam vero si dicant „ tibi: ipse est filius Dei, quia aequum non est ut dicatur „ de carne & sanguine seu de puro homine, quod sit filius „ Dei (filius enim est de specie patris), quemadmodum re- „ ctum non est ut dicatur, hic equus est filius Rubenis. „ Quare is cui dixit Deus, *filius meus es tu*, debet esse „ ejusdem speciei & Deus ut ipse. Hocque eo magis quod „ subdat *ego hodie genui te*, quum genitus sit de specie ge- „ nerantis. Tu dic eis quod non convenit divinitati pater „ & filius. Nec enim separari potest divinitas aut corpus „ est ipsa divisibile, sed una est ex omni sua parte, unitate „ quae nec augetur nec minuitur, nec in partes discindi- „ tur. Rursus repone illis. Pater et filius, pater est prior „ filio tempore, & nonnisi ex virtute vel potentia patris „ filius egreditur. Quamvis autem non recte dicatur alterum „ sine altero in appellatione nominum, quia non dicitur „ pater donec non sit ei filius, nec dicitur filius si patrem „ non habeat, omnimode qui dicitur pater, quando filius „ adest, est eo prior tempore. Et si filius est Dei quem „ vos dicitis & appellatis patrem, filium, spiritum sanctum, „ pars quam appellatis patrem, prior erit parte altera quam „

„ dicitis filium. Nam si semper fuerunt duo illi quasi unus,
 „ vocate eos fratres gemellos, non patrem & filium, nec
 „ generantem & genitum, quia qui generat, est certe ante
 „ generatum. Ad illud vero quod subditur, quod recte fi-
 „ lius Dei dici nequeat de re quae non est de specie divi-
 „ nitatis dic eis quod nos non possumus loqui de Deo be-
 „ nediſto niſi metaphorice, ut cum dicimus, os Domini,
 „ oculi Domini, aures Domini aliaque ejuſmodi quae ma-
 „ niſeſto parabolice tantum vel per metaphoram dicuntur.
 „ Itaque metaphorica eſt locutio illa, ut ea eſt qua inter-
 „ dum dicitur *ſilius Dei, filii Dei*, quia eum qui facit man-
 „ datum ſuum & legationem ſuam, vocat iſ filium, ut fi-
 „ lium qui operatur mandata patris. Ideo vocat etiam ſtel-
 „ las filios Dei, ut illud & *vociferabuntur omnes filii Dei*.
 „ Ita hominem propter ſupernum ſpiritum qui in eo eſt,
 „ quo ipſe praecepta Dei operatur, & propter ſapientem
 „ animum qui eum inſtruit, vocat eum Deus filium. Idcirco
 „ dicit *ſilius meus eſ tu*, & ruruſus *ego hodie genui te*. Ut
 „ dicit etiam *ſilius meus & primogenitus meus iſraël*, vel
 „ ut alibi dicitur *filii eſtis voſ Domini Dei veſtri*, item an-
 „ non ipſe eſt pater tuuſ & poſſeſſor tuuſ? Et ruruſus *ego ero*
 „ *ei in patrem*, & ipſe erit mihi in filium. Sic etiam rege-
 „ res eiſ. Deus quem voſ dicitis dicere patrem filio, po-
 „ ſtula a me & dabo gentes haereditatem tuam, quomodo ſic
 „ poſtulat filiuſ a patre? Annon Deus eſt ut ipſe, eique eſt
 „ poteſtas in gentes & in ſineſ terrae, ut eſt patri? Rur-
 „ ſuſ: ante petitionem non fuerunt ergo gentes haereditas
 „ ejuſ. Quod ſi ita eſt, minor ergo potentia erat a princi-
 „ pio Deus ille, & major poſtea factuſ eſt quod de Deo
 „ dici nequit. Sin vero reponent tibi quod ratione huma-
 „ nitatiſ ſic loquitur, & poſtquam divinitaſ carnem aſſum-
 „ pſit, ita ut ei tamquam homini dicat ut ab eo petat
 „ detque gentes haereditatem ſuam, hoc non eſt quia iſ ut
 „ homo non habuit ullum regnum & ullum dominium ſu-

„ per aliquam gentem, sique reponant quod de fide locutus
 „ sit, videlicet quod suscipietis fidem ejus, en major mun-
 „ di pars inter judaeos & turcas ejus religionem non susce-
 „ pit. Ecce docui te quid eis respondeas de hoc psalmo.
 „ Tu vero pro scientia sua addes secundum haec. Quod si
 „ postulaverint ex te ejus expositionem, tu expones eum
 „ alterutro ex duobus modis prout libuerit, vel de Davi-
 „ de vel de Messia; ut ego exposui tibi „. Haec quae
 paullo aliter leguntur etiam in editione neapolitana, in re-
 centioribus editionibus desiderantur. Immo in nonnullis, ut
 in veneta anni 326, Christi 1566, rescata est etiam ipsa
 Kimchii interpretatio vocis *bar* de filio quae christianorum
 causae plurimum prodest. Multa alia eaque insignia hujus
 commentarii loca in hodiernis editionibus desiderantur, quae
 in utraque illa anni 1477 & 1487 integerrima habentur,
 ut primitus a Kimchio conscripta sunt. Consulatur potissi-
 mum psalmus VII 8, XIX 10, XXI 1, XXII 32, LXXII 20,
 LXXXVII 7, CX &c., in quibus porro locis tamquam mutila
 quoque atque imperfecta habenda est latina Janvierii versio
 quae ex integris XV seculi editionibus perfecta non est.

Jam vero quod de Kimchii commentario in psalmos
 diximus, id de caeteris etiam ejusdem, posteriorum praecipue
 prophetarum commentariis dicendum est. Isaiae II 22 in
 editione soncineni anni 1486 haec adduntur quae in recen-
 tioribus omnibus editionibus desiderantur. „ Hic etiam versi-
 „ culus indicat christianos abnegaturos tunc fidem eorum
 „ & dicturos unumquemque ad fratrem suum, relinquitte ho-
 „ minem quem usque nunc coluistis, quia quem coluistis,
 „ homo est, non Deus sicut putatis, sed anima fuit in na-
 „ ribus ejus ut in caeteris. Si porro ita est, cur ratio il-
 „ lius habetur? „ In editione pisaurensi anni 1516 nonnul-
 la in hoc textu rescata sunt, relictis lacunis quae in meo
 exemplari scriptoris cujusdam judaei manu ex soncineni ex-
 pletae fuerunt. Mutilum hunc pisaurensis editionis locum in-

ter caeteros observavit jam doctissimus Pocockius in notis ad portam Mosis, restituitque ut potuit, ex ms. codice qui abrasionem nonnullorum verborum passus fuerat. Verum cum soncinensem editionem ipse non nosceret, in qua locus hic integerrime reperitur atque ejusmodi prorsus, qualis in mss. codicibus extat, hinc falso conscripsit refecatum locum ita in impressis omnibus codicibus reperiri, ut ipse ex recentiore aliquo protulerat.

Iterum Isaiae vii 14 in editione antiqua pisaurense, spatii, inquit Pocockius, inter **בְּתוֹלָה** & **אֶלָּא** relictum satis est ad indicandum judaeis deesse aliqua quae ex mss. patet fuisse **כִּרְבִּי הַחוּעִים** *secundum verba errantium*. Ita plane extat in editione soncinenfi qua pisaurensis lacuna suppletur. Sexcenta hujusce generis produci possent exempla, quorum praecipua sunt Isaiae xlix 6, liii 12, Jerem. xxxi 31, Ezech. xi 18, xlv 2, Joël iv 19, Amos ii 6, Obadiae i 2, Mich. v 1. Haec eadem amputationum specimina peti possunt ex commentariis Jarchi, Levi gersonidis, Mosis nachmanidis, ex Machazor aliisque judaeorum libris.

Productis exemplis antiquarum editionum usum in emendandis vel supplendis hodiernis editionibus hucusque brevissime illustravimus. Qui etsi multiplex & insignis sit, latissime tamen patere videtur adhuc is quem praestant in suppediandis aliis variantibus optimae notae quarum non est contemnenda auctoritas. I. paralipom. xii 4 animadvertit Norzius ibi post **וְעַל שְׁלֹשִׁים** esse **סוֹף** pasûch seu finem versiculi in accuratissimis omnibus mss. & in editionibus antiquis, unde & ipse in sua editione finem versiculi fecit. Extat sane finis versiculi tum in editione antiqua absque anno & loco, tum in brixienfi. Isaiae v 4 hodierni codices impressi habent **כִּי** in eo; editio soncinenfis anni 1486 habet **לִי**. In textu porro posterior haec syntaxis usurpatur; dicitur enim **מִהָעֵשׂוֹת לְכַרְמִי**. Ibidem xx 23 hodiernae editiones habent **צְרִיקִים**. Utrique editio soncinenfis anni 1486 & 1488 habet in singulari **צָרִיק**.

I Paralip. xxvii 6 hodierni codices legunt השלשים. Brixienſia biblia anni 1494 & antiqua abſque anno & loco habent כשלשים, ut Raſci II. paralip. ii 6 in hodiernis editionibus extat עמי *mecum*. In editione brixienſi & altera illa abſque anno & loco deficit. Omittit etiam verſio ſyriaca & arabica. Iſaiae x 16 editiones hodiernae habent ארני צבאות. Editio antiqua abſque anno, ſoncinenſis 1488, brixienſis anni 1494, prophetae priores anni 1486 legunt יהוה צבאות, quarum editionum auctoritatem in ſua ſecutus eſt Norzius. Ita etiam legit ms. meus codex hispanus anni 1255. Iſaiae xxxvi 2 ſeq. legitur in hodiernis editionibus ſimul רבשקה. Editio antiqua abſque anno & ſoncinenſis 1488 ſeorſim ubique legunt רב שקה. Ita etiam ms. meus codex hispanus & ſyriaca verſio & chaldaica paraphraſis. Iſaiae lxiii 11 loco רועה, in editione antiqua abſque anno legitur in plurali רועי, ut in commemorato ms. meo codice & in editione mantuana anni 1742. Joſue demum v 14 loco אל פניו, editio ſoncin. 1488, priorum prophetarum 1486 & conſtantinopolitanus pentateuchus anni 1505 habent פניו.

C A P U T X I.

Uſus editionum ſeculi xv in confirmanda hodiernarum lectionum veritate ſtatuitur; ubi de integritate nuper controverſa i Sam. vi 19 de bethſamitarum caede ejuſque adverſus incredulos divinitate.

At vero ſi vetuſtiſſimae editiones hodiernas corrigunt aliquando & ſupplent, ut ſelectis hucusque exemplis demonſtratum eſt, interdum controverſas & dubias illarum lectiones mire confirmant. Etenim quum ſaepiſſime contingat ut

illarum fides vocetur in dubium, inter praecipuos probandae lectionis veritatis fontes nostrae hae editiones enumerandae sunt ex antiquioribus meliorisque notae codicibus perfectae, qui aetatem non ferunt. Atque uberrimus hic usus nostro hoc seculo tum in omnibus editionibus, tum in biblicis potissimum obtinet, in quibus sexcentarum lectionum fidem & ἀνδραγαθία evertere conantur critici nonnulli intemperantissimi. Ex horum genere est cl. Houbigantius perdoctus parisiensis oratorii sacerdos, qui in splendidissima sua bibliorum editione hebraeo-latina ita temere, suo videlicet iudicio merisque conjecturis suffultus, primigenium textum pessundat, invertit, emendat, ut incredibilis sit ac prope modum infinita quae ab eo proponitur & cuique volumini adtexitur, mendorum atque emendationum copia. Sed suo nos iudicio suisque conjecturis gravissimam opponimus samaritani pentateuchi auctoritatem, summamque mss. codicum ac vetustissimarum versionum et editionum consensionem. Qua enim ratione fieri putat Houbigantius ut qui adhuc supersunt, samaritarum codices, gentis longa aetate a judaeis avulsae, nonnullis exceptis variantibus de quibus maxima quoque est inter eruditos contentio, in supposititiis illis hebraici textus mendis confirmandis apprime convenient? Convenient mss. codices judaici longissimo seculorum ordine per orbem dispersi, etiam ipsorum karaitarum qui caeterorum judaeorum fuerunt perpetuo infensissimi hostes? Convenient antiquiores omnes interpretationes, paucis demptis parvi momenti quae repetenda sunt vel ex punctorum vocalium defectu in codicibus quos vertebant, vel ex interpretum ipsorum licentia? Convenient denique editiones omnes sub ipsa typographiae incunabula ex optimae notae codicibus exscriptae ac mss. ipsis optimis aequiparandae? Sed quid de his sentiat cl. criticus, sat ipse aperit, quum vel unica binorum Josuae versuum omissione constare definit editiones sacri codicis primas, scilicet venetas, ad codicum deteriorum

fidem fuisse factas. Etenim eisdem versus, subdit, bonae notae codices non omittunt. Primae ne editiones venetae? Miror ego quammaxime sapientissimum hebraici textus emendatorem & masoretham septemdecim vel octodecim editiones profundissime ignorare, quae sunt venetis antiquiores & accuratiores, quaeque ex Houbigantii ipsius principiis non ad deteriorum, sed ad optimorum codicum fidem perfectae sunt. Bonae, inquit, notae codices versus illos retinent. Atqui retinent & eisdem versus, nulla excepta, editiones omnes primae & antiquae sec. xv? Itaque vel hoc uno exemplo adversus Houbigantium ipsum constat primas atque antiquissimas sacri codicis editiones ad optimorum codicum fidem factas fuisse. Verum non unum hoc exemplum est quo nostrarum editionum fides contra ipsum stabiliatur. Exodi xiii 11 veram lectionem esse statuit Houbigantius יכאן, quam servat pentateuchus samaritanus & recentiorum editionum kerì, non וכאן, ut extat in hodierno textu, quam lectionem in suum propterea mendorum indicem retulit. Porro pentateuchus sorianus anni 1490, ulyssiponensis 1491, bononiensis 1482, biblia antiqua absque anno & loco & brixienſia priorem illam anteponendam lectionem retinent; nec dubito quin ita etiam legant ſoncinenſia 1488 & reliquae omnes editiones ſeculi xv. Ita etiam legit constantinopolitanus pentateuchus anni 1522, & tres qui apud me extant, mſs. membranacei codices. Et ſane in vetuſtis hiſce editionibus hodiernum kerì ſeu lectiones plerumque accuratiores quae in margine leguntur, in textu reperiri animadvertit jam cl. Fabricy, ex quo rectiſſime inferſt illas editiones ex codicibus multo antiquioribus fuiſſe exaratas, quam Houbigantius putet.

Nobilissimum hunc nostrarum editionum usum in firmanda controversae lectionis veritate selecto i Samuelis vi 19 exemplo illustremus, ubi de bethsamitarum caede. Celeberrimus est locus hic quem quum ita verterint pleraeque versiones

ut in solo pago Bethsames septuaginta viri & quinquaginta virorum millia, divino numine poenas repetente gravissimi criminis, dicantur occisa, factum hoc fidem omnem superare visum est hodiernis incredulis qui eo abusi sunt ut divinorum librorum veritatem everterent (a). Sat se edito erudito opusculo (b) eorum temeritati occurrere fidenter posse credidit doctissimus Kennicott, si duos mss. codices proferret in quibus numerus ille L millium virorum deerat. Sed vix eorum codicum fidem produxerat clarissimus vir quod summam in hac re codicum, editionum, versionum consensionem illi objecit Volterius in quaestionibus encyclopedicis (c), qui defendendae sacri textus veritatis specie suam ac caeterorum incredulorum causam tutabatur. Suam, inquam; ipsi enim tribuitur nequissimum illud *examen important de milord Bolyngbroke*, in quo ex illa ipsa bethsamitarum caede scripturarum divinitas oppugnatur. Non defuerunt tamen inter criticos primigeniorum fontium revelationis veritati addictos qui propositam Kennicotti lectionem probarent, & cl. Fabricy qui fuse adversus Kennicottum ejusque variantes disputat, adeo abesse se scribit ut variantes omnes arguat falsitatis, ut criticorum immo attentione dignissimas in earum numero adesse candide fateatur, atque ejusmodi potissimum esse nostram hanc Samuelis de bethsamitis. Atque in celebratissimo kennicottiano opere, cujus feliciter jam absolutum est vulgatumque primum volumen, adesse quidem variantes optimaе notae ac criticorum attentione, expectatione, laudibus dignissimas, tantum abest ut improbem, ut Kennicotti potius sapientiae ac collationi multum semper tribuerim, ut meam & ipse operam, studium, officia in colligendis potissi-

12

(a) Tindal *Christianity as old as the creation* pag. 154; *Dieu & les hommes* pag. 88, *Examen important* pag. 32.

(b) *Remarques crit. sur 1 Sam.* VI 19 in 8. Oxford 1768.

(c) *Questions sur l'encyclopédie* 8. 1770. tom. III pag. 77 seq.

num (a) praecipuis meorum codicum variantibus lubentissime impenderim, ut vix splendidius opus, vix christianae reipublicae bono ad tuendam revelationis veritatem ac fontium integritatem utilius suscipi potuisse existimem, quo omnia omnium nationum, aetatum, locorum sacri textus diffidia uno veluti ictu exhibentur, quo naevi si qui irrepserunt in primigenios codices, dignosci queunt & emendari, quo sacrorum librorum veritas in rebus fidei & momenti luculentissime adstruitur & confirmatur. At vero si licet in re hac libere dicere quae sentio, non ea est apud me illorum codicum fides & auctoritas, ut corruptam eo loci censeam ac derelinquendam hodierni textus lectionem. Qua enim aetate quove modo constantissimam hanc hebraici textus corruptionem invecram arbitrabimur? Kennicott ipse agnoscit eam esse antiquissimam & superare versiones omnes, graecam ipsam LXX interpretum. Nam in graeca, in chaldaica Jonathanis paraphrasi, in vetustioribus omnibus orientis & occidentis versionibus supposititium illud habetur additamentum. Habetur in vetustissimis judaeorum & christianorum scriptoribus; habetur in antiquioribus omnibus & accuratioribus codicibus, immo, binis illis exceptis, in omnibus quotquot extant. Habetur demum in universis editionibus tum recentioribus, tum primariis subque ipsa typographiae incunabula perfectis. Illam ne igitur corruptionem referemus ad prophetarum tempora, ad tempora Esdrae scribae magni, ad ea scilicet tempora quibus correctores ipsi accuratissimi Deique inspiratione freti vixerunt? Aut tam antiquam, tam constantem, tam generalem lectionem infirmissima unius vel alterius mss. codicis deiciet auctoritas?

Sistet ne porro lectio haec immanem illam bethsamitarum cladem quam urgent increduli? Neutiquam sane. Ne-

(a) Quae quidem adeo probavit doctissimus ille anglus ut gratissimo me amplissimoque suae editionis exempli beneficio cumularit.

que enim in primigenio textu dicuntur occisi Lxx viri & L millia virorum, aut ita posterior numerus cum priori connectitur, ut connectunt fere omnes orientales & occidentales versiones. Ante חמשים אלה manifesta illic extat ellipsis. Ellipsis ne literae vau seu copulae, an vero literae caph seu comparationis? Posteriores supplendam esse ratio ipsa suggerit. Etenim tam ingens interemptorum numerus quem prior lectio adstruit, interpretibus ipsis qui eam praetulerunt, visus est fidem excedere, syro potissimum & arabi qui illum imminuere conati sunt, vertentes non quinquaginta, sed *quinque millia* (a). En igitur ut verti debet locus: ויך בעם איש שבעים איש כחמשים אלה percussitque de populo Lxx viros qui L virorum millibus aequipollebant. Ita autem interpretandum esse locum ut fiat minoris tantum numeri cum majori comparatio solique Lxx ex bethsamitis dicantur revera occisi, perpetua etiam nos docet judaeorum traditio, cujus celebrationes eorum interpretes fidem faciunt, David Kimchius, Levi gersonides, Salomon Jarchius iisque antiquior, sed judaeis aequae ac christianis fere omnino ignotus rabbi Josephus Kara in inedito rarissimoque qui apud me est, sui in prophetas omnes commentarii ms. membranaceo codice. Rabbini nostri dixerunt: Lxx viri, quorum unusquisque L millibus aequivalebat (b). Secundum sententiam doctorum nostrorum felicitis recordationis, inquit Kimchius, Lxx viri quorum quisque cum L millibus poterat comparari. Luculentius adhuc gersonides: percussit Lxx viros qui לגדל מעלתם ob insignem eorum excellentiam aequipollebant L millibus. Ubi nam porro illa vetustiorum rabbinorum expositio innuitur? In tractatu talmudico sotà ubi locum hunc exponens rabbi Avhù expresse asserit Lxx tantum viros fuisse, sed quorum quisque

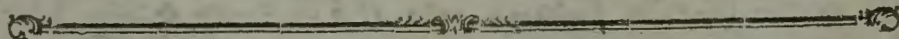
(a) Syr. خمسة آلاف, arabs خمسة آلاف

(b) רבותינו אמרו שבעים איש שכל אחד ואחד מקול כחמשים אלה איש.

non mille ris, ut male locum vertit Wagenfeliuſ, ſed quinquaginta millibus aequivalebat (a). Petunt ne increduli produci teſtem antiquiorem? Joſephus Flaviuſ qui talmudiſtas nonnullorum ſeculorum aetate praeceſſit, rem & ipſe ita expoſuit ut ſolos ἑβδομήχοντα ſeu LXX ſupremi numini indignatio interemerit. Quarum quidem comparationum & interpretationum frequentiſſima ſunt apud hebraeos exempla. Petis ne quinam ſint illi quaſi xxxvi viri qui Joſue vii dicuntur ab incolis urbiſ Ai interempti? R. Nehemias in talmude, auctor Medraſc, rabbi Ghedalias alique reſpondent ſolum illic Jairum Manaſſis filium intelligendum qui robore & virtute xxx viros majoremque ſynedrii partem aequabat. Haec ἐν παρόδῳ ad tuendam hujus loci integritatem & veritatem. Sed fat de hebraicae typographiae origine ac primitiis, ſeu hebraicis ſec. xv editionibus earumque raritate, praetantia & uſu commentati ſumus. Finem jam diſquiſitioni huic noſtrae hiſtorico-criticae imponimus.

Provincia Italiana della
Fondo
Gallarati
di Gesu
antico
libreria

31885

(a) *Sotà gem.* cap. vii ap. Wagenſ. excerpt. xv pag. 745 י' נ' ש' ו' ו' :

